

Tartalom

Nyelvjárások

CS. NAGY LAJOS: A földrajzi köznevek rendszere Tordatúr helyneveiben	3
VAJNÁRNÉ SZÉKELY ILONA: Homoródszentlászló helynevei	13
SZEGEDI MÁRIA: Alagútfolklor. Székelyhíd alagúttörténetei	25
PÉK SÁNDOR: Újpalota, a kereszt alakú falu	33
SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: Egy facebookos nyelvjárási adatgyűjtés tanulságai	45

Művészet, nyelv, irodalom

BOKA LÁSZLÓ: <i>A Holnap</i> korabeli szerepéről, jelentőségéről és egyéniségeiről II.	57
BALÁZS GÉZA: The Birth of Art and Language	75
H. TÓTH ISTVÁN: Keresztény gyökerű szövegek az irodalompedagógiában. Sík Sándor: <i>Jézus és a kereszt</i>	87

Ismertetés

GYŐRI PATRÍCIA: <i>Életre nevelni, avagy a II. Oktatás határhelyzetben</i> című konferencia kötetéről	97
HALÁSZ PÉTER: „Mondanám is nem is, igazán átallom...” Balázs Lajos: <i>Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza</i> című könyvéről	101
Rezumate	111
Abstracts	115

A földrajzi köznevek rendszere Tordatúr helyneveiben

DR. CS. NAGY LAJOS

Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Piliscsaba, Budapest)

lcsnagy@gmail.com

A köznevek gazdagsága Tordatúr domborzati képének változatosságát tükrözi. A földrajzi köznevek között több román elem is előfordul, ami kétnyelvű környezetben természetes. A földrajzi köznevek szemantikai vizsgálata sokat segíthet a dialektológiának a jelentésföldrajzi kutatások szorgalmazásában, vagyis például az árok, csorgó, kút, sánc stb. közszók jelöltjének és térbeliségének pontosabb meghatározásában.

Kulcsszavak: Tordatúr, földrajzi köznévi, térszíni formák neve

A földrajzi köznevek vizsgálata több szempontból is fontos feladata a névtannak és a lexikológiának. Egyrészt azért fontos ez, mert a közszoói szó-kincs részének elemei a földrajzi köznevek, másrészt egy kisebb közösség, faluközösség földrajzinév-alkotásának módjáról vonhatunk le lényeges tanulságokat. Továbbá: a földrajzi köznevekből következtethetünk az adott terület, település geomorfológiai tagoltságára, növényzetére, állatvilágára, gazdálkodására, történelmére stb.

A földrajzi köznevek tipologizálásával viszonylag régóta foglalkozik a névtudomány. A legismertebb tipologizálások a neveket jelentésük szerint sorolják földrajzi fogalomcsoportokba (vö. HOFFMANN ISTVÁN 1993: 36–37; NEMES MAGDOLNA 1999: 331–340; TÓTH LÁSZLÓ 1999: 176–182). Nemes Magdolna és Tóth László előbb hivatkozott tanulmányaikban összefoglaló értékelést adnak többek között KÁZMÉR MIKLÓS, INCZEFI GÉZA, BALOGH LAJOS, HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ osztályozási rendszeréről. Tudomásul véve a bemutatott rendszerezések erényeit, forrásom szerkezeti felépítését követve azonban némileg más kategóriákkal kell dolgoznom, ugyanis a gyűjtő és közzevető Tibád Levente (Tordatúr helynevei, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1972: 315–327) a település névanyagát a következő jelentéstani csoportosításban közli: I. víznevek, II. falurészek, III. utcák, utak neve, IV. kertek neve, V. a határ nagyobb egységeinek neve, VI. határrészek, különféle térszíni formák neve.

TIBÁD LEVENTE 1969–1971 között gyűjtötte össze Tordatúr helyneveit. „Tordatúr (Tureni) Kolozs megye délkeleti részén, a Rákos patak völgyének nyugati oldalán fekszik. [...] Túr határának domborzati képe igen változatos.

A sziklahasadéktól a völgyeken, síkságokon át a hegyekig mindenik térszínformával találkozunk. Éppen ebben leli magyarázatát a helynévanyag gazdagsága. A helység földjei két tömbben fekszenek, melyek közül a nagyobbik a falu körül, a másik pedig, az ún. *Boglyas* az előbbitől teljesen elszakadva Hármasról délnyugatra húzódik” – tájékoztat a szerző a településről (315–6.). Az Adattár világos szerkezetű, könnyen áttekinthető. A névcikkben a népnyelvi alakokat, alakváltozatokat, névváltozatokat a román nyelvi alakok követik, majd a hely jellegére történő rövid utalás, a név száma a kéziratos térképen (térképet azonban nem közöl), a területre, illetve a névre vonatkozó megjegyzés és az adatközlőknek az egyes helynevekkel kapcsolatos népnyelvi nyilatkozata szerepel. Az adatok és a népi névmagyarázatok lejegyzése pontos. Ezek alapján Tordatúr nyelvjárási sajátosságairól, a mezősegi jellemzőkről sokat megtudhatunk. (Külön tanulmány tárgya lehetne az adatok dialektológiai vizsgálata.) A neveket a gyűjtő a jelölt objektumok szerinti csoportosításban, összesen hat kategóriára osztva, mindegyikben újból kezdődő számozással közli. (Ezzel a szerkesztéssel megkönnyítette az elemző dolgát.)

Az egyes kategóriákban a földrajzi pontok és a nevek száma a következő arányokat mutatja: I. Víznevek: 45 földrajzi pont (14,52%) – 51 név: 10 földrajzi köznévi; II. Falurészek: 3 (0,97%) – 5 név: 3 földrajzi köznévi; III. Utcák, utak neve: 44 (14,19%) – 61 név: 5 földrajzi köznévi; IV. Kertek neve: 34 (10,97%) – 38 név: 12 földrajzi köznévi; V. A határ nagyobb egységeinek neve: 4 (1,29%) – 4 név: 3 földrajzi köznévi; VI. Határrészek, különféle térszíni formák neve: 180 (58,06%) – 202 név: 78 földrajzi köznévi. Az összesen 310 (100%) ponthoz 361 magyarok által használt megnevezés s hozzájuk 281 földrajzi köznévi tartozik. Mivel néhány kategóriában több azonos köznévi is előfordul, 95-félével találkozunk. Több kategóriában is előforduló köznévi elemek: *gödör*, *erdő*, *kereszt*, *kert*, *rét* stb. Ezek alapján a földrajzi köznevek átlagos megterheltsége: 2,96. Ez az arány azonban igen nagy szóródást mutat. Gyakorisági sorrendjük első hat helyét a következők foglalják el: *út/útja*: 27, *utca/utcája*: 22, *gödör/gödre*: 21, *kert/kertje*: 19, *árok/árka* 16, *kút*: 15. A 95 földrajzi köznévből 56 csak egyszer fordul elő önálló névként vagy névalkotó elemként. Pl. *akasztófa*, *berek*, *csegely*, *dobogó*, *fuszulykás*, *heverő*, *kenderes*, *nyerges*, *verőfény*, *zúgó* stb.

Az általános bemutatás után vizsgáljuk meg tüzetesebben a víznevekben és a belterületi helynevekben előforduló földrajzi közneveket. Az adatokat a forrásban szereplő helyesírással, de a fonetikai mellékjelek elhagyásával, egyszerűsített lejegyzési formában adom meg. Az adatok mellett zárójelben a földrajzi pont forrásbeli számát közlöm. (Az adattárban a közzétevő minden kategóriában újból kezdte a számozást.)

I. Víznevek. Ebben csoportban az alábbi földrajzi köznevekkel találkozunk: *árok*, *árka* (15 előfordulás), *kút* (13), *patak* (5), *borbona*, *fürdő*, *sánc* (2–2), *csorgó*, *forrás*, *gödör*, *tó* (1–1).

A víznevek között az **árok** köznév a leggyakoribb. Csak névrészként találkozunk vele, önállóan nem. 15 névben fordul elő, 2 kivétellel birtokos jelzős szerkezetben: *Bihajak árka* (2), *Bugjas árka* (3), *Csanka árka* (8), *Csojános árka* (6), *Nagyerdő árka* (33), *Tanacs köve-árka* (40.) stb. Minőségjelzői előtaggal: *Koppándi árok* (23), *Peterdi árok* (35). A névrész két jelentésben használatos: 1. 'csermely': *Bicija árka* (1), *Csanka árka* (8), *Kócson árka* (22), *Gáspár árka* (17) stb.; *Koppándi árok* (23), *Peterdi árok* (35). 2. 'patak': *Bugjas árka* (3), *Csojános árka* (6), *Decsenge árka* (11), *Munyok árka* (32) stb.; *Peterdi árok* (35). Az előtag jelölheti a *csermely* vagy *patak* eredési helyét (*Csojános árka* [6] 'a Csalános kútjából eredő kis patak' *Csanka árka* [8] 'a csonka vályúitól eredő időszakos vízcseke', *Kócson árka* [22] 'a Kocsonból eredő kis mellékvíz' stb.), azt a területet amelyen vagy amely mellett folyik (*Bugjas árka* [3], *Nagyerdő árka* [33], *Temető árka* [41] stb.), területeket elválasztó funkciót (*Koppándi árok* [23] 'választóvonal a túri és a koppándi határ között'), állatok fürdőhelyét (*Bihajak árka* [2] 'ahol a bivalyok meleg időben fürdeni szoktak'), az átfolyási terület birtokosának a gúnynevét (*Bicija árka* [1], *Munyok árka* [32] – ezeknek a gúnyneveknek nincs magyarázata az anyagban). A minősítő tag jelentése a forrás alapján nem fejthető meg: *Decsenge árka* [11], *Gáspár árka* [17], *Peterdi árok* [35].

A **kút** köznév ugyancsak nagy megterheltségű: 13 névben fordul elő névrészként, önállóan azonban egyszer sem. 8 névben birtokos jelzős szerkezet alaptagja: *Csojános kuttya* (7), *Endre kuttya* (12), *Falu kuttya* (13), *Felszegi kuttya* (15), *Moldován kuttya* (31) stb.; 5-ben pedig minőségjelző alaptagja: *Büdeskut* (5), *Kiskut* (21), *Kőkut* (24), *Roszkút* (36), *Kicsi kut* (39). Az adattár tanúsága szerint két jelentésben használatos a *kút*, bár néhány esetben sem a gyűjtő, sem pedig az adatközlők nyilatkozatai alapján sem állapítható meg, hogy a „Földbe ásott v. fúrt, rendsz. több méter mély és beomlás ellen védett falú, henger alakú gödör, amelyből az összegyűlt talajvíz felszínre hozható” (ÉrtSz. **kút**) jelentésűben vagy „A földből természetes úton, folyamatosan vagy időszakosan felszínre törő víz” (ÉrtSz. **forrás**) értelműben használják-e. 1. köznyelvi értelemben: *Falu kuttya* (13), *Roszkút* (36), *Tunyoginé kuttya* (43); 2. 'forrás' jelentésben: *Csojános kuttya* (7), *Endre kuttya* (12), *Kiskut* (21), *Kőkut* (24), *Kicsi kut* (39), *Ferenci kuttya* (16), *Miklec kuttya* (30), *Moldován kuttya* (31). Jelentés szempontjából nem egyértelmű: *Büdeskut* (5), *Felszegi kuttya* (15). A determináns jelölheti a tulajdonost (*Falu kuttya*, *Endre kuttya*, *Ferenci kuttya*, *Tunyoginé kuttya*), az objektum helyét (*Csojános kuttya*, *Felszegi kuttya*, *Miklec kuttya*), az objektum méretét (*Kiskut*, *Kicsi kut*), a víz minőségét (*Roszkút*), az objektum anyagát (*Kőkut*). A forrás alapján nem derül ki az előtag jelentése (*Büdeskut*, *Moldován kuttya*).

A **patak** mindössze 5 névben fordul elő. 3 minőségjelzős szerkezet alaptagja: *Jópatak* (20), *Roszpatak* (37), *Túri patak* (44), 2 pedig birtokos jelzős: *Hercek pataka* (19), *Rozsa patakja* (38). A patak mindegyik névben köznyelvi je-

lentesben fordul elő. A minősítő rész kifejezheti a hasznosságot (*Jópatak* 'a malom kerekét mozgásba hozó ága a patakknak', *Roszpatak* 'a malom kerekét mozgásba nem hozó ága a patakknak), a patak fekvését (*Túri patak*). Megfejtethetlen az adattár alapján a determináns jelentése (*Hercek pataka*, *Rozsa pataka*).

A *fürdő* alakváltozata, a **feredő** 2 névnek az alkotóeleme; minőségjelzős szerkezetnek az alaptagja: *Felső feredő* (14), *Laci feredő* (25). Jelentése: 'forrás v. kút mellett keletkezett sáros, vizes terület' (ÚMTsz. **fürdő**). A bővítmény kifejezi az alaptag fekvését (*Felső feredő*), valamint a használóját (*Laci feredő* 'ahol a gyermekek szoktak fürödni').

A **csorgó** önállóan tölti be tulajdonnévi funkcióját: *Csorgo* (9, 10). Jelentései: 1. 'forrás' (*Csorgo* [9]); 2. 'vizesés, zuhatag' (*Csorgo* [10]: „A Miklec árkanak kis szakasza, ahol több méter magas szikláról zuhog alá a víz.”

A **sánc** szerkezeti alaptagként tölti be névalkotói funkcióját. A minőségjelzős (*Mükesi sánc* ~ *Mikesi sánc* [29]) és a birtokos jelzős (*Giza nen sánca* [18]) szerkezetben a jelentése 'vizesárok', 'csatorna'. Mindkét bővítmény az objektum fekvését jelöli.

Mindössze 1 birtokos szerkezetű névben szerepel a **forrás** köznévi: *Szent László forása* (39). Jelentése a köznyelvvél megegyezik. Az előtag emlékeztető funkciójú.

A **gödör** köznévi csupán 1 előfordulása a víznevek között meglepő: *Venuj gödre* (459). Az alaptag jelentése a gyűjtő magyarázata szerint 'patak-szerű víz' lehet. „A Túri patak baloldali mellékvíze, mely a Rózsásból ered s a Zúgót átszelve ömlik a főpatakba,” Ez a jelentés azonban nem egyezik meg sem az ÚMTsz. megállapításaival, sem pedig NEMES MAGDOLNA kutatásainak eredményeivel (vö. Nemes 2003). A bővítmény jelentése a forrás alapján nem fejthető meg.

A **tó** szintén egyedülként fordul elő a *Nagytó* (34) minőségjelzős szerkezetben. Az alaptag jelentése köznyelvi, a bővítmény pedig a méretére utal.

II. Falurészek. Ebben a csoportban mindössze 3 köznévvvel találkozunk: *alszeg*, *felszeg*, *országút*.

Az **alszeg** önállóan alkot földrajzi nevet: *Alszeg* (3), s a falu keleti, Torda felé eső részét jelöli.

A **felszeg** ugyancsak magában álló tulajdonnévi: *Felszeg* (2), a település északnyugati, a műút mentén elterülő részét jelöli.

Az **országút** köznévi birtokos személyjeles alakja önmagában név: *Országútja* (2). Jelentése köznyelvi.

III. Utcák, utak neve. Ebben a kategóriában a következő földrajzi köznevek szerepelnek névrészként: *út*, *útja* (27), *utca*, *utcája* (22), *kereszt* (1), *ösvény* (1), *országút* (1).

Az **út (útja)**, **utca (utcája)** köznevek megterheltsége a legnagyobb. Jelentésük köznyelvi. A meghatározó elemek emlékeztetnek a valamikor ott lakott

családra hivatalos névvel: *Fogarasi ucca* (12), *Jobbágy ucca* (18), gúnynévvel: *Bircsa ucca* (1) [a *Józan* család gúnynevéből], *Csuma ucca* (1) [a *Bányai* család gúnynevéből]; jelölik az út irányát: *Templomjáró út* (23), *Gát ucca* (13), *Felszegi uttya* (11); az egykori nevezetesebb épületet: *Fogado ucca* (30); az objektum tulajdonságát: *Zsák ucca* (44); fekvését: *Tómegetti út* (37).

A **kereszt, ösvény, országút** 1–1 névben jelenik meg. A *kereszt* és az *országút* önmagában tulajdonnév: *Kereszt* (20), *Országút* (28). Jelentése mindkettőnek köznyelvi. Az ösvény minőségjelzős szerkezet alaptagja: *Mikesi ösvény* (24). Jelentése ugyancsak köznyelvi. A determináns az út irányát jelöli meg: 'a mikesi határ felé vezető gyalogút'.

IV. Kertek neve. A adattárból az derül ki, hogy e csoportba jórészt a belterületi beépítetlen, valamint a lakott rész közvetlen szomszédságában levő földek neve került. Ebben a névkategóriában az alábbi köznevek fordulnak elő földrajzi köznévként: *kert* (18), *gödör* (4), *temető* (3), *cinterem* (2), *bombalyuk*, *erdő*, *fogadó*, *gazdaság*, *hegy*, *kollektív*, *rét*, *tanórok* (1–1).

A kertek megnevezéseiben a **kert** köznév a leggyakoribb névrész. Jelentése: 'a lakott rész közvetlen szomszédságában levő, rendszerint 1–4 holdnyi föld'. Önálló formájával nem találkozunk, csak szerkezetessel. Minőségjelzős szerkezetben 8-szor fordul elő: *Csipkés Viktor-kert* (9), *Vomir kert* (11), *Ferenci kert* (15), *Jani kert* (19) stb., birtokos jelzősben pedig 10-szer: *Cigirján kertye* (4), *Cinkuj kertye* (5), *Laji kertye* (23), *Ludi kertye* (24), *Román eklézsija kertye* (25) stb. A előtagok mindkét szerkezet típusban – 2 kivételével – a tulajdonost jelölik: *Eklézsija kert* (34) stb.; *Dani kertye* (10), *Lupuj kertye* (25) stb. Az egyik kivétel a *Jani kert*, mert a determináns azt a pástort jelöli, aki itt legeltette az állatokat, a másik pedig a *Doszuj kert* (13), melynek meghatározó eleme a kert helyét, a falurészt jelöli.

A **gödör** köznév 4 névben alkotórész, önállóan azonban nem áll. Jelentése: 'a környező földeknél mélyebben fekvő terület'. 1 minőség- és 3 birtokos jelzős szerkezetben fordul elő: *Nagygödör* (26); *Bozs gödre* (2), *Bucuj gödre* (3), *Pisti Eleg gödre* (28). A determinánsok a minőségjelzős kapcsolatban az objektum méretére, a birtokos jelzősök pedig a tulajdonosokra utalnak a ragadványnevek feltüntetésével.

A **temető** földrajzi köznévként 3 névben található. Jelentése köznyelvi. Közülük 2 esetben önállóan alkot nevet, egyben pedig minőségjelző alaptagjaként áll: **Temető** (32), *Temető* (33); *Román temető* (29).

A **cinterem** önmagában objektum neve. Jelentése: 'templom körüli bekerített tér, a templom udvara' (ÚMTsz. **cinterem** 2. jelentése): *Cinterem* (6), *Cinterem* (7): a katolikus és az ortodox templom körüli füves területet hívják így.

A **hegy** viszonyjelölős szerkezetben előforduló köznév. Mindössze 1 adat található ebben a névkategóriában: *Hegymegett* (17). Az alapszó jelentése köznyelvi.

Az **erdő** és a **rét** köznevek csak szerkezetekben vannak jelen: *Kicsi erdő* (21), *Csipkésné réttye* (8). Mindkét alaptag jelentése köznyelvi. Az első név bővítménye a terület méretét, a második pedig a tulajdonosát jelöli.

A **bombalyuk** jelentéstömörítő összetétel együttesen tölti be a földrajzi név funkcióját: *Bombalyuk* (1). Jelentése köznyelvi.

A **fogadó, gazdaság** és **kollektív** építményneveket jelentő közszók is szerepelnek helynévként. Mindhárom jelentése köznyelvi. A *fogadó* minőségjelzős szerkezet alaptagjaként névrész, a *gazdaság* és a *kollektív* önmagában név: *Sárga fogadó* (30); *Gazdaság* (5), *Kollektív* (5). A jelzős szerkezet determinánsa a fogadó helyén bányászott agyag színét jelöli.

A **tanórok** köznév önállóan alkot földrajzi nevet: *Tanorok* (31). Az adattárból sem a denotátum művelési ága, sem egyéb jellegzetessége nem derül ki, csupán annyit tudunk meg, hogy „A termelőszövetkezet székhelyétől északkeletre fekvő háromholdnyi terület. Nevét még az öregek közül is csak kevesen ismerik.” (Csak emlékeztetőül: Tibád Levente három évtizede gyűjtötte Tordatúr helyneveit.)

V. A határ nagyobb egységeinek neve. Az adattár tanúsága szerint az ebben a kategóriában megnevezett területek a település központjától legtávolabb helyezkednek el. A következő köznevek fordulnak elő földrajzi köznévként: *baglyos* (1), *kő* (1), *szénafű* (2).

A **kő** önmagában földrajzi név, a tordatúri hasadék népi neve: *Kő*. A **baglyos** pedig *Bugjas* alakváltozatban önálló határrésznév. Jelentése köznyelvi.

A **szénafű** köznév helyzetet, fekvést kifejező determináns alaptagja. **Also szénafű** a határ keleti oldalán fekvő területek, a **Felső szénafű** pedig a határ délnyugati részén lévő földek együttes neve.

VI. Határrészek, különféle térszíni formák neve. A leggazdagabb, legszínesebb kategória: összesen 78 földrajzi köznév szerepel névrészként vagy önállóan a 202 megnevezésben. Gyakorisági sorrendjük a következő: *gödör* (15-ször fordul elő); *barlang* (10); *rét* (9); *erdő* (7); *hegy, rókaljuk* (4-4); *epres, porondlyuk, tó, vár* (3-3); *akác, ária, bánya, csűr, domb, eklézsia, kút, nád, patak, pestera, rend, tag, tövisek* (2-2); *agyagverem akác, akasztófa, árok, baltacim, bazin, berek, baglyos, csalános, csegely, dobogó, dögter, festékverem, fuszulykás, gát, gyp, halom, hármás, heverő, káposztás, kapu, kaszta, kenderes, kenderföld, kereszt, kert, kosárhéj, kő, kőlépcső, kurta, láp, lápos, legelő, lóherés, madárlyuk, nyerges, nyíl, nyírfás, oldal, pap, petrezselymes, pótlékok, pripon, rezor, ritás, rózsás, szakadás, szénafű, szerezcsia, tengerszem, torok, tökföld, töltések, verőfény, zúgó* (1-1).

A **gödör** köznév csak névrészként fordul elő, összesen 15-ször. Jelentései: 1. 'köznyelvi', [*Csorgó gödre* (32), *Sárga gödör* (151)] 2. 'a környező földeknél mélyebben fekvő terület' [*Csáni gödör* (28), *Bugjás gödre* (18), *Endre gödre* (45), *Huhuj gödre* (72) stb.], 3. 'vízmosás' [*Ilána gödre* (73), *Peti gödre* (73)]. A

deteminánsok a birtokos jelzős szerkezetben főként a terület tulajdonosára utalnak a tulajdonos személynevének vagy gúnynevének a megnevezésével [Endre gödre, Huhuj ~, Ilana ~, Janko Györgyi ~ (175), Kolcsár ~ (93), Peti ~, Rozsás ~ (150), Tobijazs ~ (150), Venuj ~ (175), Veres ~ (176)], két esetben pedig a területhez való tartozásra [Bugjajs ~, Csorgo ~]. A minőségjelzős szerkezetek közül az egyiknek előtagja a gödör színére [Sárga gödör [Sárga színű agyagot bányásznak itt.]], a másiké a formájára utal [Jukazsgödör], a harmadikról a forrásból nem tudunk meg közelebbit [Csáni gödör].

A **barlang** köznév önállóan nem fordul elő, csak jelzős szerkezetek, összetételek alaptagjaként 10 névben. Minden névben köznyelvi jelentésű. A minőségjelzői determinánsok különféle tulajdonságokat fejeznek ki: *Jukazsbarlang* (102) [„... a barlang tetején lévő kis nyíláson ki lehet tekinteni a szabadba.”], *Büdezsbarlang* (22), *Fekete barlang* (49), *Méjbarlang* (111). A birtokos jelzős összetételek és kapcsolatok közül csupán a *Tündereg barlangja* (174) motivációja ismeretes [„... ott a Tündereg barlangjába enekeltek a tünderek.”] és a *Legenyeg barlangja* (102) [„Régente a falu fiatal legényei ide menekültek a katonafogás elől.”], a *Lejányog barlangja* (174), *Malambarlang* (106), *Medvebarlang* (109), *Molnárbarlang* (106) nevekről a forrás nem árul el semmit.

A **rét** 9 földrajzi névnek alaptagja. Mindegyben köznyelvi jelentésben használatos. A meghatározó tag birtokos jelzőként egyrészt a terület tulajdonosát jelöli meg személy- vagy gúnynévvel: *Buha rettye* (162), *Giza nen rettye* (62), *Kálmanne rettye* (162), *Pandur Samu rettye* (127), másrészt azt a falurészt, amelyhez tartozik: *Bugjas rettye* (19). Tulajdonnévi jelzői előtag utal a birtokosra: *Csüpkés Viktor-ret* (153). Bár nincs névmagyarázat az adattárban, de a szembenállásból következtetve a terület méretére utalnak a jelzők: *Nagyvérét* (122), *Kicsi ret* (83). Megfejtethetlen a *Peterdi ret* (130) nevű legelő névadási indítéka, mert nincs névmagyarázat a forrásban.

Az **erdő** köznév 7 névnek az alaptagja, jelentése köznyelvi. Öt névben birtokos jelzős szerkezetet alkot determinánsával. A meghatározó elem megjelöli az objektum birtokosát: *Endre erdeje* (43), *Viktor erdeje* (26), *Fogarasi erdeje* (55), valamint a területet magában foglaló falurészt: *Felszegi erdeje* (51). A *Forcát erdeje* (56) névről nem tudunk meg közelebbit az adattárból. A 2 minőségjelzős kapcsolat közül az egyik a méretre, a másik pedig a fekvésre utal: *Nagyverdő* (118); *Koppándi erdő* (88).

A **hegy** köznév csupán névrészként fordul elő, s csak mindössze 4 névben. Jelentése köznyelvi. Két birtokos jelzős: *Hármas hegye* (65), *Kőhegye* (90), egy jelentéstömörítő: *Malamhegy* (107) és egy névutós szerkezetben: *Hegymege* (66) található. Mindössze a *Hármas hegye* névnek ismerjük a magyarázatát. A *Hármas* a túri határ északnyugati szélén, a műút mellett elterülő, néhány házból álló kis település.

A **rókalyuk** önmagában állva tölt be névfunkciót 4 névben. Jelentései: 1. 'rókákban gazdag terület' (*Rokajuk* [144, 145, 146]), 2. 'barlang' (*Rokajuk* [147]).

Az **epres** köznév legelő, kaszáló terület megnevezésére egymagában állva 3-szor fordul elő földrajzi névként: *Epres* (46, 47, 48).

Ugyancsak 3 földrajzi pontot neveznek meg a **porondlyuk** köznévvvel. A *porond* 'homok, kavics' jelentésű (vö. TeSz.). Az összetétellel egyrészt a homokos, kavicsos területet jelölik: *Porondjuk* (137), másrészt a gödröt, ahonnan az építkezéshez a homokot, kavicsot bányászták: *Porondjuk* (136, 138).

A köznyelvi jelentésű **tó** szintén 3 név alkotórésze. Névutós szerkezetben (*Tómegett* [165]) és birtokos szerkezet determinánsaként (*Tódala* [167]) szántót jelöl, ragos formában (*Tonál* [166]) pedig mocsaras területet.

A 3 névben alaptagként előforduló **vár** köznév birtokos szerkezetekben található. Két adatban 'barlang' jelentésű: *Baksi vára* (109), *Bogjok vára* (9), egyben pedig 'szikla': *Galambok vára* (59). Az első adat determinánsának nincs magyarázata a forrásban.

A **2-2 névben található** 13 köznévből a következő 5 önállóan tölti be a tulajdonnév funkcióját: **Akácós** (3, 4), **Árija** (6, 7), **Eklezsiják** (40, 41), **Nádas** (116, 117), **Tövises** (171, 172). Az *Akácós*, *Nádas* és *Tövises* a terület növényzetére utal, az *Eklezsiják* az egyházi tulajdonosra. Az *Árija* a román **arie** (3. jelentése 'szérű') szónak az átvétele, mellyel a gabonacséplés helyét nevezték még: „*Mindig ot všt az Árij[™]n a csipl@s, régebb is it csipšltek.*” Az ÚMTsz. is adatozza 'szérű' jelentésben erről a vidékről, Torockószentgyörgyről (**ária**²). Ebben a kategóriában ugyancsak 5 köznév fordul elő névrészként. Mindegyik köznyelvi jelentésű. A **domb** jelentéstömörítő és minőségjelzős szerkezet alaptaga: *Akasztófadomb* (5), *Keregdomb* (79). A **kút** minőségjelzős szerkezet része: *Büdeskut* (23, 24). A **patak** birtokos jelzős és névutós szerkezet tagja: *Rózsa patakja* (148), *Patakak köszt* (129). A románból átvett **pestyera** [**peșteră** 'barlang'] főnév birtokos jelzős szerkezet alaptaga: *Bányi Károly pestyerája* (13), *Melintya pestyerája* (110). A **rend** szintén birtokos jelzős szerkezet tagja: *Papság rengye* (128), *Szegénység rengye* (71). Mindössze 3 köznév szerepel önállóan és köznévként egyaránt. A **csűr** kivételével köznyelvi jelentésben használatosak. A **bánya** egymagában: *Bánya* (12), fekvést kifejező minőségjelzős szerkezetben: *Felső bánya* (50). A **tag** egyedül: *Tag* (159), kijelölő szerkezetben: *Grófi tag* (63). A **csűr** 'barlang' jelentésű. Egyedül: *Csürek* (33), minőségjelzős szerkezetben: *Kiscsűr* (84).

A határrészek, különféle térszíni formák nevei közt 55 köznév szerepel egyszer. Közülük 39 önállóan alkot nevet. Ezek a tulajdonnevek az egyes objektumok jellemző sajátosságait emelik ki.

A növényzetre utalnak: *Baltacim* (11), *Berek* (15), *Csojános* (26), *Fuszujkás* (58), *Káposztás* (76), *Kenderes* (77), *Kenderföld* (77), *Kosárhéj* (89) [Itt sok a *kosárfű* nevű növény, melyből kosarat fonnak.], *Lóherés* (103), *Nyirfás* (125), *Petrezsejmes* (132), *Tőkföld* (169).

A felszínforma a motiváló tényező: *Cigánpap* (25) ['sziklaoszlop'], *Dobogo* (36) ['meredek hegyoldal'], *Kölépcsők* (91) ['lépcső alakú szikla'], *Pripon* (141) [cövek alakú szikla; román **pripon** 'cövek', 'karó'], *Tengerszem* (164) ['mocsár'].

A terület minőségét fejezi ki a név: *Bazin* (14) ['vízgyűjtő medence környéke'], *Gát* (61), *Lapass* (100) ['lápós terület'], *Láp* (101).

Településre utal: *Hármas* (64) ['néhány házból álló kis település és a körülötte fekvő szántóföldek'].

A terület felhasználását jelöli: *Agyagverem* (1), *Dökter* (24) ['elhullott állatok tetemének ásott mély gödör'], *Festékverem* (54) ['néhány négyzetméternyi terület, ahol festékek vannak'], *Potlekak* (139).

A terület méretét fejezi ki: *Kurtak* (96) ['kicsi földek'].

Az állatvilágra utal: *Madárjuk* (105) ['madarak fészkelőhelye'].

Eseményre emlékeztet: *Akasztofa* (5). ['a falu évszázadokkal ezelőtti vesztőhelye'].

Általában köznyelvi jelentésű nevek, de a névadás motívuma nem derül ki a forrásból: *Csegej* (29) [Az ÚMTsz.-ben van **csegely** címszó a környékről adatlolva is.], *Heverő* (67), *Nyerges* (123), *Rezor* (142) [román **răzor** 'mezsgye', 'kerti út, ösvény', 'ágyás'], *Ritás* (143) [román **rât**² *táj* rét], *Rozsás* (149), *Szakadás* (156), *Töltések* (170), *Verőfeny* (177), *Zugo* (179).

A határrészek, különféle térszíni formák nevei közt szereplő 55 köznévből 19 névrészként fordul elő. Minőség- és birtokos jelzős, valamint névutós szerkezet részeként egyaránt névalkotók. A köznévi alaptagok általában köznévi jelentésűek, s a denotátumuk legjellemzőbb vonásait emelik ki.

Az alaptag a felszínformára utal: *Nagykaszta* (121) [román **coastă** 3. 'hegyoldal', 'lejtő'], *Nagyoldal* (121), *Bábahalma* (8), *Kötorka* (92), *Tancs köve* (161), *Ketárok kősz* (82).

Az alaptag a növényzetet jelöli: *Simagyep* (152), *Felszegi szenafüje* (52), *Ákacok kősz* (2).

Az alaptag a felhasználást nevezi meg: *Bikak legelője* (16), *Kertek megett* (81).

Az alaptag utalhat még a föld minőségére: *Hosszu szerecsija* (71) ['keskeny szénafüvet, számartövist termő kaszáló'; TESz. **szerecsia**: 'nyomorúság', 'nyomorult'], az építményre: *Kolcsár kapuja* (94), a kegyhelyre: *Kereszt alatt* (80) és a határrészre: *Bugjas aja* (17). A névadás motívuma nem derül ki: *Nagynyíl* (120).

Összegzésül a bemutatott földrajzi köznevekről az alábbiakat állapíthatjuk meg:

1. A köznevek gazdagsága Tordatúr domborzati képének változatosságát tükrözi.
2. A földrajzi köznevek között több román elem is előfordul, ami kétnyelvű környezetben természetes. Vannak olyan földrajzi pontok, amelyeknek nincs magyar megnevezésük: *Bazin* (14), *Pripon* (141), *Rezor* (142), *Ri-*

tás (143) stb. Többször előfordul magyar determináns román alaptaggal: *Hosszu szerecsija* (71), *Nagykaszta* (121), *Bányi Károly pestyerája* (13) stb. 3. A földrajzi köznevek szemantikai vizsgálata igen sokat segíthet a dialektológiának a jelentésföldrajzi kutatások szorgalmazásában, vagyis például az *árok*, *csorgó*, *kút*, *sánc* stb. közszók jelöltjének és térbeliségének pontosabb meghatározásában.

Felhasznált irodalom:

- BAKOS FERENC–DOROGMAN GYÖRGY 1995. *Román–magyar kisszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. szám.
- NEMES MAGDOLNA 1999. A földrajzi köznevekről. *Magyar Nyelvjárások* 37: 331–340.
- TESz. = BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TIBÁD LEVENTE 1972. Tordatúr helynevei. *Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények* 315–327.
- TÓTH LÁSZLÓ 1999. A földrajzi köznevek tipológiái. *Névtani Értesítő* 21: 176–182.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA (főszerk.) 1979–2002. *Új magyar tájszótár I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Homoródszentlászló helynevei

VAJNÁRNÉ SZÉKELY ILONA

(Homoródszenlászló, Kolozsvár)

vajmarilonavilma@gmail.com

Homoródszentlászló részben kihalt, történeti és mai helyneveinek leírása és rendszerezése gyűjtés, saját és családi emlékek alapján.

Kulcsszavak: Homoródszentlászló, helynév

Bevezetés

Szülőfalum az é. sz. 46° 13' 44", ny. h. 25° 16' 20" koordinátarendszerben helyezkedik el. Székelyudvarhelytől délre, 13 km távolságra található. Keleten Abránfalva ~ Ábránfalva ~ Ábrahámfalva, délen Ége, Jásfalva, délnyugaton Kányád (a községközpont), északon Miklósfalva a szomszédai.

1448-ban jegyezték először a települést egy Hunyadi János-féle oklevélben „de Zenthlászló” névalakban (C. Suci: Dicționar istoric). 1567-ben 9 kapuval szerepelt. 1602-ben Szent Lászlónak írták. 1920 és 1925 között Udvarhely vármegye homoródi járásához, Homoródszentpál központhoz tartozott. Azóta viseli a Homoród előnevet.

A Halovány-tető aljában a Cintoromnak (Pesty Frigyes 1864. Cinterem)¹ nevezett helyen állhatott a középkori templom, melyet Szent László lovagkirálynak szenteltek. Ő tartózkodott ezen a helyen. Pesty F. szerint a „franciskánus szerzet életbe lépte után, „midőn az érintett zárdának helységünkben egy majorosa volt, ennek elnökét Gancsos Lászlónak hívták, s minthogy az ős korban az ilyen szerzeteket szent címmel tisztelték, innen a Gancsos vezetéknev kimaradásával nyerte az említett zárd elnökétől a Szent László nevezetet”.

¹ Pesty Frigyes Helynévgyűjtése 1864–1865. Székelyföld és térsége, II. kötet 122. lap. Továbbiakban Pesty F.

A gyűjtés célja, módja

Homoródszentlászló helyneveinek összegyűjtését nagyon fontosnak tartottam, mert öregek már alig élnek a faluban, akik emlékeznek ezekre, és a 270 hektár, hajdan megművelt, gyengén termő területből, ma már nagyon keveset művelnek meg. A többi parlagon hever, benőtte a dudva, elbokrosodott, elhagyatott területté vált. A gyöngyszemnyi Homoródszentlászló című, 2016-ban megjelent könyvemben² szerepel néhány helynév, amelyet Szente Zsuzsanna gyűjtött Orbán Károlyné adatközlőtől (1981). Én – habár 60 éve elkerültem otthonról –, 1959-ig, 14 éves koromig 3,95 hektár földet műveltem meg a családommal, éppen ezért ismerem, s emlékszem a helynevekre. Sok fiatal, aki elkerült otthonról, nem is ismeri ezeket a neveket tökéletesen. Nővérem, H. Székely Margit (sz. 1940), valamint Kovács Aladár (sz. 1949), F. Papp Rozália (sz. 1958) segítettek tisztázni az egyes határrészek elhelyezkedését. Akiket említek, azok a XX. században éltek a falumban. A ma is élő személyek után feltüntettem a születési évüket. György Sándor polgármester szerzett egy 1800-ból származó térképet. Ez használtam még fel – újabb térkép híján. Céлом, hogy a falum régi szép magyar helynevei ne menjenek egészen feledésbe. Szülőfalum helyneveinek összegyűjtére törekedtem, és nem szigorúan tudományos szintű munkát akartam végezni.³

A gyűjtés közreadása:

Először a rendeltetésük szerint betűrendbe tettem a helyneveket, majd egy másik listát is készítettem a néveredet alapján. Végül egybeszerkesztettem az egészet. Ez lett a végleges forma. A régi térképen a I. Beltelek, II. Halovány, III. Nagyhágó, IV. Oldalföld nevek szerepelnek. Ezeket a térképről írt római számokat írtam a helynevek és a fonetikus ejtés szerinti formák után. Ezután következik a rendeltetést jelölő szó, rövidítve: Dűlők = Dű, Erdők = E, Falurészek = Fr, Kaszálók = Ka, Kertek = Ke, Kutak = Ku, Legelők = L, Patakok = P, Szántók = Szá, Szorosok = Szo, Utak = Út, Utcák = U. Ahol szükségesnek láttam, ott a néveredet kérdésére is kitértem. Ehhez a következő kategóriákat használtam:

² Vajnárné Székely Ilona: A gyöngyszemnyi Homoródszentlászló. Művelődés Egyesület, Kolozsvár, 2016.

³ Kedves falutársaim, szülőfalum iránti hűségem és szeretetem jeléül fogadják olyan lelkesedéssel ezt a munkát, amilyen lelkesedéssel és örömmel megírtam. Vajnárné Székely Ilona, Kolozsvár, 2019. A kéziratot Szacsavay Éva néprajzkutató lektorálta. Ez a helynévanyag már nem gyűjthető.

1.Természeti nevek:
- térszíni formák alakjuk szerint
- a hely fekvése
- növényzet
- állatok, állati termékek
2. Műveltségi nevek:
- épületek, tárgyak
- tulajdonságok
3. Személy- és népnévi eredetű nevek
4. Eseménynevek

A gyűjtésben vannak olyan nevek, amelyeket nem tudtunk elhelyezni a térképen. Ezeknek a neveknek az esetében a római szám helyett kérdőjelet írtam. Közvetlenül a nevek után kiejtés szerint, fonetikusán is leírtam a helyneveket. Nem biztos, hogy a számítógépen van megfelelő jel ezek lejegyzésére.

A helynevek listája

ABRÁNFALVI ÚT: III. Út. A Forró utcából, a Harangláb hegyén lévő kis temető mellett vezető mezei út, a falutól keletre. A Sás-patakon átvizs Abránfalvára. A hely fekvése szerint nevezték így.

ABRÁNFALVI TAG: III. Ka. Ugron Gábor birtoka volt. A Sáros-patakon túl fekszik keleti irányban. Abránfalvi Ifj. Ugron Gábor (1880–1960) politikus, miniszter, az első balatoni Kékszalag vitorlásverseny győztese. Nagypapja Abránfalvi Ugron Lázár (1811–1884), édesapja id. Abránfalvi Ugron Gábor politikus (1847–1911).

AGYAGVEREM: Agyagváróm. II. Ku. A Kányádi úttól északi irányban található. Agyagos helyen van, talajvizes.

ALSÓ-HARANGLÁB MEGE ~ HARANGLÁB-HEGY~ HARANGLÁB MEGE: Ásóharangláb mege. III. Ka. Az Abránfalvi-út mellett van a Harangláb-hegyen (612 m magas tengerszint felett). Itt vélte felfedezni Orbán Balázs az Abránfalvával közös torony és kápolna romjait. Templom állt itt, amelyet 1769 és 1802 között használtak. Megrepedezett, 1912-ben hatóságilag bezárták. 1919-ben közmunkával lebontották. 1913-ban értékes festett kazettáit a budapesti Néprajzi Múzeum vásárolta meg. Vofkori László említi⁴, hogy 1815-ig a Harangláb-hegyen álló kápolnában volt egy 1616-

⁴ Vofkori László: Székelyföld útikönyve I. kötet, Kartographie Kft. Budapest, 1998. 477–478. Továbbiakban: Vofkori L.

- ból származó harang is, amelyet 1935-ben újraöntöttek. Az Alsó-harangláb és Harangláb mege a Harangláb-hegytől keletre, Abránfalva felé fekszik.
- ALSÓ-KERT:** Ásó-kert (?). Orbán Károlyné ismerte, ma nem ismeri senki.
- ALSZEG:** Aszeg. I. U. A Miklósfalvi út folytatása a faluban. A falu központjában a három fő utca találkozásánál ér véget. Ez egy háromszög alakú terület. Alszezen folyik át a Geges pataka. Felette a falu egyetlen kis hídja.⁵ Itt állt az iskola és a tejcarnok épülete, amelyeket veszélyesen megrongálódott állapotuk miatt le kellett bontani. Ma is áll az 1929-ben épült templom és a parókia épülete. Itt áll Székely Lajos háza, amelyben iskola működött az 1950-es években. Itt van a Geges-patak jobb partján a Benkő-kút, a híd mellett áll az alszegi Falu kútja. Mindkét kútban talajvíz van.
- BARABÁS-SZOROS:** I. Szo. A Forró utcából nyílik északi irányba. Két családi ház van, az Orbán Mihály és a Barabás Domokos háza. A Barabás családról kapta a nevét.
- BELSŐ-HALOVÁNY:** Belső-Halován. II. Szá. Pesty F. történész, országgyűlési képviselő (1823–1889) szerint a Halovány a terület sárga, agyagos földjéről kapta a nevét. Nem tartom kizártnak, hogy a gyenge talaj miatt a növények is „haloványabbak” lehettek ezen a területen.
- BENKŐ-KÚT:** I. Kú. Benkő Mózes kútja a Geges-patak jobb partján. Szárazság idején a tulajdonosa lezárta lakattal. Innen osztott a falubelieknek ivóvizet szükség esetén.
- CIGÁNYKERT:** Cigánkert. I. Szá. Az Oldalföld felé északi irányban a Török Ferenc kertjétől indul. Gyümölcsfák, pl. cseresznyefák is voltak benne.
- CINTEREM ~ CINTOROM:** II. Szá, Ka. A falu nyugati oldalán a Halovány-tető aljában Orbán Balázs⁶ szabályosan ásott mély gödröket fedezett fel, ahol Szent László nevét viselő templom és Ferenc-rendi kolostor állott. (A bevezetőben írtam Pesty F. véleményéről ezzel kapcsolatban.). A templom anyatemploma volt a közeli öt falunak: Ábránfalvának, Telekfalvának, Sándorfalvának, Miklósfalvának és Ócfalvának. Dávid László: „Egy 1796. Jan. 13-án kelt templomépítés kéréséből tudjuk, hogy az említett templomok közül egyik suvadás áldozata lett.”⁷ Ekkor építették az új templomot a Harangláb-hegyen.
- CINTEREM DŰLŐJE:** II. D. A Cintoromtól nyugati irányban, a Halovány-tető keleti oldalán terül el.
- CSERE ALJA ~ CSERE AJA:** Csereája. II. Ka, L. A hely neve a fekvéséből ered. A Pap erdeje és a Cserehát között terül el. Erdőszéli terület. Az erdőben nagyrészt cserefák nőttek. A névadásban a növényzet is közrejátszott.⁸

⁵ Pesty F.

⁶ Orbán Balázs: a Székelyföld leírása (1868–1873) I. kötet, 175. Továbbiakban Orbán B.

⁷ Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Kriterion, 1981. 156.

⁸ Vofkori L.

- CSERE-HÁT ~ CSER-HÁT:** II. Szá. Ka. A Kányádi úttól délre a Csere aljáig terjedő terület. Kisiskolás koromban, 1952-ben az itteni krumpliültetvényen az iskolánk tanulói keresték a Colorado-bogarakat, amelyek abban az időben kezdtek elterjedni, de nem találtak egyet sem. Csereerdő aljai elhelyezkedéséről kapta a nevét.
- DÁLYAI ÚT ~ ÉGEI ÚT:** Dájai út. III. Út. A Forró utcából indul a régi tűzoltóközpont, faépítmény mellől. Ez ma nem létezik. Innen, déli irányban, mezei útként folytatódik a Hegyes hegyre hágó irányába. Az erdőn is áthalad, átszeli Égét, s innen vezet Székelydályába.
- DÁLYAI ÚT ALJA:** Dájai út āja. III. L. Itt haladt el a tehéncsorda útja az égei kuvar felé a legelőre.
- DERÉK-PATAK ~ NAGY-PATAK ~ SZŐKE-PATAK:** IV. P. Ugyanaz a patak más-más szakaszon viseli ezt a három nevet. A Telekfalváról és a Sás-patakból összegyűjtött víz Derék-patak néven folytatja útját. Az emberi test közepén elhelyezkedő testrésztől nevezték el. A patak közepén kettészeli Miklósfalva és Szentlászló határát. Miklósfalvához közeledve Szőke-patak a neve.⁹ Télen, vízhiány idején szekérral, nagy hordóban a Derék-patakból vittek vizet a háziállatokat itatni. Vofkori László könyvében DREG-PATAK névváltozatban is szerepel.
- DÉLŐ:** III. Tehenek delelőhelye. Talajvizes, itatóvályúkkal ellátott hely. Nyáron, délben a tehéncsorda itatójának árnyékos pihenőhelye volt. Innen ered a neve: Delelő.
- DÖG-KÚT:** III. Víz nélküli, mély kút a falu déli határán a Fenyves-erdő aljában, az elhullott háziállatok tetemeinek befogadására használták. Nyáron rossz szag terjengett körülötte.
- ERDŐALJA:** Erdőāja. II. L. A Pap-erdeje északi szomszédságában húzódott.
- FALU KÚTJA:** I. Kú. A falu három fő utcájának egy-egy kútja. Alszezen a Geges-patak bal partján, a híd mellett van. Vasból készült. Hajtókar forgatásával, láncon, sorban elhelyezett kis kupákban jött a víz a felszínre. A Felszeg közepe táján, a kis patak jobb partján áll. Cementgyűrűs gémeskút. Ma is megvan. A Forró utcában a volt kultúrotthon keleti végén volt egy üres területen, de tönkrement. A kultúrotthon is összedőlt azóta, s lebontották. A tűzoltók kérésére volt minden utcában egy Falu kútja. Egyiknek sem volt forrásvíze. Orbán Balázs említi a Petre-patakot. Ennek a pataknak a jobb partján volt a kút.
- FECSCHEFARKÚ-FÖLD:** -Föld. IV. Szá. Alakjáról kaphatta a nevét.
- FECSEKENDŐ:** A tűzoltófelszerelés neve. A Forró utcában található.
- FELSZEG:** Föszeg. I. U. Magasabban fekszik, mint az Alszeg, innen a neve. A falutól délre található, a Kenderes-kert irányába vezető utca.¹⁰ Télen kitű-

9 Orbán B.

10 Pesty F.

- nő szánkázóhely. Nincs nevezetessége. Orbán Dávid dédnagyapám régi, körtornácos, zsindeyes háza állt a Felszeg felső végében. Lebontották.
- FENYVES: III. E. A falutól déli irányban van. Gyéren ültetett vagy odanőtt fenyőfás erdő, szép tisztásokkal, formás, kis, karácsonyfáknak való fenyőkkel.
- FORRÓ-SZOROS: I. Szo. A lebontott iskola háta mögött, az Alszezen található. Forró Sándor lakott ott családjával. Innen ered a neve.
- FORRÓ UTCA: I. U. A falu központjához képest keleti irányban található, az Abránfalvi út ennek a végétől kezdődik. Itt állt a kultúrotthon, amíg össze nem dőlt. A kultúrotthon kicsi termét iskolai osztályteremnek, majd vegyesüzletnek használták. Udvarát eperfák szegélyezték az utca felől. Utcai faliújság állt előtte, ennek a két lépcsőjére ültek nyári esténként a legények, s szépen énekeltek. A Forró utcából északra nyílik a Kolcsár- és a Barabás-szoros, déli irányban a Dályai út, keleti irányban a Harangláb hegye a kis temetővel. Az utca végétől északra, az Oldalföld irányában a falu szélén a szérűre asztagokba hordták össze aratáskor a csépelni való gabonát. Ebben az utcában állt a tűzoltófelszerelés egy deszkaépítményben (Fecskendő volt a neve), de ahogy apadt a falu lakossága, elvitték a felszerelést.
- GEGES: I. P. Gágös. Alszeget szeli át, s ömlik a Kicsi-patakba. Eredetileg személynév volt, a „gégés” szóból származtatják. Falvak is viselik a nevét. Nyáron mindig kiszárad. A Derék-patakot kivéve a falu összes többi patakjának megtisztelő ez a név. Inkább erek és csermelyek, mint patakok.
- HALOVÁNY: Halován. II. Szá. Lásd: Belső Halovány.
- HALOVÁNY-DÜLŐ: Halován-dűlő. II. D. Dűlőnek a szántóföldek lábánál keresztben fekvő földet nevezték.
- HALOVÁNY-TETŐ: Halován-tető. II. Szá. (Volt már szó az elnevezéséről Pesty Frigyes munkájában.¹¹) A miklósfalvi határral szomszédos. A Cintorom mellett vezet oda mezei út, emelkedővel a Halovány-tetőig, onnan kezd lejtani.
- HÁGÓ HEGYE: III. Szá. Ilyen néven csak a térképen szerepel. Orbán Károlyné 1981-ben ismerte, említi, de később nem használták a nevét.
- HÁGÓ HEGYRE JÁRÓ ~ HEGYES HEGYRE HÁGÓ ~ HEGYES HEGYRE JÁRÓ: III. Szá. A Dályai út bal felén, a tetőn van. Térszíni formájáról kapta a nevét.
- HÁGÓ ÚTJA ~ DÁLYAI ÚT: Hágó úttya ~ Dájai út. III. Út. A Hegyes hegyre hágó felé vezető út, a falutól déli irányban.
- HARANGLÁB MEGE: Harangláb mege. III. Szá. Lásd: Alsó Harangláb mege.
- HARANGLÁB-HEGY: III. Ezen a dombon van a kicsi temető a templomépítő Kóréh Béla (1883–1978) lelkész sírjával. (Részletesen írtam az oda épült templomról.)

11 Pesty F.

- HARGAS-GYEPÜ:** III. Szá. Alakjáról kapta a nevét. A gyepü szó jelentése: semleges terület, amely két földparcellát választ el. Itt nem ez a jelentése. A kis temetőtől Abránfalva felé eső részen terül el.
- HEGYES-KŐ:** II. Miklósfalva végétől Szentlászló felé, a Miklósfalvi útnak az a meredekebb része, amely az út Kicsi-patak felőli oldalán álló kilométerköig tart. Fárasztó útszakasz, különösen, ha csomagja van az arrajáró gyalogosnak.
- HERNYÓS-PONK ~ VERMEK BÉRCE ~ URAK BÉRCE:** II. Szá. A Miklósfalvi út jobb szélén (Miklósfalváról jövet) Miklósfalvától délre terül el. A ponk magaslatot jelent. Biztos sok hernyó tanyázott a helyen. Innen eredhet a neve. A Vermebérce Pesty Frigyes helynévgyűjtésében szerepel. A helybeliek nem használják ezt a nevet. Egymás után sorban több, mint tizenöt, a tatárjáráskor készült veremmel volt ellátva. Ide rejthették az értékeiket, s lehet, hogy tartós élelmiszereiket is a falubeliek. Az Urak ponkja névre nem ismerünk magyarázatot.
- KÁNYÁDI ÚT:** II. Út. A falutól nyugatra, 4 km-es szakaszon, az erdőn s a Lukucs kútja mellett vezet Kányádba, a községközpontba. Ez az erdő lehet a KIS-ERDŐ Pesty F. szerint.¹²
- KÁNYÁDI ÚTNÁL:** II. Szá, Ka. Az utolsó háztól a tetőig a két oldalon levő földeket nevezik így. Szántó is, kaszáló is volt. Most parlagon hever.
- KÁPOLNA OLDALA ~ KÉTÁG HEGYE:** Kápolna Ódala. II. Szá. A Cintoromtól nyugatra levő domb. (F. Papp Rozáliától hallottam.)
- KENDERES-KERT:** Kändörös-kärt. III. Szá, Ka. Jól termő talaja volt, amikor megművelték. Az északi oldalán bekerítették, a tehéncsorda a dombon ment a legelőre, ezért védeni kellett. A falutól délre a Kőhát-erdő alatt terül el. A Kenderes-kert dombján, eső után sok szekfűgomba termett. Ezt, a faluban fűgombának hívták. Véleményem szerint azért, mert fű között nő. Úgy gondolom, ez a neve találóbbr, mint a hivatalosabb neve.¹³
- KERENGŐ ~ KERÖNGŐ:** IV. Szá, Ka. A falutól északra, a Derék-patak bal partján nyújtózó, hosszú földszáv, megművelt terület. A lapályon folyó patak kacskaringós útját követi, „kering” ide-oda, innen a neve.
- KERTEK FÖLE:** I. Orbán Károlyné legelőként említi. Nem ismerjük a helyét, de ha a kertek „föle” akkor a falunál magasabban feküdt. Szerintem a Kenderes-kert dombja körül lehet.
- KÉT PALLAG KÖZE:** IV. Szá. Az Oldalföld útjától keletre. Kétoldalt megmunkálatlan, „parlagon” hagyott föld határolhatta, innen származhat a neve.
- KICSI-RÉSZ ~ ÚJ-RÉT:** III. Szá. A Kenderes-kerttől délre valakiknek osztott földrészeket nevezték így. (F. Papp Rozáliától tudom.)
- KICSI-SZOROS:** Orbán Károlyné, I. Szo. Alszegeből, a Pap-domb aljáról nyílik délre. Zsákutca.

12 Pesty F.

13 Pesty F.

- KIS-ERDŐ (?)**: Csak a régi térképen szerepel, ma nem ismerik. Nem kizárt, hogy az az erdő, amelyiken a Kányádi út áthalad. Pesty Frigyes munkájából következtetek erre. A Kányádi előtagot tartalmazó helynevek között ezen a helyen szerepel a Kicsi-erdő.
- KIS-RÉT (?)**: Csak a régi térképen szerepel.
- KOLCSÁR-SZOROS**: Kócsár-szoros. I. Szo. A Forró utcából nyílik. Feltevésem szerint itt folyik az Orbán Balázs említette Petre-patak. Három Kolcsár család lakik a szorosban: Albert, Sándor, József. Az öreg Kolcsárok kihaltak. Zsákutca. Id. Kolcsár Sándor volt a bakter, a fia, Sándor, a postás.
- KŐHÁT**: III. E. A Kenderes-kert felett húzódik, Pesty Frigyes szerint „ezen hely egy, a Hargita havassa láncfolyamából felemelkedett és keblében kőszirteteket záró magasra emelkedett erdős hely, mellynek alján egy minden szároz évek felett forrásvizével gazdálkodó nádas tó létezik”.
- KŐPATAK FEJE**: III. E. A Kőhát két sziklája közötti völgy része, ahonnan ered a patak. Ha derűs volt az ég, pontosan déli tizenkét órakor a két szikla között erre a helyre besütött a nap.
- LOK**: III. Ka. Jelentése sík terület, vízmenti lapály. Szerepel a régi térképen A Sáros-patak jobb partján fekszik.
- MALOMNÁL**: IV. Szá, Ka. A Városi-út mellett jobbra helyezkedik el, közel a Sáros-patakhoz. A Széles-bércről kell leereszkednie völgybe a Városi úton.
- MEGYE FÖLDJE**: II. Szá. A Csereháttól a Kányádi útig terjed. Közbirtok lehetett, innen a neve.
- MIKLÓSFALVI ÚT ALJA**: II. Szá, Ka. A Miklósfalvi út és a Kicsi-patak közé eső terület.
- NÁDAS**: III. L. Nevét növényzetéről kaphatta.¹⁴
- NAGY-BOROZDA ALJA**: Nagyborozda ája. IV. Szá. Orbán Károlyné legelőként említi. A Harangláb hegytől a Sáros-patak irányában van. Meredek, lejtős terület.
- NAGY-HÁGÓ**: III. Dű. „nevét hordja magával, mivel ott szántóink magas helyen állnak.” (Pesty F.). A térképen szerepel. Köztudatban nem él.
- NAGYPATAK MELYÉKE**: Nagypatak mējéke. IV. Szá, Ka. Pesty F. említi, ma nem használják. A Derék-patak környékéről lehet szó.
- OLDAL-FÖLD**: Ódalföld. IV. Szá. A falu északkeleti oldalán fekszik. Enyhén lejtős terület, domboldal.¹⁵ A felszíni forma sugallhatta a nevét. A térképen is szerepel IV. határrészként.
- OLTOVÁNYOS (?)**: Orbán Károlyné említi. Facsometék lehettek ezen a részen, valahol a faluszéli kertek körül.
- OROTVA (?)**: Orbán Károlyné Lehetséges névmagyarázat: Ahonnan a gabona le van „aratva”.

¹⁴ Kóréh Béla: Emlékkül hagyjuk reátok 1929. Toronygomb-irat.

¹⁵ Orbán B.

- PAP-DOMB AJA: I. Fr. Alszezen a Parókia előtt lévő domb a híd és a Kányádi út eleje között.
- PAP-DOMB ALJA: Papdomb äja. I. Fr. Közvetlen a Geges hídjától nyugatra eső utcarész.
- PAP ERDEJE: II. E. A falutól délre a Cserehát fölötti erdő. Egyházi tulajdon lehetett, innen a neve. Túloldalán egy kis völgyben Jásfalva helyezkedik el.
- PAPOK DÜLŐJE: II. Szá. Kóréh Béla lelkész nevezte így el a helyet. Hiába javasolta, nem terjedt el a neve a köztudatban. „Éppen a falu végén az első áteresznél az úton belöli helyet Papok dülöjének hívjuk, amiért... a székelydályai papot a kollegájával, a kányádi pappal az auto vala dütötte be. Ezt azért írjuk, hogy annak a helynek a neve a ti időtökben is ‘papok dülöje’ legyen.” A Miklósfalvi út mellett található. Ott szoktak „fazakazni” a lányok. Vasárnaponként körbe állva, labda helyett korondi cserépfazakat dobáltak egymásnak. Aki elejtette, s összetörött, mást kellett otthonról hoznia.
- PETRE-PATAK: I. P. A szentlászlói úgynevezett patakok csak néha kiszáradó csermelyek. A Sáros- és Derék-patak bővebb vizűek. A patak nevét Orbán Balázs említi. Nem használják.
- SÁROS-KÚT: III. Szá. Keskeny földrész a Sáros-patak mellett, szürke pala van a patak medrében és két partján. Oltott mészbe keverve szép kénesszürkére meszelték vele a pajták eresztét. Kéksárnak mondták a falubeliek.
- SÁROS-KÚT DÜLŐJE: II. Dú.
- SÁS-PATAK ~ SÁROS-PATAK: III. P. Valahol a Délő körül eredt, s az abránfalvi Tagot választotta el a szentlászlói területektől. A Malomnál ömlik a Nagypatakba, Miklósfalván a Hodos-patakba, s Ócfalván átfolyva ömlik a Nagy-Küküllőbe, Hodos néven.
- SÁTÉS MEGYE FÖLDJE (?).
- SIMÓ DOMBJA: I. Ke. A templomtól délre a nagy temető felé található. Gyümölcsfákkal van beültetve. Ifj. Kolcsár Sándor, a postás, ha hivatalos levélben hír érkezett, kiállt a Simó dombjára, és elkiáltotta magát: „Hallod, hé hallod!” Utána nagyon hangosan elolvasta a hírt, ami Miklósfalváról, a Néptanáctól érkezett. A hirdetést az egész falu népe hallotta.
- SZAKADOZÁS: III. Szá. A Harangláb hegye, Abránfalva felé eső oldala. Rossz minőségű talaja van. Földcsuszamlások szakították meg a folytonosságot, innen a szakadozás név. A térképen szerepel.
- SZÁLAS: III. L. Az Égei út felé a Sáros-patak mellett terül el. Szerepel a térképen. Valamikor szálas, magas fák nőhettek rajta.
- SZÁLAS ALJA: III. L.
- SZÉLES-BÉRC: Széjősbérc. IV. Szá. A bérc jelentése domb, halom, hát. Ebben a névben a hát jelentéssel szerepel. A falutól keletre a Városi út két oldala mentén található. Aránylag sima terület. Széles kiterjedéséről kaphatta a nevét.
- SZÉLES-BÉRC FARKA: Széjősbérc farka. IV. Ka, Szá.

SZÉNAFÚ: II. Szá. A Kányádi út mentén terül el.

SZÉNAFÚ ALJA: II. L.

SZILVAÍZES-KÚT: A Kovács Jenő udvarán lévő kút a Forró utcában. A Barabás- és Kolcsár-szoros veszi közre a bennvalót, ahol található. Abban az évben, amikor ásták, rengeteg szilva termett, sok szilvaízet főztek.

SZIRT ALJA: Szirt aja. II. L. Legelő a falutól délre.

SZŐKE-PATAK: IV. P. A Nagy-patak és Derék-patak ugyanazon patak három névvel. A Szőke-patak névre Miklósfalva előtt hallgat, s a falu belseje irányába folyik. A kultúrotthon körül beleömlik a kányádi Hodos patakba.

TANOROK (?): Külső- és Belső-Tanorok. A szó eredete: a falu mellett bekerített kisebb szántó, kaszáló, kertövezet. A Külső-Tanorok valahol az Égeikuvar táján, erdő mellett van, a Belső-Tanorok a nagy temető mellett keleti irányba. Megművelt földterületek voltak.

TÚRÓSPULISZKA-KŐ: Egyedülálló, nagy szikladarab a Kőhát aljában, az erdőben.

UDVARI-KERT: I. Ke. Ugron Gábor birtoka volt, de a pontos helye ismeretlen. (Orbán Károlyné említi.).

ÚJ-RÉT ~ KICSI-RÉSZ: III. Szá. Lásd: Kicsi-rész.

URAK PONKJA: II. Szá. Lásd: Hernyós ponk vagy Vermek bércé.

VÁROSI ÚT: IV. Út. A faluból keleti irányba a Széles-bérc felé haladó út. Átszeli a Derék-patakat, és elkanyarodik északra, Székelyudvarhely felé. A Miklósfalvi Fejtő-tetőt megkerülve, átvezet Felsőboldogfalvára, onnan 4 km-re van Székelyudvarhely, a város. Ezért a neve Városi út. Ma nem használják erre a célra. Szentlászlóról Miklósfalva, Ócfalva, Bikafalva, Boldogfalva útvonalon jutnak el a városba. Diákkoromban (1959–1963) a városi busszal lehetett Felsőboldogfalvára utazni, onnan elhagyva a falut, a Nagyöküllő hídjánál bementünk a folyó bal partjára, s a víz mellett a Vízhagyáson, a rövidített úton elértük Ócfalvát. Kikerültük Bikafalvát.

VÁROSI ÚT ALJA: IV. (?) A Széles-bércet elhagyva a Sáros-patak előtti részt hívják így.

VAS TAMÁS-SZAKADOZÁS: III. Szá. A Harangláb-hegytől, a kicsi temetőtől keletre a Szakadozás része, de nevének eredete nem világos. A Vas családnev nem volt honos a faluban, vagy ritka lehetett.

VERES-KERT: I. Ke. A Kolcsár Dénes gyümölcsöse sok cseresznyefával, a falu Kányádi út felőli részén, a nagy temető felé. Egyik unokája, Orbán Attila hazaköltözött Székelyudvarhelyről, ő műveli. Példamutató lehetne másoknak is.

VERES-PATAK: I. P. Inkább ér, mint patak. A Veres-kerten átfolyogál s a Gegesbe ömlik. Vízének szemgyógyító hatást tulajdonítottak.

VERMEK BÉRCÉ: II. Szá. Lásd: Hernyós-ponk vagy Urak ponkja, tatárjárás idejéről maradt fenn a neve.

VIZES-VÁPA: IV. (?) A Széles-bérc aljában terül el, a vápa jelentése vízmeder, vízfolyás. Nem ismerik a rendeltetését.

Felhasznált irodalom

- Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion, 1981. 156.
 Kóréh Béla: *Emlékül hagyjuk reátok*. 1929. (Toronygombélet 2010-ből.)
 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása (1868–1873)*. I. kötet, 175.
Pesty Frigyes Helynévgyűjtése 1864–1865. Székelyföld és térsége II. kötet, 122.
 Vajnárné Székely Ilona: *A gyöngyszemnyi Homoródszentlászló*. Művelődés
 Egyesület, Kolozsvár, 2016. Vofkori László: *Székelyföld útikönyve*. I.
 kötet, Kartographie Kft., Budapest, 1998. 477–478.

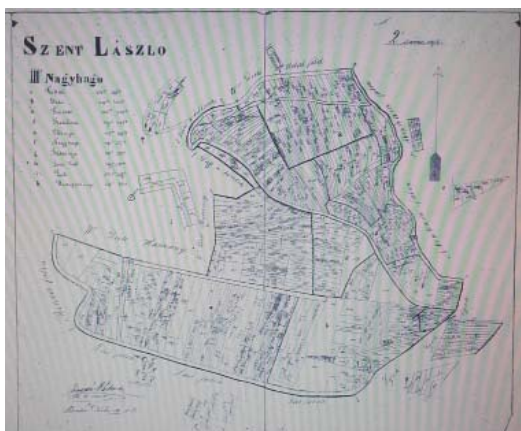
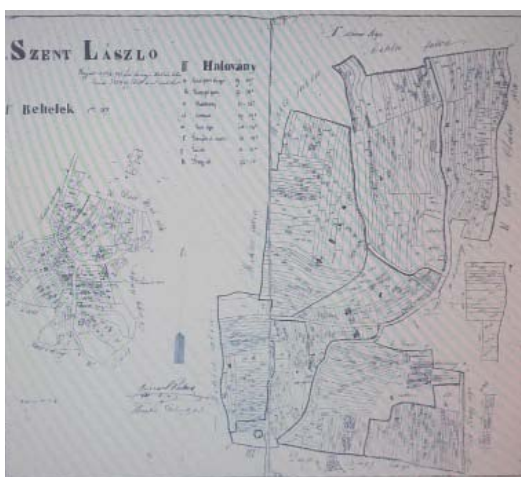
Melléklet

Falu a tájban. Légifelvétel
 Homoródszentlászlóról.

A régi református templom, bon-
 tása előtt. A festett templombel-
 ső berendezéseket a Néprajzi
 Múzeum vásárolta meg
 (A szószék hangvetője, 1807.).

A könyvészethez csatolom az 1800-as évekből származó térképet. Ennek alapján sorolom az egyes helyneveket az elhelyezkedésük szerint: I. Beltelek, II. Halovány, III. Nagyhágó, IV. Oldalföld. A 19. sz. elején készült kéziratos kataszteri térképek a települések helyneveit megőrző források. Homoródszentlászlói térképei Bögöz nyilvántartásában maradtak fenn.

Alagútfolklor. Székelyhíd alagúttörténetei

SZEGEDI MÁRIA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
maria.szegedi19@gmail.com

Szinte mindenhol úgy tartják, hogy a várakhoz, kastélyokhoz (udvarházakhoz) földalatti járatok (alagutak) is tartoztak. De csak a legritkább esetben sikerült ilyen alagutakat valóban föltárni. A legtöbb helyen azonban nyomát sem találták ezeknek, vagyis valószínűleg csak a nép képzeletében éltek. Az alagutak léte minden korban foglalkoztatta az emberek fantáziáját, megmozgatta regélő kedvét, s így számos helyi monda (eredetmagyarázó vagy történeti monda), egyéb történet keletkezett.

Kulcsszavak: alagútfolklor, alagút, helyi igaztörténetek, Székelyhíd, székelyhídi vár, Stubenberg kastély, alagúttörténetek

Alagútfolklor

Az alagutakról általánosságban elmondhatjuk, hogy egy olyan rejték hely, amelyet mindig valamilyen titokzatosság vesz körül. De akár egy menekülési útvonal része is lehet: menekülés egyik településről a másikra, épületeket összekötő funkcióval is bírhatnak. A történelmi tapasztalatok során a legismertebb: elbújás támadás elől, mely (keresztényüldözés: kazamaták, középkori várak szinte kötelező tartozéka, hiszen könnyen kiéheztették a várvédőket, lásd pl. Egri csillagok). Ezért az alagutakhoz történetek, sajátos folklor (alagútfolklor) kapcsolódik.

Egy folklorista mondás szerint mindennek van folklorja, így mondhatjuk azt, hogy létezik egy tematikus alagútfolklor is. Az alagútfolklor azonban még nem jelent meg a folklorisztikában. Keszeg Vilmos által szerkesztett A magyar népi kultúra (2008:16) című könyvben olvashatjuk, hogy a nép szellemi kultúráját 1846 óta folklorinak¹ nevezik, a tudományágát pedig folklorisztika néven tartják számon. A folklorisztika a szellemi néprajz² egyik ága, amely az ideológiai állásfoglalásokkal is foglalkozik többek között (hiedelmek, népi vallásosság, értékítéletek). Tovább tanulmányozva e könyvet, olvashatjuk még, hogy a folklor közösségi, kollektív jellegű, melyet a közösség

1 Ang. Folk + lore= népi tudás

2 A néprajz hagyományos ágai: szellemi néprajz, tárgyi néprajz, társadalomnéprajz.

és a személyes dialektusok révén érthetünk meg. Mindez a közösségi elvárásokhoz alkalmazkodik, s alkalmazása során a közösség „felügyelete” alatt áll. Végeredményként megjegyzi, hogy a műfajiság a folklóron belül a közösség, a hagyomány által elfogadott konvenciók által esztétikai kommunikációt jelent. A folklór további meghatározó jellege az oralitás, más néven a szóbeliség.

Ábrázolva:

Alagút	összekötő funkció
	rejtékely (titokzatosság)
	menekülési útvonal (titokzatosság)

A gyűjtés célja

Dolgozatom célja a helyi igaztörténetek összegyűjtése a Stubenberg kastély és a székelyhídi vár alagútjaival kapcsolatban, ezzel is hozzájárulva Székelyhíd művelődéstörténeti s antropológiai hagyatékához. Dolgozatom nem a valóság felé reflektál – pontosabban nem a kézzel fogható alagutat keresem –, hanem annál inkább arra a történetekre, anekdotákra összpontosul, melyek a székelyhídi nép mindennapjaiban jelen vannak. Dolgozatomban tehát a helyi alagútmondákat gyűjtöttem össze. Analitikus módszereim közé Nánási Zoltán Székelyhíd történeti monográfiája (2003), Dr. Csorba Csaba, A magyar várak rejtélyes alagútjai című írása, Könyöki József Középkori várak: különös tekintettel Magyarországra (1905) című könyve sorolható. Az alagutakról Draveczky Balázs írt érdekes összefoglalót Leletmentés Somogyországban (2007) című kötetében Az alagutakról címmel, melyet részben inspiráló, részben elméleti keretként is felhasználok dolgozatomban. Konceptualizálásaim a fogalmak és a változók szerint különülnek el. Empirikus módszerem a megfigyelés és az interjúztatás volt. A strukturális vizsgálatban kiemelem a közös motívumokat. Ezt kiegészíti egy funkcionális, antropológiai kutatás is, melyben olyan kérdésekre keresem a választ, hogy 1) Mi motiválja ezeket a történeteket: a félelem, veszélyeztetettség? 2) Miért csak a kastélyokhoz és várakhoz társítanak ilyen jellegű mondákat? 3) Felvetődhet egy még ősbib reflex is: az alagút, mint ősi lakhely, óvóhely? 4) Milyen tapasztalataik vannak a lakosoknak az alagúttal kapcsolatban? 5) Miért foglalkoztatja az embereket az alagút? Felvetődhet egy olyan kérdés is, hogy jogosult-e egy ilyen irányú kutatás?

Stubenberg kastély

„Id. Dietrichstein József, Mária Terézia kamarása, még Bécsből irányította a birtok ügyeit, ám fia, szintén József, már ideköltözött, s kényelmes

kastélyt építtetett magának, amihez valószínűleg felhasználták a régi várkastély romjait.” – olvashatjuk Wilhelm Sándortól a Korunk³ című lapban (2013:59). Később a kastély házasság révén Stubenberg grófi családra szállt. A kastély alatt egy bonyolult pincerendszer húzódik, amelynek csupán az eleje van kialakítva pincének. A székelyhídi nép ehhez a pincerendszerhez társít számos helyi igaztörténetet. Az épület líceumként is funkcionált, jelenleg pedig Bőjte Csaba⁴ testvér gyermekeinek nyújt otthont.⁵

Székelyhídi vár

Nánási Zoltán Székelyhíd történeti monográfiájában (2003:87) olvashatunk a vár részletes felépítéséről. A székelyhídi várat I. Rákóczi György megbízásából kezdték el építeni a mocsaras érmelléki településre. Székelyhíd vára végvár lett, így nagyobb gondot fordítottak a megerősítésére. A vár nehezen volt bevehető, hiszen víz vette körül. A várba bonyolult hídrendszer segítségével lehetett bejutni, mely a lápon át keletről, észak-keletről és délről körbefogta. Támadás esetén a híd facölöpjeire rakott pallókat felszedték. 1664-ben a vasvári békében elrendelték a vár lerombolását. A törmelékekből gróf Dietrichstein János, Mária Terézia főkamaraosa 1750–1760 között felépítette a mai kastély nyugati szárnyát. A Dietrichstein-kastély, ami a későbbiekben házasság útján Stubenberg, valamint a kései barokk stílusú római katolikus templom ma is ott ékeskedik őrző tekintetével a város felett.

Alagúttörténetek

Létezhetnek alagutak, de csak a legkritkább esetben épültek meg (Draveczky, 2007:98) s csak stratégiaileg kulcsfontosságú helyeken építettek néhány száz méteres alagutat, de sokan összetévesztik az összefüggő pincerendszerekkel is az alagutakat. Egy alagút megépítése hosszú folyamat, amihez szakember hozzáértése szükséges. Az alagutat főleg háború ideje alatt alakítottak ki, melyeknek fő célja a támadás elleni védekezés volt, s nem a menekülés. Stratégiaileg teljesen indokolatlan egy alagút építése, mivel karbantartása nehézségekkel jár, valamint a közlekedés is nehézkes. Támadás esetén a vár lakói viszont ezeken a földalatti járatokon kimenekülhettek a várból, mint azt, ahogy a történelem során sokszor láthattuk. Ezek az utak főtoronyból, kutakból, pincékből vezettek ki a szabadba, vagy esetleg egy szomszédos településre (Könyöki, 1905:5). Magyar irodalmunk egyik leghíre-

3 Korunk 24. évf. 6. sz. (2013. június)

4 Ferences rendi szerzetes, valamint a Dévai Szent Ferenc Alapítvány alapítója.

5 Gyermek Jézus Otthon 2014-től.

sebb regényében, az Egri csillagokban is szó esik alagútról, s a kérdés itt is fent áll, hogy Gárdonyi Géza tévedett, vagy valóban volt titkos alagút.⁶

Nem törekedve a pontos nyelvjárási-fonetikai lejegyzésre, csupán a kiejtési sajátosságokat feltüntetve 16 helyi igaztörténetet jegyeztem le. Életkorukat tekintve 22 éves kortól 72 éves korig terjedt ki. Az általam feltett kérdések a következők voltak: 1) Hallott e a székelyhídi alagút kilétéről? 2) Vannak e saját tapasztalatai az alagúttal kapcsolatban, ha igen, akkor milyenek? 3) Kik építették és miért ezt az alagutat?

Összefoglalás

A székelyhídi lakosok mindennapjaiba beleszövődött, s elfogadott tényvé vált, miszerint valahol, valahogyan van egy alagútrendszer. Interjúim során két alagút hangzott el: a Stubenberg kastély és a székelyhídi várát összekötő rendszer, amely megy tovább más településekre, valamint egy zsidó család alagútja. Megfigyelhetjük, hogy mindezeket a járatokat a veszélyeztettség – menekülés a törököktől, németektől – a kincs elrejtése motiválta. A bevezetésben feltett második kérdésemet (Miért csak a kastélyokhoz és várakhoz társítanak ilyen jellegű mondákat?) részben megcáfolják a szövegkorpuszok: nem csak a kastélyhoz és a várhoz tartozhattak alagutak a székelyhídi lakosok szerint. Valószínűleg korábban a várakhoz, kastélyokhoz kapcsolódtak ezek a történetek, mondák, de később ez is az úgynevezett „alászállott kultúrjavak” közé került, azaz polgári, falusi házakhoz kapcsolódó történetté vált.

Ábrázolva:

Alagútrendszer		
A várhoz vezető alagút	Településeket összekötő alagút	Magánházaknál menekülő járat
Stubenberg kastély parkjában lévő pince	Nagyvárad Debrecen Asszonyvására Kiskereki Érolaszi	Zsidó család rejtékelye

Eredményeimből azt a következtetést tudom levonni, hogy az emberek kíváncsisága ötvözve a fantáziával és a történelmi tapasztalattal olyan történeteket hoz létre, mely visszavezethet minket egy ősi emberi mivoltunkhoz. A

6 Csorba Csaba dr.: A magyar várak rejtélyes alagútjai, 2010. Forrás: <https://www.harmonet.hu/kultura/54862-a-magyar-varak-rejtelyes-alagutjai.html> (A letöltés ideje: 2021. március 10.)

történeteket a kincsszerzés, a kíváncsiság motiválja. A valós alagút persze menekülés, félelem és rejtőzködés, vagy esetleg közlekedés miatt jöhetett létre.

Kutatásom további részében a környező települések alagúttörténeteit szeretném lejegyezni, megvizsgálni, amit majd a valós-, történelmi eseményekkel vetek össze. A történetek által pedig betekintést nyerhetünk az érmelléki nép gondolatvilágába, valamint viszonyulását a múlthoz, jelenhez s a jövőhöz.

Felhasznált irodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára I-VII. kötet. Szerk.:A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959-1962.
- Csorba Csaba dr.: A magyar várak rejtélyes alagútjai, 2010. Forrás: <https://www.harmonet.hu/kultura/54862-a-magyar-varak-rejtelyes-alagutjai.html> (A letöltés ideje: 2021. március 10.)
- Szabó József: A török hódoltság néprajzi emlékei földrajzi nevekben. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2008.
- Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1868.
- Jakó Zsigmond: Bihar megye a törökpusztítás előtt, III. Érmellék—Középnyr—Cserhát. Sylvester Nyomda Rt., Budapest, 1940.
- Sütő Éva: Érmellék, szerelem. Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2013
- Etimológiai szótár, Magyar szavak és toldalékok eredete. Főszerk.:Zaicz Gábor, Tinta Könyvkiadó, 2006.
- Szabó József dr.: Ismeretlen Érmellék. Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2018.
- Könyöki József: Középkori várak: különös tekintettel Magyarországra. M.T.Akadémia Budapest, 1905.
- Draveczy Balázs dr.: Leletmentés Somogyországban. Szerk.: Maróti István. Kiadja: „Balázs Mester” Alapítvány, Budapest, 2007.
- Kordos László: Magyarország barlangjai. Gondolat kiadó, Budapest, 1984.
- Rácz Tímea: Patkó nélküli szobor, titkos alagutak – Kolozsvár legendái I. Transindex, 2010.
- Kántor Anita: Pinceutcák az Érmelléken – Székelyhíd. XV. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka, Kolozsvár, 2010.
- Nánási Zoltán: Székelyhíd történeti monográfiája. Kiadja az Érmellék Egyesület, Székelyhíd, 2003.
- Török – Magyarkori Történelmi emlékek. Török történetírók IV. Második osztály: írók. Evlia Cselebi török világotató. Magyarországi utazásai 1664 –

1666 Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1908.
Magyar néprajzi lexikon 1—5. kötet. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai
Kiadó, Budapest, 1977– 1982.
Wilhelm Sándor: Egy érmelléki kastély kálváriája, Korunk, 24/6.sz. (2013 június)

Mellékletek

1. ábra: Székelyhídi vár makettje

2. ábra: Stubenberg kastély

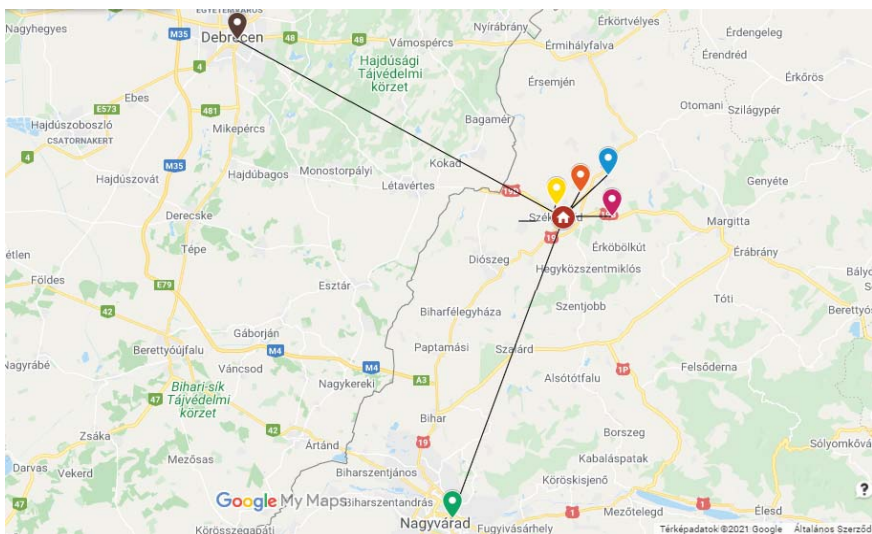
3. ábra: Az alagút tervrajzának vázlata (sárga színnel jelölt)

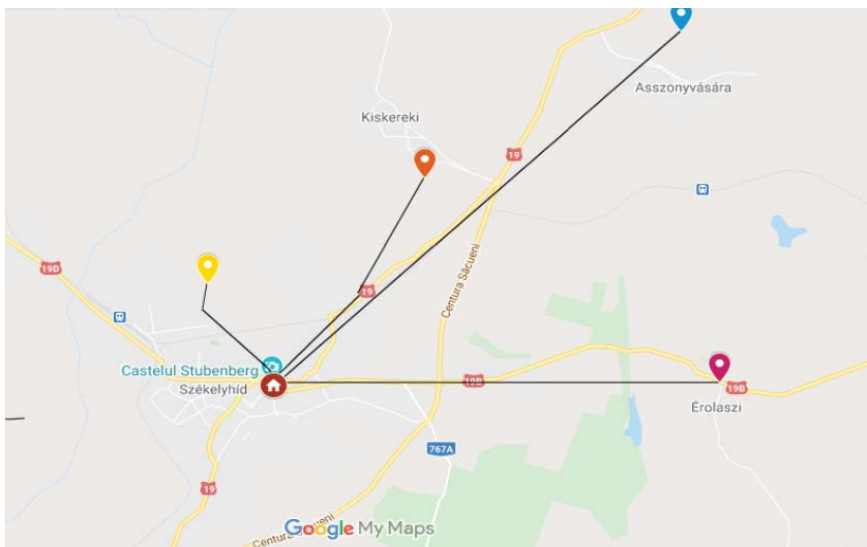
4. ábra: Az alagút bejárata a Sörkertben

5. ábra: A szóbeszéd alapján behatárolt alagutak

6. ábra: A szóbeszéd alapján behatárolt alagutak, amely Nagyváradiig és Debrecenig is elmegy

Újpalota, a kereszt alakú falu

PÉK SÁNDOR

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
ssandorpek@gmail.com

Egy egykori magyar, majd a 18. században németekkel újratelepített falu sajátos szokásrendszere (kereszt alakú templom, kriptá és falu), történelmi hányattatása, nyelvhasználata, és lehetséges jövője.

Kulcsszavak: Ópalota, Újpalota, kereszt alakú templom, kereszt alakú falu, német telepések vallási szokásai

Bevezetés

Elsősorban arra a különös kérdésre keresem a választ, hogy az Osztrák Császári Lipót-rend nagykeresztje megtalálható-e valamilyen formában Bihar megyében. Majd tárgyalom Újpalota falu egészen sajátos, jövőt illető helyzetét. Azért esett a választásom Újpalotára, mert őseim révén kötődöm ehhez a Bihar megyei faluhoz, aztán az időben előre haladva egyre több szépségét és értékét fedezem fel. Nem utolsósorban Bihar megye több szempontból is egy egészen egyedi településről van szó.

Ópalota, Újpalota

A falu nevében szereplő „új” szó, ami egyértelmű utalás egy korábbi Palotára, bár a kisebbségi törvények értelmében a helységet, amely Románia nyugati határán, Bihar megyében az ország és Erdély nyugati kapujának is nevezett megyeszékhelytől, Nagyváradtól 9 kilométerre a Sebes-Körös bal partján fekszik, Neu-Palota-nak kellene neveznünk. 13. századi kimutatásokban a váradi püspökség birtokaként szerepelt,¹ amit az egyben megyei főispán püspök katonai szolgálatok javadalmaként a Czibak családnak adományozott. A családnak Imre nevű püspök leszármazottja is volt, aki magát leveleiben „Palothainak” nevezte: „*Nos Emericus Czybak de Palotha*

¹ Fodor József (Szerk.), *A nagyváradai egyházmegye történelmi schematizmusa*. Nagyvárad, 2003, 211.

Episcopus Waradinensis et Comes Perpetuus Byhoriensis”.² Ezt a Palotát ma Ó-Palotának is nevezzük, ami a tatárjárás, az 1514-es parasztfelkelés, majd a török pusztítás idején teljesen elpusztult.

A nevében is kifejezésre jutatott új település 1786-ban a 18. századi német bevándorlással történetének egy következő fejezetét kezdhette írni. A bevándorlók adatait tartalmazó anyag mára teljesen eltűnt. Utoljára Hornung Ferenc nagyváradi német szakos tanár látta ezeket a dokumentumokat és a kutatásairól készült publikációk nyújtanak támaszt ebben a kérdésben.³ Eszerint a budai Helytartó Tanács hívta Palotára a telepeseket. A 25 családnak megfelelő 123 fő 1786 nyarán érkezett. Pfalz, Baden, Anspach grófság, Elzász-Lotaringia, Hannover és az Arad melletti Glogovac vagy Gyula is ott-hona volt a primer és szekundér bevándorlóknak. A sváb gyűjtő elnevezés erre a kezdetben heterogén közösségre a bevándorlás történelmi jelenségének a leképződése, ami a (részben még ma is) beszélt nyelvben sem jelenik meg, hiszen „user Sprouck”-ként⁴ („a mi nyelvünk”) említik azt. Újpalota első kezdeti időszaka az alapítástól 1819-ig tartott. Ebben a korszakban egy serfőzőház, malom és egy fából készült kis gabonaraktár is volt a faluban. A zsellérekből álló faluközösség iskolát alapított,⁵ és 1786-ban már temetőt is kialakított magának.

A bevándorló telepések mind katolikusok voltak, vallásukat kezdetben csak Nagyváradon gyakorolhatták, szentmisére gyalog vagy lovas kocsival jutottak el. 1810. január 1-én alapították a helyi plébániát. Az iskolában egy kápolnát rendeztek be, felszerelését az akkori egyháziak az egyes templomokból koldulva szedték össze.⁶

Az 1819-es évig, mivel a község kincstári birtok volt, a Magas Magyar Udvari Kamara gyakorolta a kegyúri jogot, ekkor azonban Gróf Frimont János Mária tulajdona lett ez a terület, ami egy újabb és meghatározó fejezetet jelentett a falu és a közösség történetében.

2 Bunyitai Vince: *A váradi püspökség története*. Nagyvárad, 1883, I. 183.

3 Hornung Ferenc: *Svábok-e az újpalotai németek? Adalékok egy szocialista falú történetéhez*. In Fáklya 1980 június 14. kk.

4 A palotaiak által beszélt nyelvjárás sem a Szatmár környéki sem a Bánátban beszélt sváb nyelvjáráshoz nem hasonlítható. Mivel Bihar megyében egészen elszigetelt és egyetlen német ajkú település, több magyar és román szó is használatban van főleg olyan tárgyakra vonatkozóan, amelyek a letelepedésük után újdonságként jelentek meg (pl. repülőgép, mosógép stb.).

5 Nilgesz János: *A palotai iskola kétszáz éve*. In Fáklya, 1984 július 28, 2.o.

6 A plébánia alakulását követően meg kellett határozni a plébános, a kántortanító és az egyházi jövedelmét, amit név nélküli kéziratban jegyeztek. Ez a plébánia levéltárában megtalálható.

Gróf Frimont János Mária

Frimont János Mária 1754. január 3-án született a német lotaringiai Finsterlingenben, tekintélyes nemesi családban. Szülei katonai pályára szánták és 1776-ban közhuszárként kezdte meg pályafutását. Nagyon hamar haladt előre a ranglétrán annak legmagasabb fokáig. 1831 december 2.-án bekövetkezett halálakor a császári és királyi haditanács vezetője volt. Korát meghatározta a Napóleon elleni háborúskodás. Életének rövid békeszakaszában Debrecenben, Sopronban és Pécsen is megfordult, ahol 1809-ben (50 évesen) eljegyezte Mitterburgi Mitterpacher Katalint, aki később két gyermekkel, Bélával és Teodórával ajándékozta meg őt. A magyar nép és kultúra irányába elkötelezte magát, és ennek az elköteleződésnek többszörösen is jeleit adta. Váradon telepedett meg, és azt az álmod dédelgette magában, hogy itt a bihari birtokain fogja jól megérdemelt nyugodt idős éveit eltölteni családjában körében. Német származása ellenére támogatta a születő nagyváradi magyar színjátszást éppen a német ellenében. A magyar nyelvet tökéletesen elsajátította.

1806-ban emelte őt a császár bárói rangra és kinevezte a 9. huszárezred parancsnokává. 1819-ben a velencei tartomány főparancsnoka lett, ahol Pádva híres szentjének, szent Antalnak a kultuszával és tiszteletével ismerkedhetett meg. 1821-ben a Szicíliában kitört lázadás miatt újra hadba kellett vonulnia csapataival és olyan gyorsan és eredményesen járt el, hogy a császár kitüntette, a szicíliai király pedig 220.000 aranydukáttal hálálta meg, hogy trónjára visszasegítette.

Templomépítés

Gróf Frimont János Mária Bihar megyei birtokait 1819-ben kapta, és Új-Palotán templomot is építtetett a szicíliai királytól kapott 220.000 aranydukátból. Lovassy Andor alispán feljegyzései szerint avillachi lovasrohamban Frimont gróf fogadalmat tett, ugyanis lova megsebesült, kibukott alóla és úgy menekült meg az átvágató franciák csapataitól, hogy a vergődő paripa hasa alá tapadt. Ebben az éles veszélyhelyzetben határozta el, hogy Szent Antal tiszteletére templomot és oltárt fog emeltetni.⁷ 1824. november 9-én tették le az első követ, és ebben az évben elkészült az alapzat. 1825-ben a falak nagy része, 1826-ban pedig már a tető is készen állt. Már a munkálatok megkezdése előtt megérkezett a márvány főoltár, amit Pádúában készítettek el, majd a helyi iskolában őriztek. 1829 nyarán Komáromból érkezett kőfaragó a márványoltárok felállítására. Ehhez az alapanyagot 90 napon keresztül 5 ökör-

⁷ Tabéry Géza: *Egy elfelejtett bihari gróf*. In *Új Idők*, 1941 március 30., 370-371. o.

szekéren Olaszországból szállítottak még 1824 előtt. Ekkor a harangokat is megöntötték. 1829-ben Bécsből érkeztek a templom nagy gonddal megválogatott felszerelése, és ebben az évben, november 22-én sor került a templom ünnepélyes megáldására is. 1862-ben a templom kiegészült a Bécsben elkészített carrarai márvány oltárral, ami az altemplomba került, a Szent Kereszt kápolnába, ahol a gróf előkészítette saját nyugvóhelyét, ahol is a Bécsben 1831. december 26-án bekövetkezett halála után 1832. február 10-én végakaratának megfelelően örök nyugalomra helyezték.

Ami mindezeknél érdekesebb, és nem kis fejtörést okozott az olasz tervezőknek és az építőknek: ugyanis a gróf meghagyta, hogy a templom (és a kriptá is) belül kereszt alakú legyen, kívül pedig legnagyobb kitüntetésének Osztrák Császári Lipót-rend nagykeresztjének⁸ alakját hordozza, amit a gyors és sikeres hadvezetésért kapott az olasz lázadás után. Így a templom „német-kereszt” alakban készült el neoklasszicista empire stílusban. Külön érdekesség az a megoldás, amit az építők alkalmaztak: a kifelé terjeszkedő falak üresen maradt hézagjait óriási titkos gabonarakárokként lehetett (volna) felhasználni. Így Bihar megyében egy egészen egyedi katolikus templom épült fel, német-kereszt alakban, ezzel az Osztrák Császári Lipót-rend nagykeresztje itt ékeskedik és hordozza a múlt igazságait tájainkon némán és mégis hangosan egy falu történeténél sokkal több tartalommal.

A templommal kapcsolatban még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a gróf maga rendelte el, hogy a német nyelvű lakosok számára minden második vasárnap magyar nyelven tartsanak (akkor még csak) prédikációt, hiszen a mise nyelve a második vatikáni zsinatig latin volt. Ez is egy komoly bizonyítéka a gróf magyar érzésének, illetve közösségalkotó irányának.

Keresztben a falu, faluban a kereszt

A templom egészen egyedi (német) kereszt formája a falú néprajzát, a lakosság szokásait is meghatározta, ez a falu építkezési egyediségében is megmutatkozik, ugyanis a falu (nálunk nem szokásos, de Németországban, az őshazában előforduló) kereszt alakban épült ki szinte mértani pontossággal, a kereszt alakú templom négy ágának négy irányába. Így középen van a kereszt alakú templom és körülötte kereszt alakban a falu.⁹ Minden utcáról, ház kapujából a templom látszik. A falu temetője pedig a kereszt tetejében helyez-

8 Frimont von Palota Johann Maria Graf. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (ÖBL). Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1957, S. 368 f.

9 <https://goo.gl/maps/rG3rM4TzSw6tHnuR7>. A magyar településnéprajzban egyedülállónak tűnik a kereszt alakú falu. A szerk. megjegyzése.

kedik el, talán éppen úgy, ahogy Jézus keresztjének a tetejére tűzték ki a halálának az okát hirdető írást.

A máig is gyakorlatban lévő szokások (főleg) a katolikus vallásosságot jellemzik. A palotaiak a népviseletüket teljesen elveszítették (ha egyáltalán bármilyen [ünnepi] népviseletről beszélhetünk a nehéz sorsból, hosszú útról érkező bevándorló heterogén társaság esetében), a nyelvüket pedig formálta a történetük sajátossága. Vallási szokásaikat azonban mai napig nyomon követhetjük. A nagybőjtben házaknál gyűlnek össze a szomszédságok imádkozni. Nagyszombaton éjjel feltámadási szertartás után a megszentelt ételt közösen fogyasztják el a családok, főleg a kemencében készített töltött (bárány)húsételeket. Virágvasárnap a megszentelt barkából a temetőbe is visznek a hozzátartozóik sírjára. Rózsafűzér-társulatot működtetnek és ha valaki meghal a családban, megöröklik a „titkát”. Ezek mind a katolikus hit-élethez kapcsolódnak, és adott esetben a szomszédos Köröstarján katolikus közösségében is tetten érhetőek. Augusztus 15-ére zarándokolnak Máriaradnára (ott ekkor van a német nyelvűek búcsúja), ebben különböznek minden szomszédos katolikus településtől, és ez azért is egyedi, mert egy nappal korábban utaznak, saját imaprogramjuk van (ami az ottani kegyhelyhez kapcsolódik szoroson), és ott is éjszakáznak a helyiek által kiadó vagy átadott házakban, vagy házrészekben. A Újpalotáról a buzgó vallásosság nyomán több papi és szerzetesnői hivatás is származik.

Ipari-technológiai településfejlődési korszakokat különíthetünk el, amelyek a nagytörténetírással és a helyi (országos) és politikai eseményekkel vannak kapcsolatban. A 20. századig a falu családjai földművelésből és állattenyésztésből éltek meg. A világháborúk, illetve főleg a második világháború utáni (németek ellen hatványozottan is irányuló) kommunista berendezkedés meghatározó következményekkel járt. 1921-ben (miután Bihar megye román fennhatóság alá került) a szentandrászi (szomszédos román falu) jegyzője elko-bozta Magyarország és Bihar megye (rég) térképét, a magyar nemzeti lobogót, a berámázott magyar címereket és történelmi képeket. De ez még csak kezdete a szenvedések sorának... 1944. december 27-én minden 16 és 46 év közötti nőt és férfit Oroszországba deportáltak kényszermunkára, leghamarabb 5 év múlva térhettek haza (legtöbbszer szerencsére életben maradtak). Ezt követően 72, idegen (főleg román) családot telepítettek be a még otthon lévő palotaiak házaiba, vagy a kiürített (kiürült) házakba. 1947. október 17-én aztán a még otthon lévő 62 család tulajdonát felleltározták és összes vagyonát, jószágát, gazdasági felszerelését, termést és aprómarhát is összeszámolták, majd másnap a bizottság végre is hajtotta a kisajátítást. Többek között 120 tehén, 80 ló és 184 disznó nélkül kellett szembenézniük a közelgő téellel. 1948-ban pedig a földeket is államosították, így saját földjeiken éhbérért dolgoztak a termelési szövetkezetben. Ez teljesen megváltoztatta az életet. Aki csak tudott, a közeli

Nagyváradon keresett munkát, legtöbbször három műszakban valamelyik szocialista nagyüzemben, a következő lépés pedig természetesen már a városba való beköltözés volt. A legtöbbet mégis a 1989-es fordulat változtatott a falun, hiszen a német nyelvű lakosság 60%-a szülőföldjére visszaköltözött. Érdekesség, hogy nagy számban ott is „templom központú” életet folytattak, mert egyházi alkalmazásban (sekrestyés stb.) helyezkedtek el.

A múlt és jelen kapcsolódásának egyik eleme a Német Demokrata Fórum helyi szervezetének megalakulása, a templomi szertartásrendben a német nyelv újra bevezetése, hiszen szombatonként és minden hónap második vasárnapján német nyelvű szentmise van. A Fórum a hagyományos Szent Antal-napi búcsúkat a környék német hagyományörző szervezeteinek találkozójává is alakította. Frimont grófnak emlékoszlopot állítottak, és azt ilyenkor meg is koszorúzzák. **Népviseletet szerkesztettek**, és a helyi eseményeket is szervezik. Erwin Teufel baden-württembergi miniszterelnök és Georg Sterzinsky berlini bíboros is meglátogatták már a falut. A visszakapott földekből pedig megalakult a Frimont mezőgazdasági társulás.

Jövő, avagy az új (Palota) múltja?

A jövőbeli kilátások a leginkább kérdésesek, ugyanis drasztikusan csökkent a falu **németül beszélő**, javarészt idős lakossága.¹⁰ Mivel közel van a megyeközpont, az üresen maradt házakat idegenek felvásárolták, így a falu utcai nyelve a magyarról egyre inkább a románra vált. A vegyesházasságok a gyerekek identitását is meghatározzák, ha akár csak egy idegen (és leginkább román) nyelvű személy kerül a családba, a család az illető nyelvét kezdi használni. A helyi iskola a kis gyermekszám miatt megszűnt, német nyelven pedig csak Nagyváradon tanulhatnak a diákok. A közösség sorvadása azt is magával hozta, hogy immár helyben lakó papja sincs a falunak, vagyis leányegyházként látják el Nagyváradról.

Ma olyan művelődési tevékenységeket (mozgalmakat) kellene támogatni a hagyományos, kipróbált értékek fennmaradása **érdekében**, amelyek ezt a sajátos és egyedi nyelvi és vallási kultúra megőrzését lehetővé tennék. A gyermekeket tanítani kellene a palotai német nyelvre, hagyományörző kört kellene szervezni, ahol a még meglévő és a föleleveníthető szokásokat és néprajzi elemeket konzerválni és továbbadni lehetne. Nagyon jó lenne, egy helyi múzeumot berendezni, ahol ennek a sajátos történelemnek a dokumentumait ki lehetne állítani a még meglévő, de lassan elenyésző (paraszti) eszköztárral együtt. Fontos lenne a magyar nyelvi ismeret is, hiszen a templomban a szer-

10 2002-es népszámláláskor 566 lakosa közül 286 fő (50,5%) német, 144 (25,4%) magyar, 130 (23,0%) román, 4 (0,7%) szlovák és 2 (0,4%) pedig ismeretlen nemzetiségű volt.

tartások magyarul vannak, így a gyerek, aki adott esetben nevében (vagy egy szülőjében, esetlen nagyszüleiben) német származású, nem tudja magáévá tenni ezt a vallásos elemekben gazdag falusi szokásrendszert, mert magát a magyar nyelvet vagyis a közvetítő nyelvet nem érti. A Német Demokrata Fórum romániai politikai ereje egyre kisebb és egyre inkább csak protokolláris, valamint kevésbé érzi vagy érezheti magáénak ezt a romániai németség szempontjából is teljesen periférikus hely **ügyét például** a hatalmas szász épített örökség (és nem csak) ügyei mellett.

Képmelléklet

Gróf Frimont János Mária

A német kereszt alakban épült templom

Képek 1936-ból

Palota 1936 .resiz

Templombúcsú (napjainkban)

A deportálás emléktáblája a templom falán.

Egy facebookos nyelvjárási adatgyűjtés tanulságai

DR. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

szilazsu@gmail.com

2020 tavaszán a Partiumi Keresztény Egyetem polgárainak nem pusztán az online tanításra-tanulásra és adminisztrációra való átállást kellett megszokniuk. A gördülékeny folytatás érdekében az ott dolgozóknak egyéb kérdéseket illetően is alternatív megoldásokat kellett kieszközölniük. A karanténban az oktatók számára – sok egyéb probléma mellett – kérdésessé vált, hogy a továbbiakban hogyan lehet empirikus kutatásokat folytatni, közvetlenül az egyetemi szakok helyzetét érintően pedig az is, hogy az iskolaépületek bezárásával hogyan oldható meg a szaknépszerűsítés. Az előbbire a megoldást többnyire az online kérdőívek és a különböző videokommunikációs alkalmazásokon (pl. Skype, Messenger, GoogleMeet stb.) lefolytatott interjúk jelentették. Az utóbbi esetében a kiút pedig a szakhoz tartozó tanároknak és diákoknak a közösségi oldalakon (főként a Facebookon és az Instagramon) való aktívabb jelenléte, az online tartalomgyártás és -megosztás volt. A Partiumi Keresztény Egyetem Magyar nyelv és irodalom szakja a fenti problémákat – sok más tevékenység mellett – egy facebookos nyelvjárási adatgyűjtéssel próbálta megoldani, e mögött ugyanis egy kisebb kutatás lefolytatásának (vagy legalábbis egy erre irányuló kísérletnek) és a szak népszerűsítésének a szándéka egyformán megbújt. Írásom ennek a kutatásnak a menetét, eredményeit, valamint az adatgyűjtés és adatfeldolgozás során felmerült módszertani kérdéseket és tanulságokat foglalja össze..

Kulcsszavak: nyelvjárások, adatgyűjtés, tájrszó, Facebook, tanulságok

1. A kutatás menete: az adatgyűjtésgyűjtés és az adatok elrendezése

A Facebookon lefolytatott kis, nyelvjárási kutatásnak két fő része volt. Az első 2020 májusa és júniusa között zajlott. Hat héten keresztül hétről hétre egy, a kutatásról szóló rövid kísérőszöveget, egy kérdést és egy ahhoz tartozó képet tettem ki a PKE Magyar nyelv és irodalom szak Facebook oldalára. A feladat mindössze abból állt, hogy a hozzászólóknak meg kellett nevezniük a képen szereplő dolgot: *Hogy hívják a képen látható dolgot/cselekvést?*, valamint zárójelben fel kellett tüntetniük annak a településnek, megyének a nevét, ahol az adott kifejezést hallották vagy tanulták. A hat hét lejártával az adatgyűjtő szakasz a végéhez ért. Bár az oldal látogatói a kérdésekhez később

is hozzászólhattak, nem volt jellemző, hogy hetekkel a kérdések megjelenése után valaki újabb hozzászólást írjon.

Az adatgyűjtés után a második rész az adatfeldolgozásról és a térképkészítésről szólt. A nyári hónapok lejárta után, 2020 őszén a képekhez tartozó összes hozzászólást kimásoltam és lementettem, majd pedig az azokban szereplő megye- és országnevek alapján csoportosítottam is a bejegyzéseket. A települések pontos lokalizálásában a Google Maps térképszolgáltatás volt a segítségemre. Emellett, a lokalizálást megelőzően, azokban az esetekben, ahol a nyelvi adathoz tartozó demográfiai adatok pontatlanul jelentek meg (pl. A településnevek egy része rövidítve, vagy az előtagjuk nélkül jelent meg a hozzászólásokban.) az adatközlők Facebook profiljai segítettek eldönteni, hogy az aktuális kifejezést melyik településhez rendeljem. A kérdéses adatok tisztázását a térképrajzolás és a nyelvi adatok térképen való elhelyezése követte, amelyet a CoreLDRAW nevű programban végeztem el. A kész nyelvjárási térképek végül a 2020-as év végén és a 2021-es év elején, hétről hétre ugyancsak a szak Facebook oldalára kerültek fel, mintegy a hozzászólásokra érkező válasz és a szaknépszerűsítés folytatása.

2. A felhívás és az adatok

2.1. A kiírások szövege, a kérdések és a képek

A játékos adatgyűjtés és a kutatási cél ismertetéséhez a kérdések mellett a következő szöveg jelent meg:

„Kedves Ismerőseink!

A Partiumi Keresztény Egyetem Magyar nyelv és irodalom szakja a ti segítségetekkel szeretne egy (játékos) online nyelvjárási adatgyűjtést végezni. A feladat mindössze annyi volna, hogy a hozzászólásaitokban nevezzék meg a képen szereplő dolgot, valamint zárójelben tüntessék fel annak a településnek és megyének a pontos nevét, ahol az adott kifejezést tanultátok vagy hallottátok. Egy hét – egy kérdés, kérdésenként pedig egy-egy nyelvjárási térkép lesz a végeredmény.

Köszönjük a közreműködést!

#nyelvjárások #hogyhívják #játék #adatgyűjtés #PKE
#magyar nyelvészi irodalom szak”

Az adatgyűjtéshez használt kérdéseket és képeket pedig az alábbi táblázat foglalja össze:

1. ábra

1. hét	2. hét	3. hét
		
<p>Hogy nevezitek a képen látható gyermekjátékot?</p>	<p>Hogy nevezitek a képen látható kisebbik kenyérdarabot?</p>	<p>Hogy mondják annak, amikor kisgyerek eszik?</p>
4. hét	5. hét	6. hét
		
<p>Milyen tyúk szerepel a képen? (Nem a színére vagy az ízére, hanem a testi adottságára vagyunk kíváncsiak 😊)</p>	<p>Mi a neve a képen szereplő (paprikával, hagymával és paradicsommal ízesített, húsból készült) ételnek? (A képen nem a múlt heti kérdés főszereplője látható, bár rokonságban állnak egymással.)</p>	<p>A mai időjárásra hangolva 😊: Mit csinál az eső, amikor sűrűn, egész kicsi cseppekben esik?</p>

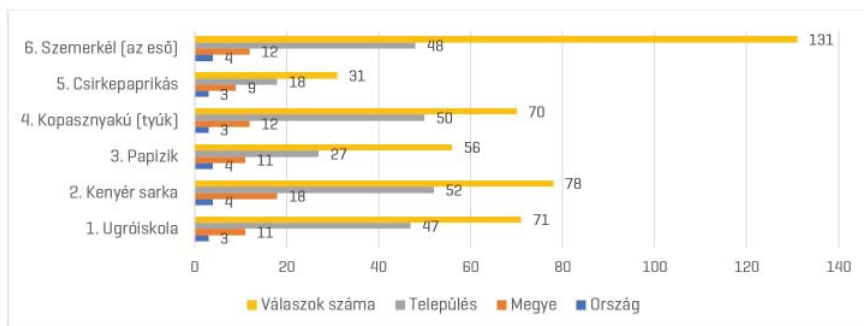
Mind a kísérőszöveg, mind pedig a kérdések megfogalmazásával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy abból a megfigyelésből kiindulva, amely szerint a Facebookon az informálisabb jellegű szövegek a természetesebbek, én magam is arra törekedtem, hogy egy kötetlenebb, lazább stílusban szólaljak meg, azaz az általam megfogalmazott szöveg és a kérdések – a lényeg közvetítése mellett – jól illeszkedjenek ehhez a felülethez. Emellett a kiírások megfogalmazásakor egyéb szempontokat is figyelembe kellett vennem, ezekre a módszertani kérdésekről és tanulságokról szóló részben térek ki.

Nem utolsó sorban a kutató személyét érintő tényezőkről szeretnék még röviden szót ejteni. Mind a kérdések, mind pedig a képek kiválasztásához a 2020-as karanténhelyzet adta az ötletet. Mivel a kutatás ideje alatt én magam sem mozdulhattam ki, a gyűjtéshez az inspirációt és az eszközöket az otthoni környezetnek kellett biztosítania. Ennek megfelelően a kérdésekhez az ötleteket a családdal eltöltött alkalmak adták (pl. az a délután, amikor „ickáztam” a lányaimmal), a fényképeken szereplő elemek pedig mind a saját otthonomhoz köthetők. Ezt azért tartottam fontosnak megjegyezni, mert ebből is látszik, hogy a tavalyi állapot milyen sajtóságos helyzeteket és megoldásokat szült. A nehézségek ellenére mégis gyakran sikerült alternatív megoldásokban gondolkodni.

2.2. A számszerűsíthető adatok

A korpusz és a gyűjtés tanulságainak bemutatását megelőzően a kutatás számszerűsíthető adatait ismertetem. Az első kérdés esetében hozzászólás 3 országból, 11 megyéből, illetve körzetből és 47 településről érkezett. Erre a kérdésre 71¹ választ kaptam. A másodiknál a számok az előbbieknél is magasabbak voltak: 4 országból, 18 megyéből/kerületből és 52 településről 78 válaszhoz jutottam hozzá. A harmadik forduló végére 4 országból, 11 megyéből/kerületből és 27 településről érkeztek be adatok, a kérdés alatt pedig 56 válasz jelent meg. A negyedik kérdés esetében az adatközlők 3 országból, 12 megyéből/körzetből és 50 településről 70 választ fogalmaztak meg. A kutatás ötödik hetére a résztvevők lelkesedése némileg alábbhagyott: 3 országból, 9 megyéből/körzetből, 18 településről 31 válasz jutott el hozzám. Az utolsó héten a felmérés újabb lendületet vett, a hatodik hét kérdéséhez 4 országból, 12 megyéből/körzetből, 48 településről 131 választ kaptam. Lásd 2. ábra:

1 Ebben az esetben a válasz nem egyenlő a hozzászólással, mivel – a közösségi oldalak természetéből adódóan – egyes kérdések alatt olyan hozzászólások is megjelentek, amelyekben a kommentelők nem a fő kérdésre válaszoltak, hanem valamilyen egyéb megjegyzést fűztek a tartalomhoz vagy a hozzászólások valamelyikéhez. Emellett a felmérés során arra is volt példa, hogy egy hozzászólásban két, három vagy akár több válasz is megjelent.

2. ábra: Azoknak az országoknak, a megyéknek és a településeknek a száma, ahonnan érkezett válasz, valamint a beérkezett válaszok száma

Bár érkeztek be adatok Magyarország, Felvidék, Délvidék és Kárpátalja területéről, a válaszok túlnyomó többsége Romániából, s ezen belül is a Partium (Bihar, Szilágy és Szatmár megyékből) származik – sok esetben olyan településekről, ahol nyelvjárási adatgyűjtés ez idáig még nem folyt. Éppen ezért a kutatás határozottan regionális jellegűre sikeredett.

Az a kérdés, hogy miért éppen az egyik vagy a másik megyéből, településről érkeztek be adatok, illetve, hogy kik és hányan válaszoltak a kérdésekre, a kutató személye, ismeretségi köre nem kis mértékben befolyásolhatta. A kiírások nem voltak fizetett hirdetések. A kérdések csupán bizonyos korlátok, feltételek mellett juthattak el emberekhez. Sok esetben a saját ismerősem, illetve az ismerőseim ismerősei találkozhattak ezekkel a tartalmakkal. Az adatok összegyűjtésekor tehát jóformán csak a saját szűkebb-tágabb értelemben vett kapcsolati hálómra számíhattam.

2.3. A nyelvi adatok

A nyelvi adatok a szófajuk és a fogalmi tartalmuk, jelentésük szerint a következő kategóriákat képviselték: (1) főnév, egy, többnyire kint játszható gyermekjáték megnevezése (lásd **Ugróiskola** címszó); (2) főnév, a kenyér egy részének a megnevezése (lásd **Kenyér sarka** címszó); (3) ige, cselekvés s egyzersmind a cselekvés módjának a megnevezése, (esetében nem az a fontos, hogy mit eszünk, hanem, hogy ki eszik, illetve hogy kit etetnek) (egy dajkanyelvi kifejezés) (lásd **Papizik** címszó); (4) melléknév, egy bizonyos fajta tyúk megnevezése (lásd **Kopasznyakú (tyúk)** címszó); (5) főnév, egy, tyúkhús és zöldségek felhasználásával készült étel megnevezése (lásd **Csirkepaprikás** címszó); (6) ige, egy olyan szó, amely nem pusztán azt jelenti, hogy 'esik', de az eső milyenségéről, típusáról is tájékoztat (lásd **Szemerkél (az eső)** címszó).

(1) Ugróiskola: *icka, icke* (1, +)², *icike* (+), *sicku* (1, +); *kockázás; pimpika* (+), *pimpi* (1, +); *sántika, sánti* (1, +); *stikla* (1, +); *ugróiskola*,³ *ugri* (1, +), *ugráló, iskola; vonat* (1, +).

(2) Kenyér sarka: *buci* (1, +); *cipó; a kenyér csücske/csücske; domó, dumó; a kenyér dóca, a kenyér ducca/ducca, kenyérduc, a kenyér dúca/dúc, kenyérdúc, a kenyér durca/durca, dúrca; a kenyér fara/kenyérfar/fara, farakenyér; gyürke; karéj; pilis; a kenyér púpja/púpja/púp; a kenyér sarka/sarka/sarok; sercli*.

(3) Papizik: *csócsál, csócsapapál* (1, +); *étel* (1, +); *hamizik* (+); *mámmál; nyamizik* (+); *papál, pTMpTMl* (?) (+), *papil* (+), *papizik*.

(4) Kopasznyakú (tyúk): *csórényakú/csórényaku/csorényakú/csorenyaku* (tyúk) (+), *csurinyaku/csurinyakú* (tyúk) (+); *csurdényakú/csurdényaku/csurdenyaku* (tyúk) (+); *kopasznyakú/kopasznyaku* (tyúk) (+); *pucérnyakú/pucernyaku* (tyúk), *pucírnyakú/pucírnyaku* (tyúk) (+).

(5) Csirkepaprikás: *csirkepaprikás/paprikás csirke/paprikás; csirkepörgölt/pörgölt* (+); *csirkepörkölt/pörkölt* (+); *sült hús/sút(t) hús; tokány*.

(6) Szemerkél (az eső): *csepeg, csepereg, csepreg* (1, +), *csöpög; kicsibe esseget; ködöl; maszatol; mondikál* (1, +); *permetez, perméz; peszmetel* (1, +); *petyereg, pityereg* (1, +); *pöszmög* (1, +); *szemeg* (1, +), *szemereg* (1, +), *szemerkél; szemetel, szemmel* (1, +); *szepereg* (1, +), *szeprel; szimatol; szimog* (1, +); *szitál; szöszmöl; szöszmötöl; szűri* (1, +); *zomákol* (1, +).

3. Módszertani kérdések és tanulságok

3.1. A Facebook közösségi oldal mint kutatási helyszín szemszögéből

A kérdések kiválasztását nem kis mértékben befolyásolta az a tényező, hogy ennél kutatásnál nem szemtől szembeni beszélgetések keretében gyűjtöttem adatokat, hanem távol az adatközlőktől. Ez a távolság pedig nem pusztán fizikai, de időbeli távolságot is jelentett, hiszen a hozzászólások egy részét csupán órákkal a megjelenésük után olvashattam el. Ennél fogva egy hagyományos interjúzáshoz vagy kérdőívezéshez képest ebben az esetben kevesebb

2 + jel azoknál az adatoknál jelenik meg, amelyek a B. LŐRINCZY ÉVA szerkesztésében megjelent Új Magyar Tájszótárban nem szerepelnek, illetve amelyek a tájszótárba nem az itt szereplő jelentéssel kerültek be (ÚMTsz.). 1-es számot a csupán egyszer előforduló kifejezések mellé tettem. Ennek a jelölését azért tartottam fontosnak, mert a csupán egyszer előforduló adatokra, a hibák (pl. az elírások) kiszűrése érdekében nyilvánvalóan érdemes még rákérdezni.

3 Aláhúzással az inkább köznyelvinek tekintett adatokat jelöltem. Ennek eldöntésében a nyelvérzékem mellett a BÁRCZI GÉZA és ORSZÁGH LÁSZLÓ nevével fémjelzett A Magyar nyelv értelmező szótára segített (ÉrtSz.).

lehetőségem volt arra, hogy pl. a kérdések megválaszolását a helyes irányba tereljem, vagyis hogy az adatközlőkhöz és a beszélgetéshez igazítsam a kérdéseimet. Bár az adatközlők által megadott válaszokhoz én magam is hozzászólhattam, kérésemre a hiányos adatokat és a nem odaillő válaszokat utólag csupán kevesen egészítették ki vagy javították. Olyan fényképeket kellett készítenem tehát, amelyek a lehető legegyszerűbben ábrázolták a kérdés tárgyát, és olyan kérdéseket kellett megfogalmaznom, amelyek nem csak röviddek, de – vélhetően – minden korosztály számára érthetőek voltak. Ez pedig főként azokban az esetekben, amikor nem egy konkrét dologra (pl. egy főnévre), hanem egy, annál valamivel elvontabb fogalomra (pl. egy melléknévre vagy egy igére) akartam rákérdezni nem mindig volt egyszerű feladat.

A már beérkezett hozzászólások a későbbi válaszokat is befolyásolhatták. A válaszadók a korábbi hozzászólásokat természetesen a saját válaszuk megírása előtt is meg tudták nézni. Ebben a tekintetben a nem odaillő hozzászólások akár a többi válaszadót is félrevezethették volna. Ezt elkerülendő a kérdésekre érkező első válaszokra nagyobb figyelmet fordítottam. A kérdések kiegészítését követő első órákban többször is ránéztem az oldalra. Miután sikerült meggyőződnöm arról, hogy a képet és a kérdést nem értelmezik félre, tehát a hozzászólások valóban a kutatás kérdésére adnak feleletet, nyugodt szívvel „hagyhattam magára” a kiírást. A kérdések a legtöbb esetben szerencsésen célba értek, a félreértelmezés (pl. a kopasznyakú tyúkot ábrázoló kép alá egy esetben azt írták, hogy *kappankakas*) és az oda nem illő üzenetek (internetes kifejezéssel élve: a trollkodás, pl. a kisgyerek evésére vonatkozóan az egyik hozzászóló azt írta, hogy „*rágja a kanalat*”; arra a kérdésre, hogy mit csinál az eső, amikor sűrűn, egész kicsi cseppekben esik pedig egy esetben az „*Idegésít (...)* 😊” választ kaptam.) mint probléma csupán kisebb mértékben jelentkezett.

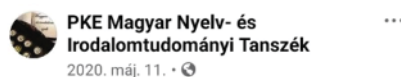
A kutatást ismertető kísérőszöveg és a kérdések megjelenítésével kapcsolatban számomra – mint a Facebook működését kevésbé ismerő, egyszerű felhasználónak – az egyik legnagyobb tanulság az volt, hogy egy ilyen felület használatakor a szöveg elrendezése, s ezen belül a mondatok sorrendje milyen fontos szerepet tölt be, meghatározza az adatok minőségét, egyszersmind determinálja a gyűjtést. Ezt a felismerést két dolog is alátámasztja. (1) A digitális kommunikációról szóló szakirodalomban nem egyszer találkozni azzal a gondolattal, amely szerint a közösségi oldalakon megjelenő szövegeknek a legtöbb esetben csupán az elejét, az első néhány sorát olvassák el a felhasználók. Az ilyen felületek esetében a képi megjelenítés jóval fontosabb, mint a szöveg. Az emberek többsége csupán néhány másodpercet vagy tizedmásodpercet szán egy-egy tartalomra, és görgetnek is tovább. (2) Továbbmenve a szövegek közzétételét illetően a kutatáshoz és a válaszadáshoz használt eszközök is lényegi szerep jut. A kérdéseket jómagam számítógépről posztol-

tam, és a legtöbb esetben a számítógépen ellenőriztem a válaszadás menetét. A kutatás sokadig hetében szembesültem csupán azzal, hogy a szövegekből más jut el azokhoz, akik számítógépről és más azokhoz, akik telefonról nézik azt. Az utóbbi esetben ugyanis – hacsak a felhasználó nem kattint rá külön a tartalomra –, jóval kevesebb látszik belőle (lásd 3. és 4. ábra).

E két szempont jelentősége a beérkező válaszok alapján több ízben is igazolódni látszott. A kísérőszövegben foglaltak ellenére ugyanis a hozzászólásokból gyakran maradtak el a demográfiai adatok. Sok esetben nem tüntették fel a település vagy a megye nevét, ahonnan az adat érkezett, esetleg a település, megye nevét rövidítve adták meg a hozzászólók, és olyan is volt, hogy közigazgatási egységként e kettő helyett a térség nevét adták meg – nem kis utómunkát hagyva a nyelvjárásgyűjtőnek. Ezeket a hozzászólásokat a település és megye nevével úgy lehetett kiegészíteni, hogy megnéztem a hozzászólók Facebook profilját. Ily módon a szükséges adatokat a legtöbb esetben szerencsésen megtaláltam és pontosíthattam.

3. ábra: Az 1. kérdés számítógépről nézve

Kedves Ismerőseink!
A Partiumi Keresztény Egyetem Magyar nyelv és irodalom szakja a ti segítségetekkel... Tovább

4. ábra: Az 1. kérdés telefonról nézve

Hogy melyik kérdés alatt hány hozzászólás jelent meg, igencsak változó volt. Hogy egyes kérdések miért voltak népszerűbbek, míg mások kevésbé – úgy vélem –, objektív eszközökkel megindokolni nemigen lehet. Ezt számtalan nyelven kívüli tényező befolyásolhatta.

3.2. A nyelv és a nyelvjárások oldaláról

A nyelvjárások szemszögéből a továbbiakban arra érdemes még kitérnünk, hogy ezzel a módszerrel valójában mit is lehet kutatni. Ha a nyelvi szintek felől közelítünk a kérdéshez, a szóképzettani jelenségek, a tájszavak mindenképpen gyűjthetők, s ezzel együtt tanulmányozhatók, a fonémák szintje pedig bizonyos korlátok mellett vizsgálható ezzel a módszerrel. A mondatant, morfológiát (toldalékolást) érintő kérdésekre, illetve a nyelvhasználatot érintő egyéb kérdésekre, mint például a névelőhasználat, a szórend, a hasonlítás stb. ebben a vizsgálatban nem tértem ki, jóllehet nem tartom kizártnak, hogy valamilyen formában ezt is meg lehetne valósítani.

A szóképzettant illetően a válaszok között eltérő arányban, de egyaránt találunk valódi (lásd például *icka* 'ugróiskola', *mondikál*, *zomákol* 'sűrűn, kicsi cseppekben esik az eső'), jelentésbeli (*vonat* 'ugróiskola', *maszatom*, *pityereg* 'sűrűn, kicsi cseppekben esik az eső') és alaki tájszókat (lásd például *pörkölt* ~ *pörgölt*, *papál* ~ *pTMpTMl*) és olyan kifejezéseket is, amelyek általánosan ismertek, vagyis inkább nevezhetők köznyelvinek, mint valamely régió vagy kistérség sajátos megnevezésének (lásd például *ugróiskola*, *a kenyér sarka*, *csepeg* (*az eső*)). Azok számára, akik követték a gyűjtést az egyik legmeglepőbb dolog az lehetett talán, hogy ugyanaz a kifejezés hányféle változatban él nemcsak a távoli, de az egymáshoz viszonylag közel eső területeken is: *icka* ~ *icke* ~ *icike* ~ *sicku*; *csórényakú* ~ *csurinyakú* ~ *csurdényakú*. Ebben az értelemben a gyűjtést lehet egyfajta, a nyelvváltozatokat, nyelvjárásokat népszerűsítő kísérletnek is tekinteni.

A fonémák szintjéhez – mivel ez esetben a megkérdezettek által leírt adatokról van szó – kritikusan kell közelítenünk. Néhány esetben maguk az adatközlők is reflektáltak arra a kérdésre, hogy hogyan ejtik az adott szót: „(...) *a kenyér ducca* (így két c-vel rövid u-val, *Tasnád, Szatmár megye*) 😊”, „*Dúrca... hosszú ú-val... (...)*”, „*Csórényaku tyuk* (*nem elírás, általános az ú, ű, í rövid ejtése*) (...)”. Más részről a nyelvjárási régiók hangrendszerének ismeretében egy-egy adat kapcsán lehet arról sejtésünk, hogy az adott kifejezésnek milyen lehet a valóságnak megfelelő ejtése: pl. Négyfaluból, Brassó megyéből származó *pápál* 'annak a cselekvésnek a megnevezése, amikor kisgyermek eszik' szóban valószínűleg nem a köznyelvi á, hanem egy-egy félhosszú TM hang jelenik meg.

Néhány esetben népetimologikus magyarázatok (pl. „*Gyermekkori emlékeim: hosszú sorokat álltunk a kenyérért és mire hazaértünk megdézsmáltuk a durcáját.* (Nagyvárad) *Gyermekként abban a tudatban éltem, hogy azért durca a durca, mert a hosszú út során megtépázott kenyérke látványa igen csak durcássá tett...*”), a nyelvi attitűdökre utaló megjegyzések (pl. „*Én azt mondom, hogy eszik 🍞 de ha muszáj, akkor hamizik, nyamizik, papizik*”) és

egyéb érdekességek (pl. „Tyúk nyakának bőre póre, nincsen tolla, nincsen szőre. Jó lesz azért a levesbe, a fazékba tüstént hess be!”, „Pörkölt, amiből a szószot kimártogatjuk és nem tunkoljuk. 😊 (...).”, „Pörkölt, amiből lehet mártogatós kenyeret enni.”) is megjelentek a hozzászólásokban. Ezek szintén színesítik a gyűjtött anyagot. Akár érdemes lenne külön foglalkozni velük.

Végül a megismerés szemszögéből azt mondhatjuk, hogy a dolgok megnevezése nagyban függ attól, hogy a beszélők hogyan tagolják nyelvileg az őket körülvevő világot. Ennek a jelentősége még ebben a kis kutatásban is nagyon határozottan megmutatkozott. Az eső – a kategorizációtól függően – például egyes emberek számára négyféle lehet, míg mások ennél több típust különböztetnek meg, adott esetben például nyolc különböző esőfajta között tesznek különbséget. Ennek megfelelően a megnevezések száma és az azokhoz társított jelentések is eltérők lehetnek. A különbségek nem pusztán a nyelvi adatokat illetően voltak tetten érhetőek, hanem azokban az adatközlői észrevételekben, rácsodálkozásokban is, amelyeket magyarázatként az egyes válaszok mellé fűztek: „Ha nagyobb cseppekben: szemerkél, ha pedig sűrű, apró szemű az eső, akkor szöszmöl. (Kémer, Szilágy megye)”. Hasonló problémával szembesültem, amikor a paprikával, hagymával és paradicsommal ízesített, csirkehúsból készült ételre kérdeztem rá: „Paprikás csirke, vagy ha disznóhúsból készül pörkölt. (Szalárd, Bihar megye)”, „Paprikás (ha tejföl is kerül rá), pörkölt (ha nincs rajta tejföl) (Várad, Bihar megye).” Ez a megfigyelés egyrészt kissé meg is nehezítette a kutatást, hiszen ebben a helyzetben joggal vetődik fel a kérdés, hogy hogyan lehet jól rákérdezni a vizsgálni kívánt dologra, azaz úgy rákérdezni valamire, hogy a megkérdezettek ugyanarra gondoljanak. Másrészt ez a szempont egy másik vizsgálat lehetőségét is felvillantotta előttem.

4. Összegzés

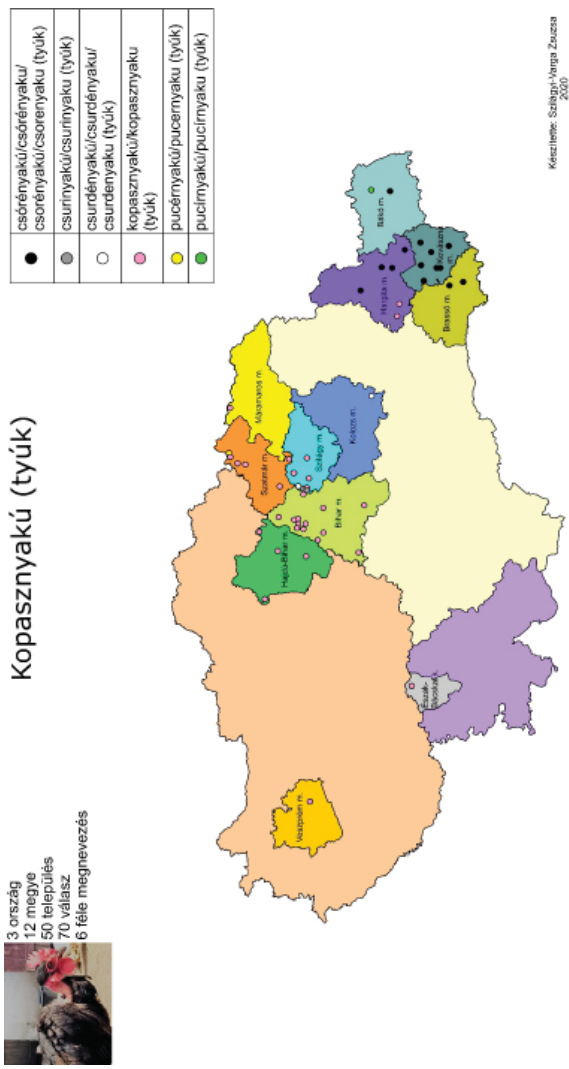
Írásomban egy, a nyelvjárási jelenségeket középpontba állító adatgyűjtési kísérletet ismertettem, amely a Facebook közösségi oldalon, a 2020-as karanténidőszakban valósult meg. A kutatás és a nyelvi adatok bemutatása mellett a módszertani kérdésekre és a kutatás ideje alatt szerzett tapasztalatokra fektettem a hangsúlyt. A fentiek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy ahogyan a többi empirikus módszer, úgy – a maga korlátaival mellett, azoknak ismeretében – ez a vizsgálati módszer is alkalmas lehet arra, hogy a segítségével nyelvjárási adatgyűjtést, nyelvjáráskutatást végezzünk. Természetesen a korábbi kutatásokat figyelembe véve, illetve ezt a módszert más módszerekkel ötvözve még pontosabb adatokhoz juthatunk. Mindemellett azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy a világ változásával és a technikai újításokkal a kutatási módszerünk megválasztását illetően is nyitottnak kell lennünk az internet s ezzel együtt a közösségi oldalak által nyújtott lehetőségekre.

Felhasznált irodalom

ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk.: *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII, Budapest, 1959–1962.

ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár* 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

5. ábra: A Kopasznyakú tyúkhöz tartozó adatok térképes megjelenítése

A *Holnap* korabeli szerepéről, jelentőségéről és egyéniségeiről II.

DR. BOKA LÁSZLÓ

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont (Budapest)
laszloboka74@gmail.com

A *Holnap* néven 1908-ban és 1909-ben Nagyváradon megjelent modern versantológiákat a magyar poézis megkerülhetetlen mérföldköveként, a hazai irodalmi modernitás áttöréseként értékeli az irodalomtörténet. A körülöttük kirobbant vita – a társadalmi modernitás és progresszió térnyerését vizionálva – valós fordulópontot jelentett konzervatívok és modernnek korábbi irodalomszemléleti, világnézeti polémiáiban. Az antológiában szerepet vállaló hét költő (Ady Endre, Babits Mihály, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka) mögött fölsorakozó mozgalmat Ady Endre egyenesen a „magyar lelkek forradalma”-ként emlegette. A szintén 1908-ban elindult *Nyugat* mellett A *Holnap*-osoknak kétség kívül óriási szerepe volt a századelő irodalmi harcaiban az új törekvések elfogadtatásában, de ezek mellett is számos kezdeményezésük, érdemük volt, melyek a fővárosi társuk árnyékában mára méltatlanul a feledés homályába kerültek. Az antológiák szereplőit, korabeli rangjukat és elismertségüket, az első kötettel párhuzamosan megalakuló *Holnap* Irodalmi Társaság szerepét, tevékenysége jelentőségét két részben összegzi a szerző, aki egyúttal a témában készülő első monográfia szerzője is. **Kulcsszavak:** irodalmi modernség; 20. század, századelő; korabeli Nagyvárad; decentralizáció; A *Holnap*; *Holnap* Irodalmi Társaság; *Nyugat*; rivalizáció; Ady Endre; adyzmus; irodalmi matinék; összművészetiiség; szecesszió; irodalmi társaságok; változó intézményesség

„A magyar líra modern forradalmának – minden túlzás nélkül mondhatjuk – legerősebb dokumentuma A *Holnap* volt”¹. Juhász Gyula sorai az első világháború előszeléből jól megvilágítják évek múltán is azt, hogy a nagyváradi antológia és az általa kirobbant vita valós fordulópontot jelentett konzervatívok és modernnek korábbi polémiáiban s komoly szerepet játszott az

* A tanulmány írása idején a szerző az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíjában részesült. 1 Vö. JUHÁSZ Gyula, *Ady és a Holnap*, In DÓCZY Jenő–FÖLDESSY Gyula szerk., *Ady-Múzeum* I. kötet, Bp., Athenaeum, 1924. 62.; de már korai, *Irodalom és művészet* című írásában is utal erre. Vö. *Nagyvárad*, 1909. január 1.

A tanulmány első része az *AUCP* 2021/1. számában jelent meg.

utóbbiak fokozatos térnyerésében.² Az antológia megjelenésétől számított pár hét alatt a korabeli irodalmi (sőt politikai) élet szinte valamennyi meghatározó képviselője megfogalmazta véleményét *A Holnap*-osok és általában a modern irodalom és annak értékei, illetve vélt „veszedelme” kapcsán. Üdvözölve vagy többnyire kárhóztatva azt, az esetek döntő többségében az értékelésekbe nemzeti, szociális és világnézeti faktorok keveredtek a következő hónapokban, s ez nem csak a többnyire vádakot megfogalmazó konzervatív oldalt jellemezte. 1908. szeptember 27-én bemutatkozó ünnepséget rendeztek Nagyváradon a Párizsból éppen hazatért Adyval, s szülővárosában az első közös, nyilvános felléptükre váró Lédával, a városháza dísztermében. A megalakuló új irodalmi társaság elnöke, Dénes Sándor az új csoportosulásról eleve mint nagy célokat kitűzött mozgalomról szólt, s előttük álló „hadjáratról” beszélt.³ Ettől kezdve az antológiát övező recepció még inkább radikalizálódott, „s a benne való állásfoglalás a kulturális-politikai értékválasztás része lett”.⁴

A Vajda János életművét és emlékét (mellette pedig Balassa, Csokonai, Petőfi és Reviczky életművét és szellemi örökségét, mindazokét, „kik elégték, meghaltak a holnapért”) elsőként a zászlajára tűző *antológia* és a mögé szerveződő *irodalmi társaság* ugyanakkor nem csupán a hazai irodalmi élet fáradt, korszerűtlen, ám fennhéjázó kánonjával kívánt szakítani, hanem sok esetben az újító törekvéseket is kiegészítve kísérelt meg fiatalosabb, lendületesebb – egyesek szemében radikálisabb – mintát teremteni.⁵ A gondolat,

2 A századfordulón induló, újító szándékú költők valós vitapozícióba ugyanis csak ekkor kerültek. Vö. SZÉNÁSI Zoltán, „Az irodalom hajdani bakói és koronaőrei”. A Nyugat és A Holnap fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára, *Literatura*, 2013, 1. sz., 3–26.

3 „Mi most mérközünk meg a Múlttal a Holnapért. Csodálatosképpen éppen ebben a városban egész kis igrictelkek verődött össze – valamennyien vezetői az új hadjáratnak [...]” Vö. DÉNES Sándor, *Az első előadó estély, Nagyváradai Napló*, 1908. szeptember 29., 7. Lásd még ADY Endre *Összes prózai művei*, IX, Budapest, Akadémiai, 1973, 514. Maga a társaság – amely továbbra is folyóiratot tervezett – ténylegesen 1908. október 15-én alakult meg.

4 Vö. N. PÁL József, *Ady – az irodalmi modernség s a progresszió viszonya*. (II. rész), *Kortárs*, 2008/4. sz.; illetve UÓ, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció természete és következményei*, Spectrum Hungarologicum, Vol. 1., 2008; https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/19856/URN_ISBN_978-951-39-3327-2.pdf?sequence=1 (letöltve: 2020. június 8.)

5 Vajdára mindaddig *A Hét* vagy a *Nyugat* köre sem figyelt kellően, ugyanakkor Hatvany következetesen képviselte azt az álláspontot, hogy Arany János és Ady Endre közt „kevés fontos dolog történt a magyar költészetben”, ha ugyan történt. Vö. SCHILLER Erzsébet, *Szimat és izlés*, Budapest, Ister, 2005, 114.

hogy az irodalom tehetségeinek új, hangsúlyosan független fórumokat teremtsenek, egyszerre lelkesítette a nemzedéki és a helyi, decentralizációban érdekelt elképzelések híveit. Magáról az antológiáról, s a hasonló néven megalakult *Holnap* Irodalmi Társaságról alig egy évvel később Manojlovitsch Theodor (azaz a szerb származású Todor Manojlović) így beszélt *A Holnap* aradi matinéján: „Sejtésünk, hogy egy irodalmi és kulturális újjáébredés korába léptünk, igazolódott. És ez a legnagyobb diadalunk. A *Holnap*-társaság keletkezése nem véletlen, nem önkénytes, nem kezdő ok, hanem szükségszerű, elkerülhetetlen következménye valaminek, ami már régen indult, régen dolgozott – csakhogy éppen láthatatlanul, rejtve. [...] A *Holnap* nevet adott valaminek, egy igyekezetnek, egy irányynak, amely már előtte megvolt, s aminek éppen csak név, csak zászló kellett. Ebben rejlik erőssége és fontossága. A *Holnap* nem »irodalmi társaság«, mint amilyenek a fővárosban meg a vidéken is több helyen léteznek, szervezettel, munkarenddel, alapszabályokkal – meg copffal. Eme szép és üdvös dolgok egyikével sem rendelkezik. Végtelenül szabad, szabálytalan és individuális, erősen ellensége minden akol és pástor-rendszernek.”⁶

A *Holnap* híveinek fiatalos táborában világnézettől függetlenül többnyire mindenki megtalálta helyét, aki a korabeli institutionális kereteket avításnak gondolta, vagy aki a fővárosi, centralizált irodalmi élet ellenében az irodalmi „pápák” (mindegy, hogy kormánypárti vagy éppen ellenzéki, konzervatív vagy szabadelvű) befolyása elől egy vidéki, prosperáló, a kultúrára nyitott városban akart – Ady szavaival – „minden igaz tehetségnek utat törni”. Az antológia mögé sereglők színes társasága (s a még szélesebb mozgalom, amit elvi szinten az kiváltott) úgy tűnt, valóban unikális módon tölt be bizonyos űrt és pótol hézagokat, testesít meg korábban kimondatlan vágyakat, ahogyan Manojlović is folytatta, az „egyelőre csak irodalmilag” ébredező fiatal, intellektuális és nyugatvágyó Magyarország számára. E szokatlanság pedig maga is több szálon futó, minden irányból polemikus helyzetet teremtett. Egyfelől a még óriási erőfölényben lévő konzervatív tábor és orgánumai ezt látva egyfelől arra törekedtek, hogy pozícióstabilizálásaikban minimalizálják az újak költészeti jelentőségét és vélt értékét.⁷ Másfelől ehhez az egyszerű

6 Lásd MANOJLOVITSCH Theodor, *A Holnapról, lényege, céljai, Függetlenség* (Arad), 1909. november 12. A szöveget a fővárosban a *Független Magyarország* is leköszölte, 1909. november 21-én. Manojlović ifjúkori életéről lásd még: NÉMETH Ferenc, *Ady vonzaskörében. Todor Manojlović Nagyvárad, Temesvár és Arad között 1907–1910*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012 (Délvidéki Soroló, 3).

7 „Az a költészet, mely arabusul van a magyar ember fülének és lelkének egyaránt, mely nem a nemzet lelkében gyökeredzik, sőt amely kifejezetten holmi nyugati poétai *hóbortokon akar* itt »új világot« teremteni: nincs tisztában saját magával és nem lehet egyéb ideig-óráig tartó irodalmi eltévlyedésnél.” – írta Szabolcska Mihály *Ma, holnap*,

Ady-epigonság vádját is igyekeztek minden módon kiterjeszteni az antológia többi hat szereplőjére. Az elutasítók (és immáron nem csak a tradicionalisták) a poétákról is igyekeztek valamiképpen leválasztani hírhedt vezérüket, illetve akadt a fordított helyzetre is példa, álságosan a társak némelyikének „üzenve” értékesebbnek, „erősebb legényeknek” mondták őket annál, mintsem, hogy Ady iskolájába szegődjenek. A lényeg nyilvánvalóan az volt, hogy valami módon éket verjenek közéjük, s ne szilárdulhasson meg hosszú távon a társaság.⁸ Antal Sándor visszaemlékezése szerint épp a meglehetősen konzervatív *Alkotmány* „volt az egyetlen lap, mely támadásában Adyt hitetlensége és erkölcstelensége miatt elejti, és Juhász Gyula, Babits Mihály, Dutka Ákos értékeit elismeri. Az összes többi ellenfelek – még a Budapesti Szemle is – bűnbocsánatot ígérnek Adynak arra az esetre, ha elbocsátja hadseregét, és maga fegyvertelenül, kíséret nélkül átvonul az ellentáborba”.⁹

Az antológia költői ellen (s általában az őket támogatók nagyon heterogén csoportosulása ellen) indult ármánykodásban értelemszerűen megjelent a vidék–főváros ellentét is, a Pest elleni lázadás rémképével sajnos a rokon törekvésekben hívők szimpátiáját is olykor sikeresen csökkentve.¹⁰ Pedig a kezdeti, talán túl harciasra sikeredett ünnepség után pár héttel Ady már azt írta 1908 októberében, hogy „A Holnap nem akar éretlen falusi, vidékieskedő forradalom lenni, amolyan irodalmi Barbizon; nem akar vidéki tüntetés lenni a fővárosi irodalom ellen.”¹¹ Pragmatikusan belátta, hogy Budapest megkerülhetetlen, s Juhászék olykor túlságosan harsány, főváros-ellenes hangjait is tompítani igyekezett.

holnapután című cikkében.

8 Ami az ellenlábásnak számító Új Időkben közölt *A duk-duk affér* című hírhedt Ady-cikkkel részben sikerült is.

9 Antal gépiratban maradt visszaemlékezését lásd ANTAL Sándor, *Ady és A Holnap*, OSZK Kézirattár, Fond 395. Nyomtatásban: Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2004.
10 Ebben leginkább Juhász játszott furcsamód szerepet, de közismert, hogy Ady sem szívelte túlzottan a fővárost, Balázs Béla ódzkodott a „pesti klikkuralom”-tól, melyről levelei is tanúskodnak. Juhász már az antológia megjelenése előtt fél évvel azt írta a *Szeged és Vidéke* hasábjain: „csak egy a vágyunk, minél szebb magyar, új verseket írni. Akár Ady írja, akár Dutka írja, akár én írom, mi megértjük, megbecsüljük, honoráljuk egymást. Hogy mit szól hozzánk a tanári kar, a Newyork-kávéház és a kálomista eklézsia, nekünk nagyon mindegy”, a *Független Magyarországnak* írt programcikkben pedig úgy fogalmazott, hogy az új irodalmi társaság „Bihar vezér országában pártot üt a pesti kávéházi irodalmi hatalmasságok nagyképűsége ellen”. Vö. Juhász Gyula programcikkét a *Holnap* Irodalmi Társaságról, PIM Kézirattár, 1908. Jelzet: V. 2332

11 Lásd *Nagyváradai Napló*, 1908. október 16.

A *Holnap* – talán akaratan kívül is – viszont így túl sokakkal találta egyszerre szemben magát, akiknek az érdekeit nyilvánvalóan sértette. Azáltal, hogy az igazi alkotó individuumnak kívánt utat törni, miközben eleve az ásatag institutionális formák ellen is felszólalt, vagy legalábbis valami újat kívánt ezek helyett kínálni, a modernitásában nem csupán az „esztétikai új”, hanem a „társadalmi új” híveinek szimpátiáját is elnyerte, s ezzel igen sokakat megrémisztett. A gondolat ráadásul, hogy egy dinamikusan fejlődő vidéki nagyvárosban nemcsak egy antológia jelenne meg, hanem – mint az több évig még tervben maradt – havi irodalmi revüt terveznek kiadni Ady főmunkatársi szerepkörével, már a New York kávéház új törzsközönségének sem tetszhetett, akik egyre inkább riválist láttak a váradiakban. Tény, hogy a közvélemény szemében A *Holnap* előszóírója radikálisabban fogalmazott, mint a *Nyugat* beköszöntőjének szerzője, kilenc hónappal korábban. Antal Sándor nem hirdette minden fajta nemzeti érték megbecsülését, úgy mint Ignotus, s bátran jelölte ki útjukat és elődeiket is a kor Arany-epigonjainak és támogatóiknak avíttas irodalomszemlélete ellenében: „A Holnapba, a mi társaságunkba pedig Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky tartozik. Mindazok a magyarok, kik elégték, meghaltak a holnapért. Ők már régen elmentek. Ma semmit sem kérnek. De a magyar udvarházakban ma is olyan alacsony a kapu szemöldökfája, hogy ők nem férnek be.”¹² E sorok után nyilván sokan felszisszentek. A legáltalánosabb vádak az antológiában szereplőkre vonatkoztatva így az Adyt korábban is ért kritikákat írták tovább. Nem egészen véletlenül, hiszen az említett előszó nagy része az ő költészetével foglalkozott, s azt meghatározónak mondvá mintegy programul állította az egész új irodalom elé. Az ifjú Babits Mihályt, Balázs Bélát, Dutka Ákost, Emőd Tamást, Juhász Gyulát és Miklós Jutkát így tulajdonképpen csoportosan kiátkozzák szerepvállalásukért, közben a teljes antológiát azokkal a jelzőkkel (művészetlen, érthetetlen, nemzetietlen) illetik, melyek az új költészeti irány vonatkozásában – még hangsúlyosan elszórtan, de – korábban is elhangzottak már. Később viszont megjelent ezek folytatásaként a beteges, az örült,¹³ és a társadalmi rendet vállaltan felforgató, a fiatalokat megrontó vád is, a lejárató kampány tehát tudatosan összemosta az ifjabbak egyéni költészetét a vélt vezérével, egyszerű epigonlíraként kezelve az antológia egyéb szerzőinek verseit. A Petőfi Társaság 1909. január 6-i ülésén Kenedi Géza fölolvasta az antológiáról készült

12 Lásd ANTAL Sándor bevezető sorait A *Holnap* antológiában. Nagyvárad, Holnap Irodalmi Társaság, 1908.

13 Rákosi Jenő az első antológiában szereplő poétákról 1908 karácsonyán egyenesen azt írta: „ezek mintha egytől egyig Petőfi Örültjéből vétettek volna”. Vö. RÁKOSI Jenő, Holnaposokról és modernekről, A *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*, Bp., Révai és Salamon, 1909, 163–169.

„elmélkedés”-ét (*Fagyöngyök* címmel), s ebben „dekadens, szimbolikus és beteges irodalmi irány”-ról beszélt. Herczeg Ferenc e nagygyűlésen is megismételte korábbi tételét, miszerint „amit iskolának vagy iránynak szokás nevezni”, az nem egyéb, mint tehetségtelen utánczó csoportosulása, holott az egyes poéták verseiből – külön-külön! – minden komolyabb lap többnyire közölt már verseket az antológia megjelenése előtti években, s ad absurdum *A Holnap* sajtó alá rendezett kötetét mintegy beharangozva, abból még Herczeg Új *Időkje* is válogatást közölt 1908 nyarán.

Az országos publicisztikában higgadt esztétikai értékelés a nagyváradi kötetről annak bemutatója után valóban csekély számú akadt.¹⁴ Dühödt elutasítás s a megfogalmazott vádak átvétele újabb és újabb vezércikkek sorában viszont annál gyakoribb volt. Miközben a Budapesti Újságírók Egyesületének éves *Almanachjában* is egyesek „horror juvenutis”-ről beszéltek, Rákosi Jenő hírhedt karácsonyi cikkét már másnap idéző, annak megállapításait igencsak helyeslő s azokat megtoldó Mamusich József a *Bácskai Napló* hasábjain meglehetősen előítéletes cikkében így írt. „Ezek csak gyötrődni, kínlódni, üvöltöni és megvadulni tudnak, de nem tudnak szeretni, nevetni, s a jót megbecsülni. Ilyeneknek látja „-ő”¹⁵ ezeket az eget ostromló lángszellemekeket, ezeket a modern irodalmi örülteket. A romlatlan öröm az önfeláldozó barátság, a lángoló lelkesedés az ő eszmekörükből számúzva van. Csak a rothadást kedvelik, mert a virág balzsamos illatától undorodnak, csak a posványt keresik, mert fásult lelkük a természet örök szépségiben élvezetet nem talál. A mocsár, a fertő az elemük. Letagadják, hogy van lelkük, eltitkolják, hogy van szívéjük, mert csak így modernekek. Csak így képesek meg nem értetni magukat, s meg nem érteni önmagukat. Mert különben látnák, hogy ők nem eget ostromló sárkányok, hanem hitvány kukac, mely sokat ugrált a sajtóban, míg melléesett s ott vergődik, de nem tudja miért.”¹⁶ A hasonló példák tucatjával lennének sorolhatók olyanoktól, akik anélkül ítéleztek, hogy a váradi antológiát valóban a kezükbe vették volna. Az ítélező hangok a paródiaversekre és gúnyos átiratokra annál inkább figyeltek, s ha mégis a primer forráshoz fordultak, abban kiemelt szerep az olyan verseknek jutott, mint Babbitstól a *Fekete ország* s Adytól a híres-hírhedt *A fekete zongora*, melyeket előszeretettel tekintettek a dekadens érthetlenség eklatáns példáinak. Előbbi valóban *A Holnap* hasábjain volt először olvasható, utóbbi viszont már mintegy másfél évvel korábban is megjelent fővárosi s vidéki lapokban is, illetve Ady saját kötetébe (*Vér és arany*) is felvette azt.

14 Schöpflin Aladár mellett főként Kosztolányi Dezső alaposabb kritikáját, illetve Hatvany Lajos és Lukács György kritikáit említhetjük itt.

15 Rákosi Jenő egyik ismert újságírói szignója, „álneve”.

16 MAMUSICH József, *A modern költők. Bácskai Napló* (Szabadka), 1908. december 25. 2.

Rákosi Jenő természetesen maga is tovább hadakozott Ady s vélt csapatai ellen, jobb véleménye így természetesen a második *A Holnap* kötetéről sem lehetett 1909 tavaszán. Már azt is furcsállotta, hogy ugyanaz a szerzőgárda jelentkezik újabb versekkel, mint fél évvel korábban... Mint írta, *A Holnap* második kötete „szomorú, némely részében lesújtó hatást tesz az emberre. Bízvást oda írhatták volna címéül: *lasciate ogni speranza!*¹⁷ Nem tudom, súlyos hanyatlás-e ez a második kötet, vagy csak azért tesz olyan visszatartó benyomást rám, mert a második. Kettőt nem bír el az ember ebből a fajtából. Akik az első kötetben hóhortosnak látszottak, azokat itt már mániákusoknak nézzük. Ott még remélhette az ember, hogy tehetségük ki fog vergődni megrendült idegrendszerük okozta hallucinációikból, itt már rendszert csinálnak őrültségükből és öntudatos kultuszt űznek belőle. [...] A nagyváradi reformáció nem fogja megérni saját jelszavát: a Holnapot.”¹⁸ Fenyő Miksa ezekre a képtelen vádakra írta még az évnytánykor, hogy „A filiszterek harci módja kibontakozik: most a nemzeti szellem nevében szólítják föl híveiket a védekezésre, de ha majd nem győznek a magyarság jelszavával, akkor holnap az erkölcs nevében jönnek, holnapután az egészség nevében, stb.”¹⁹ Fenyő kiváló diagnosztus volt.

A vita egyes elhúzódozó epizódjainál, évek múltán is vissza-visszatérő motívumainál is fontosabb, hogy a nevüket az első antológiához adók a valóságban a legkevésbé sem voltak Ady-utánczók, még kezdeti éveikben sem. Fontos ehhez hangsúlyozni, hogy a századelőn fokozatosan teret kapó modern magyar poézisnek forma- és hangulatvilágát nem is Adyban kell még keresni, sokkal inkább Vajdában, Reviczkyben, Komjáthyban, Kissben. De Ady letagadhatatlanul áttört valamit őhozzájuk képest is, bizonyos fokig „új nyelvet” teremtett, e törekvésében ugyanakkor egyáltalán nem állt egyedül. A mából szemlélve már egyértelmű, hogy kik esetében beszélhetünk mellérendelésről, netán egyértelmű alá-fölérendeltségről, az idő sok mindent eldöntött, az új század első éveiben viszont mindez még egyáltalán nem volt egyértelműnek mondható. *A Holnap* megjelenésekor olyan poéták szegődnek képletesen Ady mellé, akik őt egyértelműen elismerik, harcait többnyire becsülik, de mindekelőtt az új költészeti paradigmaváltás szükségességét hangsúlyozzák. Ebben pedig Ady harsány felléptét és pózait – gondoljunk csak az ifjú Babits és Kosztolányi levelezésére az Új versek megjelenése után – többen a fiatalok közül is elítélik, egyenesen kontraproduktívnek tartják, mások Adyra esküsznek, de hangsúlyosan tőle különböző, autonóm versnyelvvel rendelkeznek. Az 1908 őszi első antológia viharos fogadtatása így aztán méginkább elbizonyta-

17 Az *Isteni színjáték* híres mondatának második fele: „Hagyj fel minden reménnyel!”

18 Vö. [- ő -] RÁKOSI Jenő, Versek. *Budapesti Hírlap*, 1909. május 20., 118. sz. 1-5.

19 Lásd: FENYŐ Miksa, Hadi készülődések. (Válasz Rákosinak). *Nyugat*, 1909. január 1. 48-51.

lanított több fiatal alkotót, Babits például Balázs Bélával levelezve odáig jutott, hogy mindketten azon tanakodtak, adják-e egyáltalán verseiket az újabb kötetbe. Babits eleve viszolygott *A Holnapot* is ért felületes kliséktől, mindegy, milyen irányból fogalmazódtak meg azok, de legfőképp az őt magát is Ady-utánzóként, Ady-epigonként kijelölő vélemények miatt esett komolyan kétségbe. Neki, s több országos szinten ekkor „debütáló” poétának mindenképp tisztáznia kellett magát, mielőtt még ráég a felületes epigon-billog. Pár hónappal későbbi *Analízise*²⁰ – amikor 1909 nyarára Fenyő Miksáék *Nyugat* készülő Ady-száma részére tőle is írást kértek – ezért jelenthet higgadt, ám határozott elkülönülést: „Adyt sohasem utánoztam, Adyt személyesen nem ismerem, Adynak irányát nem vallom, mert egyáltalán semmi költői irányt nem vallok”.

A már említett „adyzmus” felületes vádjára s az epigonság tarthatatlanságára, de legfőképp az utólagos, a jelenből visszavetített rangsorolások cáfolására persze több szemléletes példa is felsorolható. *A Holnap* megjelenésekor a 27 esztendőös Dutka Ákosnak már két kötete, a 24 esztendőös Miklós Jutkának is tulajdonképpen két kötete jelent meg²¹ (mindkettőjüknek komoly fővárosi kiadóknál), a 25 esztendőös Juhász Gyulának egy (1907-ben Szegeden). Balázs Bélának, Babits Mihálynak és Emőd Tamásnak még egy sem, őket valóban az antológia fedezi fel. Ez magyarázza azt is, hogy az első antológia mintegy felét kitevő Ady-versek után legnagyobb számban miért szerepelhetett Dutka 15 verssel a válogatásban. Antal Sándor bevezetőjében nem véletlenül az „elintézett problémák”, vagyis a vitán fölül állók közt emelte ki Adyt és őt, a másik öt szereplő esetében azt írta „nehéz véleményeket kockáztatni”. Babits és Balázs egyetemista koruktól publikáltak, ha verseskötettel nem is rendelkeztek, *A Holnapban* jelentkezők közt valóban „kezdő” költőnek így csak az érettségiző padból éppen kiszállt Emőd Tamás számított, tény viszont, hogy országos viszonylatban Balázs s Babits is ismeretlenek voltak még 1908 nyarán.²² Lukács Györgynek az antológiáról írt értékelése mégis meglepően felületes (vagy igencsak szubjektív) költészeti tájékozottságról adott tanúbizonyságot, amidőn azt írta: „azokról közülük, akiknek itt olvastuk először verseiket, csak a legnagyobb fenntartással és mély gyanakvással, saját ítéletünk helyességével szemben merünk írni”.²³ Valószínűbb, hogy

20 Vö. BABITS Mihály, *Ady (Analízis). Nyugat*, 1909/10–11, 565-568.

21 A második épp sajtó alá rendezve készen állt.

22 „Új költő, egyedül járó ember, ki sokat olvas. Ennyit tudok róla. És szeretnék többet tudni.” – írta a nem egészen 25 esztendőös Babitsról Hatvany, a váradi antológiát újjongva üdvözlő kritikájában, majd így folytatta: „nem életrajzíróktól, a verseitől fogom kérni, hogy beszéljenek nekem róla”. Lásd HATVANY Lajos, *A holnap, Pesti Napló*, 1908. szeptember 23., 3–4.

23 Vö. LUKÁCS György, *Új magyar költők. A Holnap. Huszadik Század*, 1908/11. 431-433.

eleve csak az Ady líra jelentőségéről (s mellette a jóbarát Balázs Béla egy-két verséről) tervezett eleve értekezni, a többiek értékelését – olyanokat is, akik már több kötettel is rendelkeztek – ezzel a gesztussal mellőzte. Ady poéziséről mindazonáltal máig érvényes gondolatokat fogalmazott meg. A *Huszdik Században* közölt írása szerint Ady poétikájában azok az érzések kerültek előtérbe, melyek „a napéhes, nyugat felé néző magyar ember érzései”, s ezen érzéseknek ő talált először szavakat. Ennyiben úttörő, hiszen „benne szólal-tak meg először a magyar kultúrember egészen speciális, idegenektől nem ismert, velük alig megértethető fájdalmai és vágyódásai”.²⁴

Közismert, hogy Ady a mintegy bő húsz esztendő titevő alkotói oeuvre első negyedében javarészt még a hazai modernitás korai, tehát az előző század végétől eredeztethető első hullámainak eredményeit szintetizálta sikeresen. Sem szerelmi lírájában (a Léda-verseket megelőző időszakban legalábbis), sem első két kötete alkalmazott motívumainak egyediségében vagy szimbólumhasználatában nem volt korát látványosan meghaladónak tekinthető. Lukács azonban már az Új versek és a *Vér és arany* kötetek Adyját értékelte 1908 végén, amikor is arra mutatott rá, hogy Ady jelentősége éppen abban mutatkozott meg látványosan, hogy magyarságverseiben „megfordított egy viszonyt, kicserélt egy akcentust”. Mindez persze nem csak magyarságverseiben volt érezhető, a szerelmi viszony áthangolása is ilyen kicserélt akcentusokra épített,²⁵ mely óhatatlanul megütközést is keltett az olvasók egy jelentős tömegében. A *Holnap* ilyen formán valóban megbotránkoztatónak számíthatott csokorba szedett új verseivel, elsőközlésekkel éppúgy, mint fontos utánközléseivel. A fajsúlyos válogatás korabeli közerkölcsöt feszegető szerel-

24 Mindez pedig óhatatlanul teremtett új nyelvet, „új mitológia jött létre régi fogalmak, elavultnak hitt történelmi és – látszólag – csak ethnografiai tényekből”, melyek révén az „agyonúnt »magyaros« ideológiák váratlanul rettentő mélységekkel teli, vad erőttől duzzadó jelentőséget kaptak”. Lukács egyértelműen az Új versek és a *Vér és arany* kötetek Adyját értékelte már. Arra mutatott rá, hogy Ady jelentősége éppen abban áll, hogy magyarságverseiben „megfordított egy viszonyt, kicserélt egy akcentust”, midőn ráérezett: a nyugathoz tartozás sokáig pozitívnak és látszólag szilárdnak, vagyis „nem problematikus”-nak vélt, évszázadokig agyonbizonygatott tétele csak „boldogító önámítás”! E helyett épp a determináltságunkat és annak fájdalmait, illetve az önámításnak a mélységeit mutatja fel kíméletlenül verssoraiban, nekünk, „párhetes vendégeknek Párizsban”. Véleménye szerint ugyanakkor Ady az egész magyarság nevében szól, ennek az elsiratásnak ad hiteles szavakat és új ritmusokat, végső soron „szárnyakat ad és repülni képesít”. Lásd LUKÁCS György, Új magyar költők. A *Holnap*. i.m. 432.

25 Schöpflin Aladár jegyezte le, hogy: „Olyan költő nem akadt a magyar költészetben, aki férjes asszonyhoz merte volna írni szerelmes verseit s olyan még kevésbé, aki a szerelem konzummálását s az ezután következő lélektani komplikációkat énekelte volna meg”. Vö. SCHÖPFLIN Aladár, Ady nagyváradi éve... *Nyugat*, 1934/21. 404.

mi költészeti vonala, vagy a hazai társadalmi elmaradottsággal (Adynál) s egyéb akkut szociális problémákkal, urbanizáció fonákságaival vagy éppen a kivándorlással (Dutkánál) foglalkozó versei mindemellett akkor kaptak rivaldafényt, amikor az uralkodó költészeteszmény még egyáltalán nem tartotta elégségesnek a magyar nyelven íródott alkotások pusztá tényét ahhoz, hogy valamit a nemzeti költészet részeként tárgyaljon s ismerjen el.

Mindezek mellett is érdemes lehet emlékeztetni, hogy a modernség európai fordulata elsődlegesen nem tartalmi elemekre, hanem nyilvánvalóan a nyelvi megalkotottságra, pontosabban annak módozataira irányult. A modern szimbolista verset eleve és leginkább a jelölők együttese szervezi egy vagy több szimbólum köré, mely révén a jelentés óhatatlanul töredékessé, többértelművé és rétegzetté válik, vagyis a jelölők együttesét lehetetlen csupán egy konkrét jelentésnek megfeleltetni. A primer Ady-recepciót, s ugyanígy majd *A Holnap* kötetét is erőteljesen övező „érthetlenség-paradigma” is valójában ennek a folyamánaként hangsúlyozódott. Mindez nem csak azt a ma már evidenciának számító megállapítást fedi, miszerint a nyelvi elemek másodlagos értelmeinek a lehetőségei tulajdonképpen végeláthatatlan fokozatokban, spirálszerűen tárulnak fel, hanem azt is, hogy a modernség költészeteszménye önnön gyakorlata révén felszámolta a hagyományos szerzőség fogalmát is, legalábbis annyiban, hogy a versben megszólaló szubjektumot nem gondolta feltétlenül és kizárólagosan megfeleltethetőnek, azonosíthatónak a konkrét hús-vér szerzővel s annak társadalmi szerepeivel. Mindez azt is jelentette, hogy a modern versbéli szubjektum általi láttatásnak nincs szüksége a fizikai szerző tér- vagy időkoordináták szerinti primer tapasztalatszerzésére egy tematika hiteles megverseléséhez, ahogyan azt a 1905-ben keletkezett *A Tisza-parton* későbbi fogadtatásában a tradicionalista kritika részéről többen egyenesen elvárásaként fogalmazták meg, s Ady fejére is olvasták.

A Holnapot övező viták persze elsősorban sosem „a műről, mint esztétikai jelenségről, hanem értékválasztási preferenciákról, eszmei-ideológiai szándékokról, emberi, társadalmi és nemzeti jövőképek, törekvések összeütkezéséről szóltak”²⁶ A poétákat érő teljesen igaztalan magyartalanság vád például nem egy ízben odáig terjedt, hogy még a borotvált bajszuk miatt is kritika érte őket, többen nem csupán az antológia jövőbe mutató címéből, hanem ebből is nemzetietlenséget véltek kiolvasni. A kötet – ahogyan arról a Lehotai álnéven *A Hét* hasábjain pozitív kritikát jegyző Kosztolányi írta – sok tekintetben valóban „kócos, merész és fiatal” volt, ami természetesen nem minden sorában lehet tökéletes még, de amit nem lehet nem szeretni. Ilyen volt maga a társaság is. „Tanyánk az Emke kávéház volt. Ebéd után szállingóztunk be a nagy sarokasztalhoz, ahol a hajnali órákig zajlott az élet. Egymás

26 Lásd N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita*, i. m.

hegyén-hátán a törzs és uszálya: kis riporterek és irodalmi smokkok. Látom ravaszul mosolyogva Juhászt, a drága Dutka Ákost, a helyre kis önkéntest: Emőd Tamást, a bölcselkedő Kollányi Boldizsárt, a rajongó Manojlovits Theót, a forradalmár Antal Sándort és aztán még Balogh Pistát, Tibor Ernőt, Tabéry Gézát, Pozsonyi Jenőt, Ligeti Ernőt és a színtársulat színét-javát.²⁷ – írta kései visszaemlékezésében Rozsnyai Kálmán, aki már 1908 végétől gyűjteni kezdte Ady, Léda s *A Holnap* körüli relikviákat. Minthogy magáról a támogatói körről és az elvarátokról jelen tanulmányban nincs kellő tér szólni, lássuk röviden a tagokat és azok korabeli státusait.

A legismeretlenebb és így nyilván költői szárnypróbálgatásaiban is legfeljebb csak ígéretnek mondható Emőd Tamás volt, akinek az irodalmi legendárium szerint Kiss József, *A Hét* mindenható ura adta e „költői” nevet, mikor első versét lapjában publikálta. Emőd Berekböszörményből gimnazistaként került csak a pezsgő századfordulós megyeközpontba, Nagyváradra. A többiekhez hasonlóan (a helyi születésű Dutka Ákost leszámítva tehát) „fogadott fiú” ő is, mégis számára Ady barátságán túl a nagyváradi milió maga jelentette a legtöbbet, költői fejlődésének elsődleges színhelye, mondhatni tanterepe volt a dinamikusan fejlődő, minden újra nyitott város. Bár mindez nagyban formálta a vállaltan asszimiláns zsidó ifjúnak (eredeti nevén Fleischer Ernőnek) a világlátását is, ő a 19. századi magyar falu rusztikus életének minden szépségét és nyomorúságát is tudatosan hozta magával, s beépítette archaizáló verselésébe. A Premontrei Főgimnáziumban érettségizett poétajelölt Dutka Ákos révén kerül kapcsolatba előbb Juhással, majd személyesen Adyval is, akit árnyékként követett mindenkoron, de akit maga Ady is igen kedvelt és megbecsült.²⁸ Kódoltan hagyománytisztelő, mégis groteszk, fanyar humorral telített verseivel 1908-ban az alig 20 esztendőes Emőd „a kuruc költészet és a protestáns prédikátorok stílusának volt frissen felelevenítője”. Mindezt Tabéry Géza írta róla, arra is utalva, hogy Ady, Dutka, Juhász és Babits magyarságversei mellett órá (pontosabban órá sem!) mondhatta volna a konzervatív kritika, hogy ne lenne elég nemzeti, vagy nem elég hazafias, ahogyan az érthetlenség vądja is megmosolyogtató.

Emőd mellett klasszisokkal érettebb, tapasztalt és olvasott poétának számított Babits, akiről a Nagyváradra érkező Juhász ódákat zengett, csak-

27 Vö. ROZSNYAI Kálmán, Pauvre Lelian. Emlékek Juhász Gyuláról, *Napkelet*, 1937. július 1., 439.

28 Mint Antal Sándor írta róluk visszaemlékezésében, Ady „szerette hallgatni izes beszédét, nótázását, kritikája se volt vele szemben. Úgy nézett rá mint az öreg legény vér szerinti kisöccsére. Élvezte a fiú gondtalan derűjét. A venyigés Érmellék friss levegőjét meg a földet is megérezte az egykori gazdálkodó költő-fia mellett.” Lásd ANTAL Sándor, *Ady és Várad*. OSZK Kézirattár, Fond 395, illetve nyomtatásban: Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2004. 114.

hogy kötettel ő sem rendelkezett, Balázs Béla pedig költőként számított ismeretlennek. Előbbi a költői hetesfogathoz történő csatlakozáskor még Szegeden él, de 1908 nyaratól már Fogarason tanít, saját szavai szerint „száműzetésben”, mint egykoron Ovidius Tomiban. Nem úgy az utóbbi, a Babitsnál egy évvel fiatalabb Balázs (eredeti nevén Bauer Herbert), aki budapesti egyetemista, illetve Eötvös kollégista évei után is gyakran jár külföldi tanulmányutakra. Többek között Dilthey előadásait hallgatja a berlini egyetemen, miközben első drámáját is befejezi, s Georg Simmel biztatására megírja a *Halálesztétikát*, de Párizsba is el-ellátogat, többek között Bartókkal, s az antológia szervezkedéseig már biztos tanári állást is kap a fővárosban. Az ő „ismeretlensége” tehát csak költői vetületeiben volt valós, első verseskötete is csak 1911-re jelent meg, *A Holnapban* szereplők közül Emőddel egy évben, igen megkésve. Váradi kötődése – ami elvben csoportkohéziót is jelentett volna a hangoztatott decentralizációs folyamatokban – egyiküknek sem volt, egyértelműen Juhász invitálja őket az alakuló társaságba.

Ha ők s Emőd „ismeretlenek” is számítottak ekkor, egyáltalán nem ez volt a helyzet a többiekkel. Ady 1903-as, második kötete megjelenése idején – mint azt Hegedűs Nándor is lejegyezte – „a Budapesti Napló szerkesztőségében még Miklós Jutkát tartották a nagy költőnek, állandóan közölték is a verseit, és Adyt csak buzgó vidéki tudósítónak, akinek zöngeményeit hátul, a lap kuckójában mégis kegyesen leközlik...”²⁹ Hegedűs visszaemlékezésének komoly valóságalapja van. Karádi Zsolt Miklós korai verseit elemezve mutatta ki, hogy a szerző, akinek verseit az Új Idők, A Hét, Magyar Közélet, Népszava, Budapesti Napló, Pesti Hírlap is közölte (1905-ös első kötetéről már maga Ady is írt a *Budapesti Naplóban*) egyáltalán nem állt kapcsolatban korábban vele. 1903-ból vannak ugyan – mai szemmel olvasva – Adyra emlékeztető költeményei, ámde akkor, amikor Adyt még nem ismerhette, legfeljebb annak első, Debrecenben kiadott kötetét. Az Adyval éppen ellentétes földrajzi mozgást választó, családjával Budapestről Nagyváradra költöző Miklós Jutka első verseit Kaffka Margit és Révész Béla is üdvözölte. Bakó Endre mindezek fényében állapította meg: „bizonyos, hogy kezdetben közös forrásból merített vele.”³⁰ Karádi az említett elemzésében tovább haladva így fogalmazott: „Az újraolvasót kísérti az a gondolat, hogy [...] ha bizonyos említésre méltó versek korábbi keletkezésűek, mint az Adyval, illetve költészetével való megismerkedés, akkor az utókor úgy láthatja, hogy a pályakezdő alkotó sok szempontból

29 Vö. HEGEDŰS Nándor, *Ady Endre nagyváradi napjai*. Bp., Akadémiai, 1957. 388.

30 Bakó Endre, „A Holnap asszonya”. Miklós Jutka, egy nagyváradi költőné arcképéhez. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1999*, szerk., Sz. Máthé Márta, Selmeczi László, Debrecen, Déri Múzeum, 2000. 357-374.

megelőzte a Hortobágy poétáját.³¹ Ha a fiatal költőnő, aki később sajnálatosan felhagyott a versírással, meg nem is előzte Adyt, kétségkívül érvényes megállapításnak mondható, hogy Miklós Jutka „olyan versei, mint a *Baál Isten*, a *Küldenek a ciprusok*, *A Szép jegyese*, a *Szaharai éjjel*, a *Terra incogniták*, a *Könyörgés Mámorhoz* másképp olvasandók, ha azt tudjuk, hogy fiatalos ihletének, nyelvi fejlődésének eredményeként jutott el a szecessziós-szimbolista kifejezés előszobájába, vagy ha úgy véljük, lírájának öntörvényű alakulását az Ady-élmény mindörökre blokkolta.”³² Az említett blokkolás, ez az immár csöppet sem megtermékenyítő, mintsem ballasztként ható Ady-árny, később *A Holnapban* megmutatkozó Ady-pályatársnak is a cipelendő terhe lett, ami ellen úton-útfélen tiltakozniuk kellett, hiszen a felületes kritikákban ez elfedte a költői, nyelvi fejlődésük egyéni módozatait.³³ Ma már könnyűszerrel kerülhetünk abba a csapdába, épp az antológia bombasztikus, de felületes fogadtatására figyelve, hogy a megjelenést követő polémiák révén elfeledjük, hogy a nevezett antológiába 1902-es és 1904-es költemények is bekerültek. Érdemes a korabeli recepciót figyelve Hatvany már említett cikkében az olyan disztigváló mondatokra is emlékeztetni, miszerint: „Ez nem Ady verse. Ady nem talál – mondjam inkább nem keres! – ilyen pattogó ritmusokat, nincs ennyi képe, nem ily festői, nem ily színes, nem ily gondos, nem ily virtuoz.”? Sorai³⁴ Dutka Ákos verseinek szóltak, akinek első, 1904-es kötetét Párizsból kitörő örömmel üdvözölte Fülep Lajos (az 1904 előtti verseket a kor legjobbjaiknak mondta),³⁵ s akire ezt követően figyelt fel a *Vasárnapi Újság*ot szerkesztő Schöpflin Aladár is. A Franklin Társulat lektoraként – még jóval a *Nyugat* megindulása előtt! – Schöpflin sűrűn levelezett is vele, s később is az új költőgeneráció jeleseként tartotta számon. Dutka verseszményét szintén leginkább Reviczky, Komjáthy és Kiss József (később majd persze Ady is) alakította. A kor talán legtekintélyesebb, többezres példányszámban megjelenő enciklopédikus folyóiratai, így Kiss József lapja, *A Hét*, 1905-től a *Vasárnapi*

31 Vö. KARÁDI Zsolt, „Júdeai vagy. Leány. És poéta”. Miklós Jutka, a költő és fényképész, *Irodalmi Magazin*, (*Várad, Holnap, Ady* tematikus szám), 2018/4., 68-69.

32 Uo.

33 Antal Sándor szerint azért akarták leginkább Dutkát tetten érni az adyzmus vádjában, mert „ő nőtt a legnagyobbra a fiatalok között, az ő nevét lehet a leggyakrabban olvasni”. Antal Miklós Jutka kapcsán is kitér e vélt hatásra: „Adytól csak annyit tanult, amennyit Ady a franciáktól: vakmerőséget”, de rögtön hozzáteszi: „Nyelve színes, ragyogó, művészi készség dolgában a fiatal írók között csak Kosztolányi Dezső mulja felül.” Az Ady-hatás cáfolata paradox módon a vádak továbbtételéhez is hozzájárult, talán Ady legnagyobb örömére. ANTAL Sándor, *Ady és Várad*. i.m.

34 Lásd HATVANY Lajos, „A holnap”, *Pesti Napló* 59, 228. sz. (1908. szeptember 23), 2-3.

35 Mint azt levelezésük is tanúsítja. Lásd FÜLEP Lajos, „Levelezése I. (1904-1919)”, szerk. F. CSANAK Dóra, Bp., MTA Művészettörténeti kutatócsoport, 1990. 15-35.

Ujság, 1906 után pedig az Új Idők is rendszeresen közölték verseit, nem egyszer nyitó arcképpel. Későbbi versesköteteit is a Singer és Wolfner adta ki, akárcsak az utóbbi lapot.³⁶ Dutka szociális érzékenységű vagy a kivándorlást a szemtanú hitelességével sirató versei igen nagy népszerűségnek örvendtek a korban,³⁷ melyek többnyire *A Föld meg a város* című, 1907 év végére lezárt, de csak 1908 márciusában megjelenő második kötetében kerültek tematikus ciklusokba. E kötetéről többek között Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső s Ady is írt méltató kritikát. Dutkának kiemelt rangja volt tehát nem csak az új irányt képviselők közt, de többnyire a mérsékelt konzervatív táborban is. Költői s újságírói pályája is egy konzervatív lapnál, a nagyváradai katolikus *Tiszántúlnál* indult, a már említett lapokon és természetesen a helyi redakciókon túl verseit a *Pesti Napló*, a *Világ*, a *Magyar Szemle*, *Magyar Közélet*, *Népszava*, *Budapesti Napló*, *Egyetértés* és a *Hazánk* is közölte. Juhász Gyula mindvégig nagyra értékelte, egykori egyetemista társaihoz mérte, a legifjabbak pedig – Emőd vagy később Nadányi Zoltán is – egyenesen rajongtak érte. Versei sikerét azok korabeli megzenésítései is jól mutatják.³⁸ Indulására, 1900 és 1904 közötti lírájára – akárcsak kortársai java esetében, ide értve magát Adyt is – egyértelműen Komjáthy és Reviczky hatott, s bár a *Még egyszer* versanyagának születését ő közlelő figyelhette, az Új versekkel ő is csak 1906 májusában, Amerikából való hazatértét követően találkozott. Ha *A fekete vér* című versét s egyéb korabeli költeményeit olvassuk, könnyedén abba a csapdába eshetünk, hogy azokon az Új versek Adyjának a hatását érezzük, tévesen.

Fölösleges lenne e ponton az 1908 februárjában (nem egészen 25 esztendősen) Nagyváradra érkező, Adyval 1905 nyara előtt kapcsolatban nem álló

36 Az Új Időkben 1906-ban indoklással is találkozunk. „Hogy miért? – erre minden kritikai értékmérő sornál, maguk a versek jobban felelnek. Mert most már erős benünk a meggyőződés, hogy itt egy oly talentummal állunk szemközt, aki nem sétál a közhelyek kényelmes korzóján. Hangra, érzésre, nyelvförmáló művészetre újak ezek a versek. Mivelhogy a szerző még nagyon fiatal, nem ok nélkül hisszük, hogy mindez egyelőre szárnyrakapás. Olyan, mint valami nagy dalmű előjátéka. Viszont igaz és ritka finom ouverture után rendszerint hasonló opera következik.” Lásd N. n., „Dutka Ákos”, *Új Idők* 12, 27-52. sz. (1906): 642.; Az *Új Idők* csak 1907 folyamán az alábbi verseit közölte (zárójelben az oldalszámok): 13. évfolyam, 27-52. szám, *Naplemente* (sic!) 17; *Jön a vonat* 109; *Piros homály* 416; *A sínek öre* 566.

37 A *Naplement* (melyet az *Új Idők* tévesen *Naplemente* címmel közölt) bekerült *A Holnap* első antológiájába is, akárcsak az 1905 végi *Elereszt a pusztá* is, melyet rögtön Amerikából való hazatérte után a *Vasárnapi Ujság* is közölte, az Égő asztagok pedig *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja* Zuboly által 1908 legvégén összeállított kötetében is publikálásra került.

38 Többek közt Beretvás Hugó, Hetényi Albert, Kacsóh Pongrác és Várad Aladár komponált zenét verseire.

Juhász Gyula azon korai költeményeit felsorolnunk, melyek ugyanezen körből, a 19. század zárlatát jelentő költészetből merítettek ihletet, illetve azokat, melyek bizonyosan mentesek mindenféle Ady-hatás alól. (Az ő esetében monográfiák is tisztázzák mindezt). Elegendő, ha csupán arra utalunk, hogy 1908 előtt Juhász verseit is egyaránt közölte *A Hét*, az *Új Idők*, a *Vasárnapi Ujság*, *Magyar Szemle*, *Budapesti Napló* és a *Népszava*, s talán az sem mellékes, hogy ő az egyedüli, Ady mellett, aki *A Holnap* megjelenése előtt is befért már a *Nyugat* legelső évfolyamába verseivel. Juhász elismerte Adynak a nyilvános térben (olykor túl harsányan) vívott harcait. Még 22 évesen, 1905 végén, az *Új* verseket beharangozó egyik hosszabb cikkében a kolozsvári *Új Század* hasábjain írta: „a legnagyobb magyar költő: Ady Endre! Az ő verseit mohó gyönyörűséggel olvassák a magyar modernnek, és fogcsikorgató ellenkezéssel a szívós maradiak. Igen, a maradyak. Kígyót békát kiabálnak rá. Kozmopolita, beteg, dekadens, veszedelmes! És a verseit nem lehet érteni!”³⁹

Mindezen vádak tehát már 1905-ben is megfogalmazódtak, ám 1908 őszén kaptak csak igazán fontos, immáron csoportos, generációt megbélyegző hangsúlyokat. Felületes kiterjesztésük egy egész nemzedékre nyilvános ellenpropagandának volt minősíthető, melyben vélt félelmekre játszottak rá a közízlést és korabeli erkölcsöket álságosan féltő, valójában saját pozícióikat védő akadémiás irodalomszemlélet bizonyos hívei.

A Holnap költőit – ahogyan Dutka keserűen írta – hiába üdvözölte „egyenkint” örömmel az uralmon lévő kritika 1908 előtt, költői recepciójuk később gyakorta összemosódott az említett antológia fogadtatásával, mely legalább annyira jelentett igaztalan bélyeget, cipelendő terhet, mint a siker és ismertség újabb lehetőségét. Árnyékot vetett egyes poétákra, másoknak tényleges löketet adott későbbi pályájukhoz, nevüket országosan ismertté téve. Antal Sándor szerint a viták idején például azért akarták leginkább Dutkát tetten érni az adyzmus vádjában, mert „ő nőtt a legnagyobbra a fiatalok között, az ő nevét lehet a leggyakrabban olvasni”.⁴⁰ Ugyanő Miklós Jutka kapcsán is kitért e vélt hatásra („Adytól csak annyit tanult, amennyit Ady a franciáktól: vakmerőséget”), de rögtön hozzá is tette: „Nyelve színes, ragyogó, művészi készség dolgában a fiatal írók között csak Kosztolányi Dezső mulja felül.” Az Ady-hatás cáfolata viszont paradox módon a vádak továbbéltetéséhez is sokáig jócskán hozzájárult. Más irányból Babits verseit valóban ezt követően ismerik majd meg országosan s a *Nyugat* köreiben is, azokat 1908 októberében el is kéri Osvát, aki emlékezetes „csillagos jegyzetet” fűz *A*

39 ADY Endre, *Összes Versei*, s.a.r., KoczKÁS Sándor, 2. köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998), 234.

40 Lásd az Antal által írt portréját *A Holnap* első kötetében, i.m.

*Holnap*ról szóló első, *Nyugat*ban közölt felületes kritikához⁴¹, így némiképp rögtön korrigálva is azt. Bő fél év múlva pedig már a Fogarason tanító Babits első kötete is megjelenhetett a *Nyugat* kiadó gondozásában.

*

A *Holnap* összetett szerepkörében és későbbi, nyílt vagy látens hatásában tehát számos dolog könyvelhető el egyértelmű érdemként. Az első antológia megjelenése s az azt övező országos vita mindenekelőtt mérföldkőnek számított a modernség hazai, intézményes áttörési folyamatában. A váradi tömörülés legalább ilyen jelentőséggel bírt Ady életében és költészetében, korszakos szerepének elismertetésben és megszilárdításában. Babits felfedezése elsődleges érdeme *A Holnap*nak, emellett Balázs Béla megerősítése az akkoriban éppen csak formálódó költői útján is becsülendő, s nem kevésbé figyelemre méltó Vajda János emlékének az ápolása, ennek nyílt felvállalása.⁴² A Társaság korabeli, primer hatását és jelentőségét mutatja, hogy bátor antológiájuk azonnal követendő mintát adott az irodalmi decentralizációban reménykedőknek, hiszen Kolozsváron (*Közös úton*) és Miskolcon is hasonló, hét poétával jelentkező antológiák (*Heten vagyunk*) jelentek meg még 1909-ben, ígéretes szerzőkkel és sokatmondó címekkel.⁴³ Temesváron Franyó Zoltán vezetésével A „Dél” néven alakul új Irodalmi Társaság *A Holnap*-osok hatására 1908-ban. Mindeközben, mint szó volt róla *A Holnap* eleve meg is kérdőjelezte a korábban létező irodalmi társaságok rigorózus és tekintélyelvűre épülő működési formáit, helyette szabad és kötetlen, az alkotók érvényesülését és a társművészeti kapcsolatait erősítő „modellt” kívánt meghonosítani. Végezetül érdemes megemlíteni, hogy ehhez kapcsolódott egyik legfontosabb „találmányuk”, az ún. irodalmi-művészeti matinék korabeli bevezetése.⁴⁴

41 Vö. KEMÉNY Simon, *A Holnap, Nyugat*, 1908/20., október 1. 214-216.

42 Az ő emlékének ajánlották az első antológiájukat, akkor, amikor a korabeli irodalomtörténet-írás még alig foglalkozott Vajdával. Társaságuk első nyilvános fellépése is egy Vajda-emlékest volt.

43 Vö. *Közös úton* [Andor Gyula, Berde Mária, Harsányi Zsolt, Indig Ottó, Ligeti Ernő, Németh Andor, N. Pap Dezső versei], Kolozsvár, Fabritius Erik és Tsa, 1909; illetve *Heten vagyunk* [Bán Jenő, Faragó József, Kaffka Margit, Miskolczi Simon János, Péry Iлона, Reichard Pirooska és Sassy Csaba] Miskolc, Szelényi és Társa Könyvnyomdája, 1909. 44 Eleve számos művészeti ankét, felolvasóest, kiállítás és színházi bemutató köthető *A Holnap*hoz és tagjaihoz, rövid élete ellenére is. Csakhogy az egyszerű felolvasóestek és könyvbemutatók helyett ezen alkalmakkor (változó létszámú, de többnyire értő közönség előtt) irodalom, színház, képzőművészet és zene egymással valós párbeszédbe került. Maguk a poéták olvasták fel műveiket vagy színészek interpretálták, adták elő azokat egyfajta kamaraszínházi produkcióként, zeneszerzők játszották legújabb szerzeményeik mellett a versekre komponált darabjaikat, miközben modern festők erőteljes hangulatú képeit állították ki. Máskor a költők maguk is színházi jelenetek

Mindez csak akkor válik a mából is valóban jelentőségteljessé, ha belátjuk, hogy a századelő összművészeti törekvéseiben az irodalomnak, a szellemtudományoknak és a különböző művészeti ágaknak az egymásra találását jelentették, demonstrálták a gyakorlatban ezek az alkalmak. Mindazt, amit közel egy évtizeddel később – főként Oskar Walzel 1917-es előadássorozata révén – „kölcsonös megvilágítás”-ként, vagy „*wechselseitige erhellung der künste*” néven emlegetett az európai szellem- és művészettörténet. Magyar nyelvterületen *A Holnap* játszott ebben is úttörő szerepet, a hagyományosabb vernisszázsonokon a képzőművészeti alkotásokról ilyenkor írók és publicisták beszéltek, de a tudományos előadásokat sem zárták ki rendezvényeikről. *A Holnap* léte az antológiák mellett ezekben a matinékban mutatkozott meg igazán.⁴⁵

Ez a felsorolt hat-hét érdem elvehetetlen marad a végül sajnálatosan csak rövid ideig fennmaradni tudó, s mára olykor méltatlanul feledésbe kerülő csoportosulásról, mely a századelő új irodalomeszményét hangosan és olykor naivan, jóhiszeműen hirdette.⁴⁶ Ugyan irodalmi laptervük sohasem valósult meg, s antológiákból is végül csak kettőre futotta, az általuk kiváltott „termékeny krízist” együttesen nevezte 1908 legvégén Ady a „magyar lelkek forradalmának.” *A Holnap* világképének fókuszában sohasem a nemzeti vagy az egyetemes irodalmi hagyományok eltörlése, hanem hangsúlyosan azok termékeny újraalkotási, újrafogalmazási igénye állt.

szerzőiként jelentkeztek vagy akár operettekét is írtak, de szívesen léptek fel a hagyományosabb vernisszázsonokon is, ahol a képzőművészeti alkotásokról az irodalom nyelvén is beszéltek. Mindezekén túl természetesen a tudományos előadásokat sem zárták ki rendezvényeikről.

45 Nem véletlen, hogy a Nyugat is sikeresen alkalmazza mindezt 1909-től, akkor is, ha ő egyes kiemelt szerzőket és újdonságaikat állítja a középpontba. *A Holnap* mindezekén túl ún. „intim délutánokat” is szervezett a helyi közönséggel való szorosabb kapcsolattartás okán. *A Holnap* úttörő szerepéről a matinék terén lásd még: ILIA Mihály, *A Holnap születése*. Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged, 1960. 97.; illetve Uő., Irodalmi ünnep, *Bárka*, 2008. január 16. www.barkaonline.hu (letöltve 2021. június 8.)

46 S melynek történetét ezért bizony párbajok és pofozkodások, bírósági ügyek is szegélyezték.

The Birth of Art and Language

DR. BALÁZS GÉZA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
Színház- és Filmművészeti Egyetem (Budapest)
balazs.geza@partium.ro

Minden művészeti tevékenység, valamint a nyelv, illetve az azon alapuló verbális művészet az ember legjellemzőbb, „emberré tevő” tulajdonsága. Akár strukturális, akár funkcionális, akár metafizikai úton közelítünk, művészet és nyelv között szoros, ontológiai (antropológiai) kapcsolatot feltételezhetünk. Művészet és nyelv kialakulásának párhuzamában a következő jelenségek érdemelnek kiemelt figyelmet: kezdeti differenciálatlan tudatformák, együttállások, ösztönös összekapcsolódások, „megszaladás”, absztrakció, függetlenedés a biológiai funkciótól. Művészet és nyelv kapcsolatában közös a szimmetria, a ritmus, az analógia: indexikalitás (érintkezés), az ikonicitás (természetutánzás, motivált jelek létrejötte), valamint a megkettőzöttség (konkrét—absztrakt, kettős kódolás, kettős tagoltság, másodlagos modelláló rendszerek).

Kulcsszavak: fejlődés, ősi szinkretizmus, izomorfia, megszaladás, absztrakció, állati kommunikáció, művészet és nyelv kibontakozása

Evolution and devolution

Materialistic ideas see man's path as a progression from simple to more complex. Metaphysical ideas assume a world that was once complete, compared to which man's world has become simpler (deteriorated). According to multivalued logic, we need not take a stand on this. It could be one, it could be the other, and it could be both, mixed. I will, however, sketch out a possible scenario that seems logical. We can call it a hypothesis, because it can be supported by both logic and empirical evidence.

The birth of arts and language are inseparable. They are both characterised by a detachment from concrete, biological, life-sustaining activity. This is easy to prove, since life exists without artistic activity and without language. Moreover, even in a world with art and language, there will be people who find these things irrelevant or even superfluous. In other words, the concept of “evolution and devolution”, as propagated by Hamvas (1995: II/357), still exists today. The basic idea of evolution is inherent in ancestral

thought. Neklyudov (1982: 199) mentions that the folklore of the peoples of Southeast Asia includes limbless, spherical chimeric¹ figures, which do not walk but roll on the ground. In Russian folklore, the servant (saura) appears to be disembodied. The zoo-anthropomorphic creatures that appear in almost all mythologies can also be seen as a kind of transition between two states (passage, evolution). The transformation of mythological and fairy-tale figures is common in folklore. Meletinsky (1982: 161) quotes from Australian aboriginal myths a concept that could even be called reverse evolution: “this happened when animals were still human”.

Ancient syncretism

Historians of culture and folklorists agree that in ancient societies the economic and spiritual spheres and forms of consciousness were not separated. Ivanov sums it up as follows: “We may assume that in phylogenesis art, like writing, religion and some other sign systems, emerged from some undifferentiated unified system... which we may call syncretic...” (Ivanov 1982: 115). This means that economic, spiritual, material and conscious events appeared in unity, in co-occurrence. In ancient culture, movement, object-making, (artistic) representation, music and language appear as an indivisible, interflowing whole, and all activities proceed from a concrete character towards an abstract, symbolic meaning. This is why we can think of the development of art and language as naturally linked to practical and sacral activities. To illustrate this, as a contemporary example, let me quote the thoughts of Vilmos Tánzós (2007) on the Hungarians of Moldavia: “Their whole day was spent in prayer.” But my own data from Sălaj County, Romania, refers to the same: “At Christmas, the village was full of singing.” So, put simple, everything was one and every practical activity also had a symbolic meaning. Or as Béla Hamvas (1995: II/172-173) would say: “metaphysics is *hen kai pan*, one and all, that is, everything is one. (...) For *hen panta einai* means all is One.” And to explain a little more: “there is an analogy between the spiritual and physical life of the individual, the destiny, the order of life, the history of the community, and the course of the stars. But the course of the stars also refers to something even higher: the world of ideas and the spiritual world. (...) The analogy means that what is above is the same as what is below: the stars look out of one’s eyes, and cosmic lines run in one’s palms...” (Hamvas 1995: II/171–172).

Thus, ancient syncretism was also a feature of the prehistoric folklore, in which myth and fairy tale can be considered structurally identical (Meletinsky 1982: 183). Syncretism is always present in certain periods and genres of cul-

¹ chimeric here means: imaginary, delusive; otherwise: embryonic, terrifying

ture. Such was the case with ballads in the past, and such is the case with operetta, opera and musical in the present.

From syncretism, from co-occurrences, arises the passage, the leap, between forms of consciousness: the structural basis of which is isomorphism². Dance, imitation, music and creative art are inseparable: “Cultic folk games, which syncretise elements of dance, pantomime, music and, to some extent, visual art (later poetry)...” (Meletinsky 1982: 149) Thus, moving, dancing, singing and speaking are structurally isomorphic, and this allows the transmission of the same (isomorphic) qualities. Such an isomorphic property, i.e. a property which is present in all areas, is rhythm (repetition), and its more sophisticated version: symmetry. It is this ancient syncretism and isomorphism that allows us to use the Hungarian adjectives *tárgyi*, *kézműves*, *zenei*, *mozgásos* or *táncos* (‘object’, ‘handicraft’, ‘music’, ‘movement’, dance’) together with the noun *anyanyelv* (‘native language’).

Ancient syncretism is also indicated by certain regressions. For example, schizophrenics are characterised by mixing up signs of writing and signs of representation, in which case “we witness a regression to archaic forms (Ivanov 1982: 142). This is also shown in some children’s drawings, which evoke ancient symbols (Ivanov 1982: 145).

If we assume an ancient undifferentiated state, there must also have been an ancient formless state. That is, there were ancient, undifferentiated archetypes from which later articulated formations emerged by gradual differentiation. My thoughts on these ancient undifferentiated forms are as follows.

Processes: combinations

In the most ancient forms, phenomena such as imitation (mimesis) and motor skills (rhythmic and general movement, melody, articulation) appeared and combined as instinctive actions. And *instinctive* is important here. They are linked to two elementary instinctive activities: development (at a more advanced level: socialisation, learning) and movement-reproduction. Imitation is necessary for development, movement is necessary for survival and reproduction. They gained autonomy as elementary actions, which can still be observed in phenomena such as scribbling, rocking back and forth, humming and cooing-murmuring. Later on, these elementary actions gave rise to crafts (pottery, carving); scribbling to the decorative (fine) arts; the act of rocking back and forth to dance; humming to singing and music; and cooing-murmuring to speech. But they all had one thing in common: rhythm. It

² isomorphism – similarity in form or structure; the structure of one form of consciousness/artistic genre matches that of another

seems that rhythm is a core element and motivation in human activity. Rhythm is linked to natural patterns (alternation of days and months), to basic shapes (symmetry); and, as we know it, to repetition as a pattern. The relationship between symmetry and repetition is also mentioned by Toporov (1982: 90): “rhythmic repetition coupled with symmetrical repetitions”. Rhythm (or repetition) may be the most primordial, instinctive activity, which is the basis of all cultural, artistic and linguistic human activity. This phenomenon can be observed in all humans today, since rhythmic patterns of movement, repetition, counting, efforts towards symmetry are exhibited by all humans. These are therefore anthropological characteristics. “Rhythmicity is everywhere: semantic rhythm goes hand in hand with rhythm in composition and stylistics” (Neklyudov 1982: 208).

In the most basic forms there are further co-occurrences. At first, movement–melody–music and speech appear together, merging into one another, followed by drawing–writing, and then, in parallel, the basic forms are divided according to communicative needs into dance, singing, music, speech, more sophisticated drawing and writing. There are many signs of such co-occurrences. “The elements of vocal music (the oldest form of music) are similar in their physical and physiological nature to the elements of speech (Langleben 1982: 454). And it is therefore possible (the quotation continues) that, after the fragmentation of cultural strata, “the development of most known musical notation systems naturally began with an attempt to use the existing forms of writing to visually represent music”. Because music and language remain isomorphic. “The emergence of writing, or more precisely, its separation from the syncretic whole of ancient art, had to coincide with the separation of the communicative and memory functions from this syncretic unity. (...) The emergence of writing was not prompted by the requirement to record speech, but by the requirement to transmit information in space and time, and the means of visual arts were more suited to this purpose than the means of language.” (Karapetjanc 1982: 467–468).

Coincidence, sudden leap

So, was there a time of syncretic unity, a state of co-occurrence? But how, then, did we move on from this state? Was it triggered by necessity or a driving force? Was it the densification of the population, the groups of people (hordes) coming into contact with each other, the need for more and more organised care (hunting, gathering)? Was it a coincidence? Speaking of coincidence: “in the biological process of evolution, random processes are among the indispensable factors on which perfection depends. ... The other central factor is the emergence of selection; some of the new traits that emerge by

chance are preserved, others are discarded... The practice of modern painters shows that chance has been accepted as a potentially valuable factor in the creative process." (Waddington cited in Sebeok 1983: 7.) Chance as inspiration, suggestion, an inexplicable influence is reported by almost all artists. We do not wonder about this in the context of language, although the use of language is also full of coincidences.

Now, back to how we moved on from the initial state of unity. One explanation is: a sudden, unexpected leap. This leap means a sudden movement from the passive perception of the world to thinking and wanting to influence and shape the world. But the leap also means that concrete signs become abstract, symbolic ones. But how? Sudden leaps are said to be common in nature, but it is certainly and constantly present in humans. The invention of (a sudden leap to) abstraction undoubtedly marked the beginning of human culture and language. (It is said that today's leaps do not necessarily lead to good things, such as the obsession with sweets, comfort, laziness... the declining Roman Empire is mentioned as an example by a team of biologists.³)

Such a leap, in my opinion, is what created human (linguistic) communication: a leap from concrete to abstract. Or, as others see it: "In order to 'create a new system of communication', we need not only old signals, but also new ones. The language we use, the language 'used' in *human communication*, constantly forces us to create new sentences (new systems). What is more, we are constantly forced to generate new information. This probably explains the most important trait of our ancestor ('Adam') who lived 50-30,000 years ago: creativity. And the use of human language, the constant use of human communication, forced him to constantly practice the way of creating new systems" (Bárány-Horváth et al., 2012: 42).

Accordingly, the key factor here is *creativity*. But it is not a cause, but rather a consequence. Creativity follows from something (from the "leap"). Of course, it might as well have happened like this, but that particular coincidence, that "leap", remains a mystery. However, when language emerged, humans had already been familiar with the metaphor (the transfer of meaning, the use of images): in other words, metaphoricity is "a natural, 'nature-given' property of language" (Neklyudov 1982: 207).

The transformation of signs into symbols (arbitrary, man-made signs) can be described quite clearly in semiotic terminology. In the beginning there was the index and the icon. The index is a symptomatic sign (signified) and a contact-based sign pointing at it (signifier). Such signs are also used by animals. Animal signs make up a closed system with a specific number of signs: it is said that this number ranges from one sign (e.g. the sound of the cuckoo) to a

3 Bárány-Horváth et al., 2012: 41.

finite number of a few dozen (e.g. dolphins, monkeys). As a result of the aforementioned “leap”, the initial symptomatic, indexical and iconic signs become increasingly abstract (abstraction), partially or entirely losing their natural connections (denaturalisation), and sometimes, as a result of further abstraction, becoming unrecognisably separated from the originally signified object (dematerialisation). The “‘denaturalization’ and ‘dematerialization’ of creative forms (...) were in accordance with the historical-logical development of thought” (and, since we are talking about representational activities, the quotation continues:) “which was to a significant extent realized in the process of active representational activity itself” (Stolyar 1982: 76). In semiotic terms: indexicality and iconicity start to decline (de-indexicalization and de-iconicization)⁴, giving rise to an increasing number of symbolic signs which can now be called arbitrary (symbolization). And as a result, language is now “a graveyard of dead metaphors” (Lotz 1976: 26).

Duplicity

One of the prerequisites, antecedents (and later results) of the “sudden leap” phenomenon could be the emergence of duplicity. So, what is a duplicity? It can be detected at all levels of symbolic systems. It can have several dimensions: one and the other, old and new, concrete and abstract; the essence is that certain systems, certain levels, reflect on each other, evolve from each other. Ivanov (1982: 115) describes the art-communication syncretism of prehistory as a “peculiar form of bilingualism”: combining visual arts and pictographic/hieroglyphic “writing”. Iván Fónagy (1996/97) mentions the double coding of speech: in the depths of today’s advanced, arbitrary code, there is the motivated natural, archaic code at work. Thus, double coding means that the archaic and the arbitrary properties of the linguistic sign are simultaneously present in linguistic communication. Following Uexküll, Sebeok (1983: 13) argues that the verbal code is preceded and, of course, always accompanied by a more archaic (interspecific) non-verbal code. We might call this the dual code (dual organisation) of human communication. The main characteristic of human speech is its dual structure or articulation, i.e. the fact that it consists of two abstract levels of structure: meaningless elements (sounds, letters) and meaningful elements based on them (e.g. words). “Human language has the peculiarity that even that even its smallest meaningful elements are structured: meaningful words are built up from meaningless sounds. (...) at a higher level, sentences and utterances are built up from meaningful elements (stems and affixes); at a lower level, meaningful

4 Definitions by Mihály Szívós (2013).

elements are built up from meaningless elements (sounds) (Szabolcsi 1978: 51). Further instances of duplicity: speech is the basis of secondary symbol systems (e.g. writing) (Lotz 1976: 12); and – according to the Tartu–Moscow Semiotic School – more complex modelling processes (arts) are built on top of primary modelling systems (language), resulting in a twofold expression of the relations of reality (cf. Voigt 2014: 221). In Yuri Lotman's (1973: 236, 239) original definition: "Systems which are based on natural language and which, by acquiring additional superimposed structures, form second-order languages, can be conveniently called secondary modelling systems. (...) Art is a *specific* modelling activity." Vilmos Voigt (2014: 221) writes about primary and secondary modelling systems as follows: "Compared to simple physiological-psychological reactions, such a secondary system is behaviour or etiquette within a culture, or a literary work of art which is based on language. This idea is related to the semiotic approach, also developed by the Tartu–Moscow school, which distinguishes between primary and secondary signifying systems and places the arts in the second group." (Voigt 2014: 221).

The dissolution of "co-occurrences", i.e. the emergence of individual forms of consciousness, such as creative forms (genres), starts the process of variation, which goes hand in hand with the phenomena of divergence and convergence.

Investigating animal communication

A sign of man's special relationship with animals is the fact that (the iconic representation of) animals appear everywhere in the earliest recorded pieces of art (mammoths, bison on cave paintings) and animal stories (at a more advanced level: fables). In many ways, biological structures anticipate cultural ones, i.e. we move from the natural to the cultural (Sebeok 1983: 29). There are transitional forms, such as architecture in nature, animals as master builders (1983: 64). There are patterns in the animal world which could have inspired higher forms of consciousness, indeed, they could have served as models to be copied, models to be improved, platforms to make the "leap". The "leap" means abstraction in this case as well.

The best approach to the subject was presented by Thomas Sebeok (1983) who jointly studied art and language. He sought to answer the question of whether the optimal organization of certain animal communication systems allows for an aesthetic function to be built upon them (Sebeok 1983: 10). Sebeok considers the following observable phenomena in animal communication as artistic, i.e. aesthetic, and thus pointing towards human communication: pleasure principle (enjoyment, pleasure, experience) (1983: 11, 58.), symmetry, repetition, impulse in games, love of objects-activities (1983: 15-17), in

the latter case the ritualized use of tools (1983: 66), and another very important thing: art is both useless, purposeless and yet important (man can live out his passions which is not possible in his normal course of life (1983: 47). This is also true to language: despite its paramount importance, the use of language is very often only a casual, time-passing, “useless” activity.

Animals use a finite number of signs (signals, indexes) for communicative purposes in various signalling systems. “Comparative studies found that the number of different types of signals used by a single species of animal (namely fish) is between 10 and 26, but this number is obviously higher for species with more complex social relationships. Interestingly, these numbers were barely different from those found in birds and mammals” (Markó 2012: 63). Signs that point from the biologically organised communication of animals towards human communication include rhythm (the basis of bird vocalization, Sebeok 1983: 32), responding (answering, 1983: 40), or the phenomenon also observed in birds of being able to pick out a particular sequence of sounds from background noise (cocktail party effect, 1983: 33). A next stage is when man imitates nature or animal behaviour. For example, imitating the dance of birds is quite common (Sebeok 1983: 30). The most ancient form of tragedy is pantomime imitating animals (Meletyinsky 1982: 30). Dürer is quoted by Sebeok (1983: 81): “art is indeed hidden in nature, and he who can draw it out of it possesses it”. The imitation of nature appears in certain artistic forms. The internet meme below is a deceptive illustration of this phenomenon. The creator of the picture uses exaggerated colours to compare an alley of trees with a Gothic cathedral. Metaphorically, the forest is indeed a cathedral of nature. But in reality, the picture compares the cathedral to an artificial alley. In other words, such a line of trees would never occur naturally, so it is not a miracle of nature.⁵

One would think that the communication of the most highly social animals are the closest to the communication of humans. That is why the communication of ants and bees has been of particular interest to researchers. The “language” of ants is a fascinating language. It is not audible to the human ear and not perceivable to the human nose. To use the metaphor of D’Ettore and Moore: if they could write poetry with their fragrances, even our most sophisticated perfumes would probably not match the harmony of an ant sonnet” (Markó 2012: 63). But, interestingly, the closest thing to the human voice is bird vocalization: Sándor Wilhelm (2012: 69): “Speaking animals, i.e. animals that can reproduce human words and occasionally use them meaningfully, occur only among birds with a highly developed vocal apparatus, crows,

⁵ Erdővlogger, 2 November 2019

ravens, parrots.” Man has always been eager to understand animals. By observing animal communication, man can lure animals closer, for example, anglers can lure catfish by imitating its “clacking” sound. Mimicking animal communication is an anthropological linguistic phenomenon.

The unfolding of art and language

Ancient, archaic thinking was characterised by analogy: “prehistoric man saw, lived and uttered analogies directly, constantly discovering new analogies, seeing new images... The images in prehistoric language are not poetic similes, but correspondences of archetypes, of the content of ideas in the Platonic sense, which is nothing other than transcendental intelligence. (...) Prehistoric language is built on analogy, and analogy sees the inner identity of things...” (Hamvas 1995: II/167, 169). Analogy implies actual relationship between two things; in semiotic terms, an indexical (identity) or iconic (similarity, correspondence) relationship. In the birth of the arts, indexicality (concrete reference, pointing) and iconicity (representation, mapping, imitation of nature and the environment) played a decisive role. Perhaps movement-based arts came first: from movement and dance through melody to language. “To speak and to sing were originally one and the same thing” (Ivan Pracs, quoted in: Harlap 1982: 269). Melody, which does not carry meaning, precedes the song (i.e. language). Like language, music is exclusively characteristic to

humans (Sebeok 1983: 29). Rhythmic actions and movements give rise to melodies and music, and parallel to this is verbal art (poetry): language. The rhythm of ancient music is both music and speech rhythm (Harlap 1982: 225). In the visual arts, representation, the imitation of nature, the extension of the communicative function of visual representation gives rise to pictorial writing. The de-iconization (abstraction) of pictographic writing leads to other writing systems.

Visual arts (fine arts) probably took precedence, followed by the art of the word, which idea is also advocated by Meletyinsky (1982: 147). Among the oldest (and most modern) pictures are vulva paintings and figurines (30,000 BC) and depictions of animals. Nature resonates with man. The symmetry in nature was certainly a model for man. The psychological reason for this is probably the desire for harmony and order. Symmetry in representation has been observed since the Palaeolithic (Ivanov 1982: 125). "The observation of the shapes of animals, plants and the human body, the technique and rhythm of human work processes have developed [in man] a sense of proportion and symmetry (Meletyinsky 1982: 147–148). And then, with a sudden leap, rhythmic, repetitive symmetrical-asymmetrical phenomena appeared in speech and then in narrative folklore (Toporov, 1982: 90, Neklyudov 1982: 207), probably in connection with some psychological parallelism (the correspondence of the human soul's vibrations with natural phenomena) (Toporov 1982: 152).

The parallelism of representation and communication may also have existed from the very beginning: today it can be equated with storytelling accompanied by body language, but also with puppetry and theatre. It was also observed from the beginning that "in the early relics of ancient civilisations, the tools of the visual arts were used to illustrate the same message that was recorded in written form, similarly to the practice of the Eskimos, who constantly accompany their narratives with images or symbols, which they present or make out of snow during the narrative." (Ivanov 1982: 115). This phenomenon would now be called multimedia communication/text.

There is no evidence as to what caused ancient concrete pictorial thinking to become an abstract form of thinking. Some say there was no cause whatsoever, but it is obviously more complicated than that. One of the proofs that language was born of images is that in the most archaic tribal languages (Aranda in Australia) words are inseparable from a specific visual image (Stolyar 1982: 77). The link between ancient art and pictography is indisputable (Karapetyanc 1982: 467). Some scholars of the sign system of Hungarian folk art believe that these signs are part of a pictographic script with a meaning, as the expressive Hungarian name *képirás* ('image-writing') indicates (Pap 1993).

Ancient syncretic processes		Speech/Language/Art
movement – dance – melody – music > > SPEECH representation, image > > > SPEECH	co-occurrence, isomorphism, analogy, instinctive combination, “sudden leap”, rhythm (repetition, symmetry), index, icon, abstraction	Duplicity: encoding, sub-structures, secondary modelling systems

From a metaphysical point of view, the birth of art and language thus takes place at a given moment and appears as a complete, undifferentiated whole. They are interconnected by analogy and pictorial thinking, and at a certain point some kind of co-occurrence and instinctive combination trigger a “sudden leap” which detaches these activities from their biological basis. The shared origins of art and language are still apparent in terms of symmetry, rhythm, indexicality, iconicity and duplicity. Thus, we can say that artistic and linguistic activities are the most characteristic, “humanising” qualities of man.

Literature:

- Bárány-Horváth Attila – Vitályos Gábor Áron – Uray Zoltán 2012. Jeltovábbítás és kommunikáció az elővilágban. *Korunk* 2012/4. 39–42.
- Fónagy Iván 1996/97. Nyelvi jelek dinamikus szerkezete. *Nyelvtudományi Közlemények*, 95, 45–81.
- Hamvas Béla 1995. *Scientia sacra* II. (1. rész – 2. kötet). Medio, Szentendre.
- Harlap, M. G. 1982. A népi-orosz zenei rendszer és a zene eredete. 218–277. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Ivanov, V. V. 1982. A művészet és a piktográfia egy archaikus jeltípusáról. 111–146. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Karapetjanc, A. M. 1982. Képzőművészet és írás az archaikus kultúrában. (Kína az i. e. első évezred közepéig). 467–492. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Kotljjar, Je. Sz. 1982. Az afrikai állatmese és az elbeszélő folklór archaikus formái. 435–451. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Langleben, M. M. 1982. Néhány ősi zenei rendszerről és lejegyzési módról. 452–466. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Lotman, J. M., 1973. *Szöveg – modell – típus*. Gondolat, Budapest.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest.
- Markó Bálint 2012. Hangyák a szagösvényen. Avagy a kémiai kommunikáció ábécéje. *Korunk* 2012/4. 57–64.
- Meletyinszkij, Je. M. 1982. A szó művészetének ősi forrásai. 147–190. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Nyekljudov, Sz. Ju. 1982. A kifejezőeszközök rendszerének sajátosságai az irodalom előtti elbeszélő művészetben. 191–217. In: Nyekljudov szerk. 1982.

- Nyekljudov, Sz. Ju. szerk. 1982. A művészet ősi formái. Gondolat, Budapest
- Pap Gábor 1993. Jó pásztorok hagyatéka. Magyar népművészet. Pódium Műhely Egyesület – Magányos Kiadó, Debrecen, 1993.
- Sebeok, Thomas 1983. A művészet előzményei. (Ford.: Pléh Csaba). Akadémiai, Budapest.
- Szabolcsi Anna 1978. Jelek és jelrendszerek. 43–54. In: Takács Etel szerk.: Tanulmányok a nyelvről. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Szívós Mihály 2013. A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika. Loisir Kiadó, Budapest.
- Sztojar, D. D. 1982. A képzőművészeti tevékenység genezise és szerepe a tudat kialakulásában. 30–82. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Tánczos Vilmos, 2007. Határhelyzet. Régheny Tamás interjúja Tánczos Vilmossal. Ökotáj. <http://okotaj.hu/szamok> 37–38.
- Toporov, V. N. 1982. Adalék néhány költői szimbólum eredetének kérdéséhez (Paleolitikum). 83–110. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Voigt Vilmos 2014. A folklorisztika alapfogalmai. Szócikkek. Equinter, Argumentum, Budapest.
- Wilhelm Sándor 2012. Némák-e a halak? Biokommunikáció a halak világában. Korunk 2012/4. 65–71.

Keresztény gyökerű szövegek az irodalompedagógiában¹ Sík Sándor: Jézus és a keresz

H. TÓTH ISTVÁN

Károly Egyetem (Prága)

NovoSchool (Budapest)

david228@freemail.hu; moszkva228@gmail.com

A tanulmány célja, hogy erősítsem a pedagógusjelölteket és a már pályán lévő magyartanárokat is a köznyelvitől eltérő műfajok és szövegtípusok elemzés-technikáinak a bátrabb bemutatására, illetőleg megtanítására. Nyelvpedagógiai gyakorlat is igazolja: a rövidebb terjedelmű szövegek kíváncsivá, érdeklődővé, és kérdéseket felvetővé, vagyis gondolkodóvá teszik – formálhatják – a tanulókat. Merjünk szakrális szemelvényeket főiskolai, egyetemi hallgatóink és a közoktatásbeli tanulóink elé helyezni, hogy az adott korpusz megértésével is közelebb juttathassuk tanítványainkat, diákjainkat, hallgatóinkat a szakrális tematikához. Feltett szándékom a magyartanárok figyelmét ezúttal Sík Sándorra, valamint Az írás erkölce és erkölcstelensége kötetre is irányítanom, mert szerzője, Rónay László radikálisan befolyásolhatja tanári háttértudásunkat, továbbá irodalomfilozófiai szemléletünket, ezáltal olvasmányválasztásunkat is.

Kulcsszavak: szövegértés, szakrális tematika, Sík Sándor, Rónay László

Utak a szakrális nyelv és irodalom felfedezéséhez

Korábban a tanári és kutatói rendezőelvemet az a szemlélet biztosította, amelyik lényege, hogy a *szakrális irodalom* értékeit, különös hangvételű olvasmányait *felfedezettő szándékkal* helyezzem általános iskolai tanítványaim, középiskolai diákjaim, főiskolai hallgatóim és külföldi, a magyar filológia és műfordítás iránt elkötelezett egyetemistáim elé.²

¹ Jelen dolgozatom a Vácott elhangzott *Keresztény lelkeségű szövegkutatás a pedagógusképzésben* című előadásom továbbfejlesztett változata. (*Gravissimum educationis* A keresztény nevelés feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején – konferencia, 2013. április 26., Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác)

² 1996-tól 2005-ig egyetemi docensi beosztásban a moszkvai Lomonoszov Egyetem vendégoktatójaként, a 2006–10. tanévben egyetemi vendégtanárként a prágai Károly Egyetemen foglalkoztam rendszeresen magyar nyelvű szakrális szövegekkel nyelv-

A korszakos jelentőségű 1978-as tanterv bevezetésétől kezdve egyértelműen és folyamatosan azt tapasztaltam, hogy mindinkább *befogadói zavartság nélkül*, belülről fakadó megismerési szándékkal közeledtek tanítványaim az elolvasásra, feldolgozásra választottam-ajánlottam szakrális jellegű korpuszokhoz. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben, az oktatást megújítani akaró folyamatban, a *társadalmi-politikai környezetben* bekövetkezett, addig elképzelhetetlen erejű változás is.

Amikor a '90-es évektől kecskeméti óvó- és tanítójelölteket, azután ungvári, moszkvai és prágai egyetemi hallgatókat tanítottam vendégtanárként *nyelvészetből, magyarságismeretből*, akkor még erőteljesebben foglalkoztattam engem az úgynevezett *magyar nyelvű vallásos szövegek* megismertetésének a szándéka; értelemszerűen az általam megvalósíthatónak tartott elképzelések kimunkálásának útjai érdekelték elsősorban. Amikor Budapesten, a Balassi Intézetben³ taníthattam idegen ajkúakat, akkor körükben is vállalkoztam a célnyelvi környezet tanulást erősítő lehetőségeit kamatoztatva a magyar nyelvű szakrális szemelvények bemutatására, a szövegeket mélyebben is értető feldolgozásukra, kiváltképpen azokban a csoportokban, amelyekben magyarul tanuló szerzetesekkel kerültem nyelvoktatói kapcsolatba.

Ugyanakkor, egyre inkább, mind gyakrabban fel kellett tennem magamnak a következő kérdéseket:

- a) *Kordivat* uszályába keveredtem-e, vagy szakmailag megalapozott, távlatos szándék vezérli a szakrális irodalommal foglalkozó irodalom- és nyelvpedagógiai tevékenységeimet?
- b) Sikerül-e távol maradnom a *moralizálásra* csábító, az irodalom- és nyelvpedagógiai munkámat esetleg veszélyeztető lehetőségektől?
- c) Van-e bennem *keresztény lelkiesség* a szaktudomány szolgálata mellett?

Vagyis rendet kellett tennem a szakrális irodalom tanításával összefüggő elképzeléseim között, és tudatossá kellett formálnom a teendőim alapelvét. Miről van szó?

Alapkövetelménynek nevezem, hogy a tanító- és tanárképzésben be kell mutatnunk a hallgatóknak a szakrális szövegek tanórai megmunkálásának a mérték-tartó, túlzásoktól mentes feldolgozására képessé tevő pedagógiai tudást.

- Rá kell világítanunk a *belső* értékvilágot megteremtő *koherencián* túli, úgynevezett *külső koherenciát* létrehozó komponensek *jelentésháló-szervező tényezőire* is.

vészeti és magyar művelődéstörténeti szemináriumok keretében.

3 A 2010–13. tanévekben meghívott nyelvtanárként a magyar nyelvet idegen nyelvként tanítottam a Balassi Intézet Magyar Nyelvi Tagozata keretében Budapesten.

- Meg kell tanítanunk hallgatóinkat arra, hogy értelmes *nyelvpedagógiai* és *olvasmány-megértést* fejlesztő, valamint a *tantervi követelményekkel* számolva bátran/bátrabban nyúljanak a szakrális irodalom alkotásaihoz.

Lehetnek ezek az alkotások a magyar nyelv emlékei, a magyar irodalmi nyelvet megalapozó, továbbfejlesztő költők, írók művei, valamint a képző-, zene- és filmművészet jelentős alkotásai. A példák említésétől most szándékosan tekintek el. Kétségtelen, hogy alapértékül minden esetben a *Szentírás ismeretét* kell vennünk, hiszen e nélkül a kútfő, tehát a *Szentírás* ismerete nélkül tevékenységünk olyan, mint „*a sýnyom fehér tarhegyen, mit befú a szél hajnalban*” – Pávulus Utsi számi (lapp) költő gondolatát vettem kölcsön most, hogy érzékeltessem a szakrális vonatkozású nyelv és irodalom tanításával összefüggő feladatunk jelentőségét.

A témával annál inkább foglalkoznunk kell, mert korunk útkereső embe-
re mind gyakrabban keres támpontokat a keresztény szellemiség világában
élete élhetőbbé tételéhez. Erről a kereső folyamatról adott hírt legutóbb a *Ma-
gyartanítás* hasábjain Deák-Sárosi László, amikor J. R. R. Tolkien *A Gyűrűk
Ura* értékvilágára mutatott rá (Deák-Sárosi László 2013), segítendő a keresz-
tény szellemiség iránt vonzó, abban tényeket, érveket, megbízható össze-
függéseket kereső magyartanárokat (is), akik élni kívánnak a joggal és okkal
bírált kerettanterv itt-ott felcsillanó, de tiszteletre méltó lehetőségeivel a saj-
nálatosan szerény óraszámúra degradált magyartanítás keretében.

Alapelvek és gyakorlat kapcsolatáról

Olvasmánymegértést fejlesztő nyelvpedagógiám középpontjában az ér-
tékkörzés, az értékbefogadás, az olvasó ember intellektuális értékekkel való
gazdagítása áll. Szándékosan és tudatosan használom az *olvasmánymegér-
tést fejlesztő nyelvpedagógia* kategóriát, mivel a szakrális szövegek, illetőleg
alkotások nemcsak irodalomórán vannak / lehetnek jelen. Alapelveim, ame-
lyek az irodalomtanításban megvalósítható *differenciált képességfejlesztés*-
sel (H. Tóth 1990) vannak rokonságban, a következők:

1. a művészetjelleg középpontba állítása;
2. a szöveggéközpontúság biztosítása;
3. a nyelvi-stilisztikai többletjelentés feltárása;
4. az érzelmek nevelése, az érzelmek karbantartása;
5. az önállóság, az olvasói igény fejlesztése;
6. az alapkészségek fejlesztése:

- a) a beszéd (technikájának és tartalmasságának a) szüntelen művelése,
 - b) az olvasástechnika valamennyi szintjének a gondozása,
 - c) az igényes szövegszerkesztés megalapozása, továbbfejlesztése;
 - d) az átélt szövegtolmácsolásra késztetés;
7. a komplexitás erősítése;
 8. a hitbeli élmények fokozása.

Mindezek után felmerülhet a kérdés: vajon miben más, miféle újdonságot hordozó ez a koncepció, jelesül az *olvasmánymegértést fejlesztő nyelvpedagógia* a már ismert, alkalmazott irodalom- és nyelvpedagógiai stratégiákhoz képest? Egyértelműen az a lényege a tanítási, pedagógusképzési elvemnek, hogy a szakrális irodalom, illetőleg *a szakrális szöveg ne csupán vendégként jelenjen meg nyelv- és irodalomóráinkon, hanem rendszeres és elidegeníthetetlenül*, szerves részeként a pedagógiai tevékenységünknek. Ez a céltételezés akkor lesz mindennapi gyakorlattá, ha a pedagógusképző intézmények illetékes oktatói maguk is belátják és elfogadják annak a szükségességét, hogy nyitni kell a szakrális alkotások felé.

Az imént jelzett nyitáshoz álljon itt a szakmai kitekintést segítő *a kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális nyelv- és irodalompedagógiai stratégia*. *E tanítási stratégia lételeme a szemlélődő elmélkedés, a gondolkodás és a hozzáadás, amelyik mindig összegezés nyomán, mintegy az előzmények folyamányaként valósul/valósulhat meg a tanítás- és tanulás-szervezésben, a tanítás- és tanulásirányításban.*⁴ Ennek a stratégiának az alapja az, hogy a tanítók és a magyartanárok által alkalmazott szakmódszertani eljárások soha nem lehetnek öncélúak: mindig a konkrét pedagógiai feladat megoldásához igazodóknak, a célok megvalósulását a lehető leginkább elősegítőnek kell lenniük. Így érvényesülhetnek *a tanulásirányítás tudást optimalizáló*

4 Az általam kialakított *kontemplatív szemléletű, additív jellegű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégiáról* a 2014–15. tanév őszi szemeszterében a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskolán tartottam előadásokat és vezettem az ehhez a problémához kapcsolódó szemináriumokat. Szekció-előadásban a VIII. Miskolci Tanítási Konferencián (2015. január 30.), majd Beregszászban a *Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások* nemzetközi interdiszciplináris konferencián (2015. március 26–28.) ismertettem a fenti stratégia lényegi vonásait feladatosított szépirodalmi szemelvények mentén. *A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégia* jegyeit nemcsak bemutattam, hanem annak az elvi tudnivalóit be is építettem több, a *Magyartanítás* és a *Tanító* című szakmai folyóiratokban megjelent, az olvasmánymegértés fejlesztését segítő tanulmányaimba, amelyekben a fejlesztő tevékenységek e szerint a tanítás- és tanulás-szervező, tanítás- és tanulásirányító stratégia szerint valósulnak meg.

*alapelvei:*⁵ az *értéktöbbletet teremtő* és a feladatmegoldást megfelelően elősegítő *kontemplatív jellegű és additív szemléletű attitűd*, mely az *átjárhatóság*, a *körbejárhatóság*, a *bejárhatóság* és a *hatásdúsítás* útján fejt ki jótékony hatását. Folyományaként a tanítás- és tanulásszervező pedagógus az *árnyalt képességfejlesztésre* fókuszálva – a tanulók terhelhetőségére figyelve – építheti tovább a tanítványok tudástartalmait (H. Tóth 2015).

A továbbiakban néhány példát említek a fentieket erősítendő.

A *Miatyánk* szövegváltozatainak az elemzéséről a *Magyar Nyelv*-ben olvashatunk olyan tanulmányt (Nyáry 1999), amelyik művelődéstörténeti és nyelvtörténeti szempontokból is hasznos lehet a keresztény lelkiségű pedagógusképzésben. Ez a szakmunka és a benne felmutatott kutatási eredmények készítették az *Úrangyala* imádságnak a záró könyörgésével foglalkozó, a magyar szakon tanuló pedagógusjelölteket segítő mélyreható, tüzetes szövegelemzésem elvégzésére, majd a tanulságok tanulmányban történő rögzítésére. Az *Angelus*-hoz fűződő lelki vonzódásom mellett az *archaikus népi imádságok* tipologizálása, szerkezeti ismérveiknek a feltárása (Takács 2003) is kétségtelenül döntő szerepet játszott ebben a szemelvényválasztásomban, különös tekintettel arra, hogy nyomatékkal hívjam fel a pedagógusjelöltek és a már gyakorló magyartanárok figyelmét a *vallásos szövegekkel történő tanórai foglalkozásokra*. Azért választottam részletekbe hatoló elemzésül az *Úrangyala* befejezését, mert ez a korpusz a műfaját tekintve úgynevezett *záró könyörgés*, szövegszerkezeti megközelítésből *egy bekezdésnyi szövegmű*. Ennek a nyelvészeti és a nyelvpedagógiában is hasznosítható elemzését úgy végeztem el, hogy ezzel a példával is támogassam a *sokféle*, tehát a változatos tematikájú és a nem szokványos szerkezetű *szöveggel való bänni tudás elvének az érvényesítését* a tanítói és a magyartanári gyakorlatban, valamint a pedagógusképzésben (H. Tóth 2012).

Jelen dolgozatom előzményei között megemlítenéd eddigi kutatásaimnak az a szakasza, amikor az *archaikus népi imádságoknak* a tanításba történő beemeléséről irodalmi feladatgyűjteményben kínáltam lehetőségeket (H. Tóth 1999b), majd módszertani írásban is felhívtam a figyelmet az ezeknek a szövegműveknek a nyelvi-stilisztikai és műfaji fontosságára, jelentőségére (H. Tóth 2001), mert alkalmasak a *gondolkodva tanulás* stratégiájának a megerősítésére. Ugyanígy fontosnak tartottam a *Szentírás*-nak Jézus keresztre feszítését elbeszélő vonatkozó szakaszai és az *Ómagyar Mária-síralom* összehasonlító elemzését olvasmánymegértést fejlesztő irodalmi feladatgyűjteményben azzal a céllal, hogy még érzékenyebben legyenek figyelemmel a 11-12 évesek a

5 Az *átjárhatóság*, a *körbejárhatóság*, a *bejárhatóság*, valamint a *hatásdúsítás* fogalmakat Nagy József értelmezi és alkalmazza *A tudástechnológia elméleti alapjai* című kézikönyvében.

szakrális szövegek és a bibliai források kapcsolatának a feltárására (H. Tóth 1999a). A váci Apor Vilmos Katolikus Főiskola a *Gravissimum educationis (A keresztény nevelés feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején)* címmel megrendezett konferenciájára tanulmánykötetet készített. Ebben a kiadványban *Az Út keresése* című, hosszabb dolgozatomban az elméleti háttérismertetek szükséges mozgósítása mellett olyan gyakorlati megoldásokat mutatok be, amelyek felhasználhatóak a szakrális jellegű Balassi Bálint-költemények, Pilinszky János-versek és Lackfi János-szemelvények tanórai feldolgozásakor, illetőleg ezek nyomán más szakrális alkotások tanításra és tanulásra való előkészítésekor (H. Tóth 2013).

A továbbiakban, megszívlevélve az *Erkölc és irodalom* című, a magyar irodalom rövid történetét felvázoló kötetnek (Rónay 2006) a Sík Sándorról szóló, korszerű szemlélettel kibontott értékítéleteit, meditatív gondolatait, ezeknek a nyomán tegyük magunk és tanítványaink elé Sík Sándor itt következő versét!

Sík Sándor: *Jézus és a kereszt*

Akkor fölemelék a keresztet a poroszlók,
És tompán megzördültek a hosszú nagy szegek.
Odalépett. Szemében két csillag remegett,
S az ostor izzó csókja szent vállain piroslott.

Vöröslő fény világolt a Koponyák-hegyén,
Az égen torladoztak fekete fellegek.
Már vijjogott a szél, a föld már reszketett,
És recsegett a kárpit a templom rejtekén.

A palota előtt kiáltozott rekedten
A hullámozó tömeg, kis, szegény emberek.
A lét örök forgása egy percre megmeredt,
S némán egymásra néztek: Krisztus és kereszt, ketten.

Nagy, ismeretlen tűzzel a lét új titka rezgett
Szemén és homlokán s a töviskoszorún.
És karjait kitarta, szelíden, szomorún,
És magához ölelte a rettentő keresztet.

Ez a lírai szövegmű egyértelműen kapcsolódhat a *húsvét ünnepköréhez* ajánlott olvasmányul éppúgy, amiként közös tanórai elemzésül, vagy úgynevezett projektmunka keretében történő feldolgozandó szemelvényül is. Hogy mindezt miképpen teheti meg a gyakorló magyartanár – kerülve a moralizálás

veszélyeit –, azt például szervezett nyelv- és irodalompedagógiai szemináriumon hallgatóinkkal közös összefogásban tervezhetjük és vitathatjuk meg, feltétlenül végiggondolva a vonatkozó módszertani alapelveket, műelemzési technikákat, mozgósítva a szükséges szaktudományos ismerveket, figyelemmel a stilisztikai kompetenciára is (H. Tóth 2009).

Mindazt, amit a továbbiakban közlök, az nem csak és csakis a pedagógusképzésnek címzem, hanem az irodalom- és nyelvórájukra készülő, pályán lévő magyartanároknak is, tekintettel arra, hogy bennük ébreszthet cselekvési kedvet, megvalósítási szándékot a gondolatmenetem.

Mindenekelőtt üssük fel Rónay László *Az írás erkölcse és erkölcstelensége* című esszéket, tanulmányokat tartalmazó, a Nap Kiadónál 2012-ben megjelent kötetét, amelyikben Sík Sándorról valló naplót is találhatunk más hasznos és nélkülözhetetlen olvasmányok mellett. Mi az, amit feltétlenül illik tudnunk Sík Sándorról? Ebben is segít minket a Rónay-napló, jelesül: „a Nap volt Sík Sándor költészetének korai jelképe.” Honnan és mire világíthatott rá *a kegyelem vakító világossága*? Kétségtelen, hogy a kegyelem vakító Nap-fénye adta a *biztonságot, az erőt, a kitartást* Sík Sándornak „a támadásokkal, lekicsinylésekkel szemben, amely a hitét megvalló költőknek mindenkor osztályrésze azoktól, akik felvilágosultnak gondolják magukat. Neki is jutott lekezelő bírálat Karinthy Frigyesztől” (Rónay 2012).

- Ha *ajánlott olvasmányként* vizsgálhatjuk a *Jézus és a kereszt* című versszöveget, akkor a műről valló gondolatokat, olvasatokat egymás mellé helyezve, vitára készíthetjük diákjainkat tanórai keretben *az értelmezés sokféleségéről*.

- Ezt a versszöveget a korábban tanult *nyelvészeti, stilisztikai és vers-tani ismeretek mozgósítására*, ezeknek a hasznos tudnivalóknak a dinamikus ismétlésére, továbbá új szaktudományos problémáknak a megvilágítására egyaránt felhasználhatjuk.

- Kiválóan alkalmas ez a versszöveg *az igei és a névszói lexémaállomány feltárására*, az egyes szavak és az azok *jelentéshálójának a tüzetes vizsgálatára* éppúgy, ahogyan *az áthajló sorok feszültségteltségét* is összevethetjük a *Szentírás* azon részleteivel, ahol a nagyapénteki eseményeket mondják el az evangélisták.

- Lényegében *szövegtípusok és műfajok* egybevetését végezzük/végezhetjük el a hasonlóságok, az egyezések és a különbözőségek mentén.

- *A drámai nyelv mondatfajta*it is érdemes alaposan szemügyre vettünk, és fel fog tűnni a *nyelv sokatmondó lecsupaszítotttsága*, a versben beszélőnek a *Megváltás misztériumára* történő összpontosítása.

- Mindezen elemzési technikáknak az új szempontú alkalmazásakor, vagyis a szemelvénynek a hit és az evangéliumok üzenete felől történő megközelítéskor megkerülhetetlen a Sík Sándor-költemény *versritmusának és rím-*

technikájának az egybevetése a költői alkotásban elmondott tragédia komplex megértése szempontjából.

Tanítás- és tanulászervező munkánkban rendelkezésünkre áll az úgynevezett *projektmunka*, amelyik nemcsak tanórán túli *komplex szemléletű alkotásra*: egyéni, hanem közösségi tevékenykedésre is lehetőségeket kínál. A diákok *vetített képes bemutató* keretében, természetesen a témakörhöz illően, képző- és zeneművészeti alkotások környezetében láttathatják Sík Sándor versét, mellette az *elemzés-értelmezés* különböző megoldásait is alkalmazhatják. Lehet ez *írásbeli reflexió*, videóra vett *diskurzus*, továbbá hosszabb lélegzetű *kommentár*, amelyik az *esszé* műfajának az ismérveit hasznosítja. Ezzel a megoldással kétségtelenül kilépünk az osztálytermi dimenzióból, lehetőséget kínálva összehangolt, értelmes *virtuális térbeli* közösségi értékteremtő *munkára*.

Összefoglalás

Az a szándék vezérelt ennek, a fentiekben bemutatott témával, valamint nyelv- és irodalompedagógiai stratégiával foglalkozó eddigi tanulmányaimnak és az itteninek az elkészítésekor, hogy erősítsem a pedagógusjelölteket és a már pályán lévő magyartanárokat is a köznyelvitől eltérő műfajok és szöveg-típusok elemzéstechnikáinak a bátrabb bemutatására, illetőleg *megtanítására* (Nagy 1984). Arról van szó, és ezt a nyelvpedagógiai gyakorlat is igazolja: *a rövidebb terjedelmű szövegek, kiváltképpen, ha nem a szokványos, nem a mindennapi beszédhelyzetben jelennek meg kutatandó, elemzendő korpuszként, kíváncsivá, érdeklődővé, és kérdéseket felvetővé, vagyis gondolkodóvá teszik – formálhatják – a tanulókat.*

A szakrális szövegek tanításával foglalkozva ismét a magyartanári szakmai felkészültségünk fontossága mellett álltam ki. Ismét rögzíteni kívántam: merjünk szakrális szemelvényeket főiskolai, egyetemi hallgatóink és a közoktatásbeli tanulóink elé helyezni, hogy az adott korpusz megértésével is közelebb juttathassuk tanítványainkat, diákjainkat, hallgatóinkat a szakrális tematikához, szünni nem akaró nyomatékkal erősítve azt, hogy csak és *csakis a gondos, körültekintő, friss energiájú szemléletünk segíthet bennünket az olvasástanítás, a szépirodalmi szövegművek elemzése tanításának alapozásában.*

Feltett szándékom volt a magyartanárok figyelmét ezúttal Sík Sándorra, valamint *Az írás erkölce és erkölcstelensége* kötetre is irányítanom, mert szerzője, Rónay László radikálisan befolyásolhatja *tanári háttértudásunkat*, továbbá *irodalomfelfozói szemléletünket*, ezáltal *olvasmányválasztásunkat* is, tudniillik „Sík Sándor vallomásaiban és verseiben jelképrendszert teremtett, amelynek középpontjában a megválthatóság, a bűnbocsánat esélye s ormán a megértő Isten áll” (Rónay 2012).

Irodalom

- Deák-Sárosi László 2013. *Emlékezzünk mindenre!* – Keresztény szellemiségű regény a kerettantervben: J. R. R. Tolkien, *A Gyűrűk Ura*. Magyartanítás, Budapest.
- H. Tóth István 1990. *Differenciált képességfejlesztés az irodalomtanításban*. Módszertani Közlemények, Szeged.
- H. Tóth István 1999a. *Jelek az úton* (Irodalmi feladatgyűjtemény 13–14 éves olvasóknak). Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.
- H. Tóth István 1999b. *Legendák nyomában* (Irodalmi feladatgyűjtemény 11–12 éves olvasóknak). Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.
- H. Tóth István 2001. *Irodalompedagógiánk és az archaikus népi imádságok*. Módszertani Közlemények, Szeged.
- H. Tóth István 2009. *Kettős tükrök. A stilisztikáról magyarul – a magyarról stílusosan*. Egyetemi tankönyv. Társszerző: Radek Patloka. Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága.
- H. Tóth István 2012. *Egy könyörgésről a szövegkutatás szemszögéből* – Az *Úrangyala* könyörgés szövegtani vizsgálata anyanyelv-pedagógiai kitekintéssel. www.magyaritanitas.fw.hu/Magyartanitas Magyartanítás, Budapest.
- H. Tóth István 2013a. *Az Út keresése – Hozzájárulás a keresztény nevelés feladatai és annak a harmadik évezred elején született kihívásai megoldásához*. In: Fehér Ágota – Fülöpné Erdő Mária – Mészáros László (szerk.): *Gravissimum educationis – A keresztény nevelés feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején*. Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác.
- H. Tóth István 2013b. *Keresztény lelkiségű szövegek kutatása a pedagógusképzésben*. Magyartanítás, Budapest. www.magyaritanitas.fw.hu/Magyartanitas
- H. Tóth István 2015. *„Nem fecske módra...” Az olvasmánymegértés fejlesztése* – Kézikönyv nemcsak tanítók és magyartanárok számára. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.
- Nagy József 1984. *A megtanítás stratégiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nagy József 1985. *A tudástechnológia elméleti alapjai*. Országos Oktatástechnikai Központ, Veszprém.
- Nyáry Zsigmond 1999. *A Miatyánk szövegváltozatairól*. Magyar Nyelv, Budapest.
- Rónay László 2006. *Erkölc és irodalom* (A magyar irodalom rövid története). Holnap Kiadó, Budapest.
- Rónay László 2012. *Az írás erkölcse és erkölcstelensége* (Esszék, tanulmányok). Nap Kiadó Kft., Budapest.
- Takács Szilvia 2003. *Szövegépítkezés a ráolvasó imádságokban*. Magyar Nyelvőr, Budapest.

***Életre nevelni, avagy a II. Oktatás határhelyzetben* című konferencia kötetéről**

GYŐRI PATRÍCIA-NIKOLETTA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

gyori_patricia@yahoo.com

Az *Életre nevelni* című tanulmánykötet ismertetése..

Kulcsszavak: Életre nevelni – Oktatás határhelyzetben

Az *Életre nevelni a II. Oktatás határhelyzetben* című konferencia tanulmánykötete. A kötet a 2018. október 12-én a Partiumi Keresztény Egyetemen, Nagyváradon megrendezett tudományos konferencia előadásait tartalmazza. A konferenciát immár második alkalommal szervezték meg. A 2018-as konferencia címe az *Életre nevelni*. Ezt a címet viseli a Bordás Andrea által szerkesztett, 2020-ban kiadott tanulmánykötet is, amelynek kiadója a Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

A cím is utal a tanulmányok milyenségére, mivel a kötetben megjelent szövegek a neveléstudomány területét érintik. A kötet középpontjában a tanítás, a tanulás, maga az oktatás áll. Megjelenik benne a kisebbségi oktatás, az oktatási alternatívák, a két-, a többnyelvűség és kisebbségi nyelvhasználat, de nevelésszociológiai, neveléstörténeti, szakmódszertani, pszichológiai kutatások eredményeit is közli a kötet. Különlegessége abban rejlik, hogy a tanulmányok írói között fellelhetőek romániai és nemzetközi szakemberek, oktatók és gyakorló pedagógusok egyaránt, akik aktuális határhelyzeti, két-nyelvűségi témákat, problémákat dolgoznak fel.

Nagyon frappáns a konferencia és a kötet címe, mivel ez lenne az iskola feladata, hogy a valóságos életre nevelje a diákjait, hogy azok az iskola kapuját elhagyván felelősségteljes, felkészült, értékes felnőttek, szakemberek legyenek. A tanulmánykötetben található írások erre az életre nevelésre is kínálnak megoldásokat. Ezen kívül segítségül szolgálhat a határhelyzetben, kisebbségben tanító pedagógusok számára, mivel az írásokban különböző megoldásokat is találhatunk az itt gyakran felbukkanó problémákra.

A tanulmánykötet 359 oldalból áll, a felépítése és tartalma átlátható, könnyen befogadható. A tanulmányok felépítése világos, érthető, áttekinthető. A szövegek elején megtalálható a kulcsszavak felsorolása. Végül minden tanulmányhoz társul egy felhasznált szakirodalmi blokk is. A kötetben található 34 tanulmány témakörönként rendezve szerepel a kötetben, e témakö-

rök a következők: neveléstörténet, nevelésfilozófia; felsőoktatás-kutatás; pedagógusképzés; érték közvetítés, érték választás formális és nonformális színtereken; kétnyelvűség, kisebbségi nyelvhasználat az oktatásban; gyakorlatközelben, szakmódszertani kutatások. A következőkben ezekből mutatok be egy-egy tanulmányt.

Neveléstörténet, nevelésfilozófia

Albu-Balogh Andrea kutatása két tudományterület határmezsgyéjén helyezkedik el, irodalomtudományi és neveléstudományi munka egyaránt. Tanulmányában a gyulafehérvári római katolikus gimnázium oktatási rendszerét vizsgálja a szóadfordulóra vonatkozóan, átfogó képet nyújt 20. század eleji erdélyi katolikus iskolarendszerről. Ezt a képet Karácsony Benő életművének kereszmetzetében vizsgálja, levéltári kutatás módszerével. A tanulmány izgalmas dokumentumokkal, bizonyítékokkal van tüzdelve. A kutatás során több olyan adat került dokumentálásra, ami Karácsony Benő erdélyi író életútjával kapcsolatosan eddig homályos utalások formájában volt csak olvasható.

Felsőoktatás-kutatás

Kocsis Zsófia tanulmányában a magyarországi és a szomszédos országok egyetemi hallgatóinak a munkatapasztalatát, munkavállalását hasonlítja össze, egy kvantitatív kutatás segítségével. A munkavállalás oka négy csoportra bontható. Ezek közül az egyik a magas tandíj. A szerző kiemeli a negatív és a pozitív hatását is az egyetemi tanév közbeni munkavállalásnak. Kutatása során az egyetemisták munkavállalási jellemzőit vizsgálta, abból a célból, hogy hozzávetőleges képet kapjon a munkavégzésük körülményeiről, de foglalkozik a lemorzsolódás problémájával is. A kutatás során kiderült, hogy a diákokat a szülőktől való függetlenedés motiválja a munkavállalásban.

Pedagógusképzés

Domján M. Katalin kutatásában egy aktuális kérdésre keresi a választ: mi a pedagógusjelöltek pályaválasztási motivációja, továbbá vizsgálta a pedagógusjelöltek személyiségjellemzőit is. A kutatás során *A tanítói/tanári pályaválasztását befolyásoló tényezők skáláját* és az *Öt nagy faktor* kérdőívet használta mérőeszközü. A kutatásban a tanítóképző szakos egyetemi hallgatók vettek részt a Babeş-Bolyai Tudományegyetemről és a Partiumi Keresztény Egyetemről. Az alapos kutatás eredménye azt mutatja, hogy a legfőbb motiváció a gyermekek szeretete.

Értékközvetítés, értékválasztás formális és nonformális tereken

Magyari Sára rendkívül izgalmas tanulmányában a romániai magyar nyelvű tankönyvekben vizsgálja a magyar nyelv és kultúra tükröződésének mikéntjét. A vizsgálat négy szempont alapján történt: kutatta, hogy milyen kép jelenik meg ezekben a tankönyvekben a kultúráról, milyen műveltségi területek jelzik a tankönyvben a magyar nyelv jelenlétét, mennyire tekinthető objektívnek ez a tükröződés, mely tudományterületen belül vannak csúsztatások. A kutatási módszer a korpuszközpontú megközelítés és a komparatív elemzés. A korpusz alapján a magyar nyelv tükröződése objektív képet mutat, viszont fényt derül arra a tényre, hogy a romániai magyar tankönyvekben a kultúra tükröződése hiányos, sőt helytelen.

Kétnyelvűség, kisebbségi nyelvhasználat az oktatásban

Bartha Krisztina kutatásának fő célkitűzése feltárni azokat az attitűdöket, amelyeket az erdélyi magyar óvónők a kétnyelvűséggel, a kétnyelvű családból származó gyermekek nyelvi készségeivel kapcsolatban mozgósítanak. A kérdőíves vizsgálatban összesen 110 óvodapedagógus vett részt 8 romániai megyéből. Az alanyok mindegyike magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A kutatás eredményei azt igazolják, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni a kétnyelvűséggel kapcsolatos ismeretek átadására a pedagógusképzésben, mivel a határhelyzetben speciális módszertani felkészültségre van szükség.

Gyakorlatközelben, szakmódszertani kutatások

Orbán Rita a tanulási nehézségekkel küzdő kisiskolások helyzetét mérte fel a romániai tanügyi rendszerben. Tanulmányában meghatározza a tanulási nehézségek fogalmát, bemutatja az ezzel járó negatív hatásokat és a tanulási nehézség következményét. Az elméleti keret után olvashatunk a tanulási nehézségekkel küzdő tanulók esélyegyenlőségéről és felzárkóztatását biztosító törvényes keretekről, továbbá módszereket, eljárásokat javasol, mellyel a diákot, a szülőt és a tanárt egyaránt segíteni lehet. Ilyenek például az online játékok és a különböző sporttevékenységek. Szemlélteti ezen eljárások erősségeit és gyengeségeit, lehetőségeit és veszélyeit egyaránt. A szerző kijelenti, hogy a jelenlegi romániai oktatás a pozitív változás tendenciáját mutatja a tanulási nehézségekkel küzdő diákok helyzetének javításában, viszont így is vannak hiányosságok.

A kötet nem csupán kutatóknak, pedagógusoknak szól, hanem mindenkinek, aki érdeklődik a téma iránt. Érdekes, alapos és hasznos tanulmányokat

kínál az olvasóknak. A pedagógusoknak segítséget nyújt a határhelyetben, kétnyelvű közegben való tanítás felkészülésére. Gyakorlati segítséget, módszereket ad mind a diákoknak, mind a pedagógusoknak, de akár a szülőknek is.

Összegzőképpen elmondható, hogy az *Életre nevelni* című tanulmánykötet érdekes, alapos, átlátható, könnyen tanulmányozható, sokrétű tudást nyújtó publikáció, amely nemcsak a pedagógusokat kívánja megszólítani. Lehet egy segédeszköz a kétnyelvű közegben tanító pedagógusok számára, egy útmutató a szülőknek, de akár egy érdekes olvasmány is az emberré válás mikéntjére rákérdezők számára is.

(*Életre nevelni*. Szerk.: Bordás Andrea. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2020. 359 oldal.)

„Mondanám is nem is, igazán átallom...”
Balázs Lajos: *Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza*
című könyvéről

HALÁSZ PÉTER

Honismeret (Budapest), (Gyimesközéplok)
tatosmente@gmail.com

Balázs Lajos: *Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza* című könyvének bemutatása.

Kulcsszavak: Csíkszentdomokos, etnoszexológia, paraszti szexualitás

A szerelem, a szeretkezés, a nemiség el egészen az erotika különböző formáiig, a szexuális örömszerzés és örömtétel csínyja és bínyja, a hagyományos paraszti életben a szigorúbban őrzött titkok közé tartozott. Anya nem beszélt róla a leányával, apa még kevésbé a fiával, de lakodalmi csujogtatások többé-kevésbé kötött szövegeiben, a munkák idején, vagy szüneteiben, „maguk között” folytatott beszélgetések során bizony gyakran szóba került a téma, csak hogy ez ritkán jutott el a néprajzi szakirodalom lapjaira. Mert a falusi közösségekben alkalomszerűen, vagy akár gyakrabban megforduló gyűjtő, kutató, legyen az bármennyire kiváló kapcsolatteremtő képességgel rendelkező személy, városból, legalábbis idegen helyről érkező, sokszor „nadrágosnak” titulált ember, a kölcsönösen jelentkező gátlások következtében csak ritkán tudott olyan bizalmas kapcsolatba kerülni a „potenciális adatközlőivel”, hogy az intimitás mélységei felől érdeklődhessen. Vagy ha mégis – hiszen esendő emberek vagyunk –, ha a néprajzgyűjtőnek sikerült áttörnie a társadalmi távolságnak nemcsak a jegét, hanem olykor az egyéb gátjait is, azokban a ritka pillanatokban rendszerint nem a jegyzetfüzet, vagy a magnetofon került elő. Meg aztán ilyen alkalmi kaland nem is alkalmas a társadalmi összefüggések életvitelbe ágyazottan megvalósuló formáinak megfigyelésére, följegyzésére, hogy a tudományos összegzéshez szükséges esetszám hiányáról ne is beszéljünk. Ezért aztán szinte minden ismerkedéssel, párválasztással, szerelmeskedéssel, próbaházassággal, együthálással, a lakodalom elhálásra vonatkozó részleteivel foglalkozó tanulmányban a tudományos urak vagy hölgyek rendszerint áttételes célzásokkal – mondhatnám szemlesütve – az olvasó fantáziájára bízzák a bármennyire is fontos részleteket. Még a „szerelem” témájának néprajzi gyűjtését elsőként felvető és szorgalmazó Ortutay Gyula is – pedig

egyébként nem volt szégyenlős sem a politika, sem a társadalmi érintkezés területén –, a Szerelem Ajakon a házasságig című írásában, mint macska a forró kását kerüli a szerelem testi, fizikai vonatkozásait, az egész „alaplumban” egyetlen egyszer kerül szóba az a bizonyos szerv, amiről Ady is megírta, hogy „*mindig az a cél, mindig az a szándék...*” Akkor is csak olyan formában, hogy „A menyecske anyja még a lagzi után ad az új párnak *pinat*ódót*: tehenet, malacot, libát, aprójószágot...”¹

Amikor az 1980-as években néhány folyóiratban megjelentek Vajda Mária írásai a balmazújvárosi „rideg” parasztnak szerelmi életéről, szexuális szokásairól, emlékszem néhány néprajzi összejövetelel tisztességben megőszült tudósok és professzorok milyen izgatottan tépték ki egymás kezéből a kecskeméti Forrást meg a debreceni Alföldet, hogy kellőképpen „felháborodhassanak” Vajda Mária „ethnoszexológiai” írásain, amikből aztán a *Hol a világ közepe?* című, nagysikerű könyve is megszületett. Ez nagy lépés volt a paraszti élet intim szférájának feltárása felé, mert addig inkább csak a pajzán, erotikus népmesék, trufák, csujogatók, találókérdések formájában került nyilvánosságra ennek néhány, nem egyszer csupán hatásvadász, az öncélú obszcenség határán mozgó részlete. Az 1980-as évektől megnövekedett a folkloristák érdeklődése az *erotika*², az *erosz*³, vagy egyszerűen és magyarul a *szerelem*⁴ hagyományos életben betöltött szerepe iránt, számos kiadvány foglalkozott a témával, bár – mint Fónagy Zoltán említi egy bejegyzésében – a paraszti társadalomban a szexualitás terén „a hétköznapi gyakorlat soha nem esett egybe tökéletesen az írott és íratlan normákkal”.

De hát mi is volt az a hétköznapi gyakorlat? A legilletékesebbeket, a paraszti rétegből származó tollforgatókat öröklött vagy szerzett szemérmességük visszafogta a téma beható elemzésétől, különben is őket a két ember közti lelki és testi kapcsolatoknál „komolyabb” társadalmi kérdések foglalkoztatták. Még az ugyancsak balmazújvárosi Veres Péter is csupán annyit ír erről egyik önéletrajzi írásában, hogy *abban a korban volt, amikor a férfiember ha csak hozzáér az asszonyhoz, az máris teherbe esik*. A néprajz- és a társadalomkutatók között csak mutatóban akadt a téma iránt érdeklődő, Balázs La-

1 Ortutay Gyula: A szerelem Ajakon a házasságig I-II. *Népünk és nyelvünk* VI. 1934, 159–167, 211–217.

2 Hoppál Mihály–Szepes Erika: *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1987.

3 Hoppál Mihály–Szepes Erika: *Erosz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1987.

4 Nagy Olga: *Népi változatok a szerelemre és házasságra*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely 1994.

jos tehát meglehetősen feltáratlan – hogy stílszerű legyek: *szűz* – területre lépett *A paraszti világ szerelmi eposza* alcímet viselő könyvével. Persze nem helyből ugrotta át az akadályt, mert a témának már több alkalommal is neki-futott, vagy legalábbis alaposan szemrevételezte a terepet. Első nagyszabású vállalkozásában, amikor összefoglalta az emberélet három nagy fordulójának Csíkszentdomokoson gyűjtött és megfigyelt szokásvilágát, a szerelemmel leg-inkább átitatott, a párválasztással és a lakodalommal foglalkozó fejezetben még bizonyos – hogy úgy mondjam biztonságos – távolságból szemléli a szexu- alitással összefüggő kérdéseket, hiszen ilyenkor a valóságban is elsősorban a nemi érdeklődés fokozására, a rájuk váró eseményre való érzelmi felkészítés volt a csujogtatók, ihogtatók szerepe, és ezt a célt elsősorban finomabb, dur- vább célzások formájában valósítják meg:

*Hosszú utca, keskeny járda,
A menyasszony alig várja!*⁵

*A menyasszony bújába'
Belébújt a dunyhába!
Azért bújt a dunyhába,
Viszketett a pinája!*⁶

Részletesebben foglalkozik a lakodalmi szokásokban megjelenő erotiká- val a születés szokásvilágát bemutató könyvében.⁷ Szóba kerül itt az *erotikus jelképekről*, az *erotikus mágiáról*, az *erotikus játékokról*, az *erotikus ételekről*, az *erotikus költészetéről*, de magáról az *erotikáról* itt sem esik szó, a szerző lényegében megmarad a célzásoknál, pontosan úgy, ahogy az egyik tréfás po- hárköszöntő mondja:

*Mondanám is nem is, igazán átallom,
De a végén es el nem titkolhatom.
Mert arra is kell menni,
Hogy a menyecskének
Bölcsőt is kell venni.”*

De hogy a menyasszonyból a menyecskévé és a bölcső időszerűvé válásá- ig mi minden történik, azzal akkor még, a XIX. század utolsó évtizedében írt

5 Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1994. 345.

6 Balázs 1994. 342.

7 Balázs Lajos: *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csík- szereda 1999.

könyvében a szerző adós maradt, a lakodalom során megmutatkozó erotikus jelképek felsorolását követően a „terhességgel” foglalkozó fejezet következik, ami aztán természetesen a szüléssel, a születéssel folytatódik. De még következő könyvében, is csak néhány arasszal jut közelebb a nemiség témájához a szerző, inkább csak a látószögét bővíti, a rítusstratégiák számát növeli. Valamivel konkrétan mutatja be a ráhangoló, ingerlő szándékú erotikus játékokat, „melyekre különösen a menyasszony ágyának megvetése alkalmával kerül sor. *Megjácodják a vetett ágyat, egy férfi menyecskét ölel fel és teszi „visibálás és kacagás közben, az ágyba, ráfekszik és nemi aktust mímel.”*⁸ Ám csak a következő, legnagyobb terjedelmű könyvében hajol olyan közel az erotika témájához Balázs Lajos, hogy mint a fényképezőgép teleobjektívvel befogja, felnagyítsa, minden részletében vizsgálhatóvá, elemezhetővé tegye a paraszti *erotika* világát. Csíkszentdomokos hagyományos világában folytatott szexuális élet részleteivel foglalkozik, mint a gyermekkor, a kamaszkor, az ifjúkor, majd a házasság előtti idők erotikájával egészen a nászéjszakáig; majd a házaselet örömeivel, nehézségeivel, gyakoriságával, kisiklásaival, a nemi élet alkonyával.⁹ Kitér a könyv a szüzesség fontosságának változására, a szerelmi élet titkaira, a szexuális deviancia és perverzió formáira, és egy különleges erotikus játék, a *hengergőzés* mitikus tartalmára, végül a nemiségről való beszélgetés sajátosságaira. Nem kevesebb, mint 700 nyomtatott oldalon mutatja be és elemzi Balázs Lajos a nemi kultúra hagyományos formáinak és tartalmának minden részletét, ahogyan azt választott kutatóhelyének közössége megélte, átélte és a szerzőnek elmondta. Az itt vázolt tömör ismertetések alapján is nyilvánvalónak tarthatjuk, hogy a paraszti szexualitás szinte valamennyi területét, részletét, árnyalatát megtalálhatjuk ebben a könyvben, amelynek nincs párja a Kárpát-medence néprajzi szakirodalmában, sem a téma széles merítését, sem az „adatközlők” száma, sem az elemzés részletessége, szakszerűsége, sem pedig a szerző beleérző képessége, empátiája tekintetében.

Ezt követően különös bűvészműtávrányra került sor Balázs Lajos tudományos szakírói tevékenységében. Visszajára fordította azt folklór világában általános törvényszerűségnek tekinthető szabályt, amit egy moldvai csángó beszélgetőtársam úgy fogalmazott meg, hogy „...akkor ha így volt nekem, akkor így volt az egésznek!” Vagyis a népélet gyűjtése és kutatása során könnyen megláthatjuk a cseppben a tengert, az egyes emberrel történekből – egy kis nagyvonalúsággal – következtethetünk a közösség egészében történektek teljességére. Balázs Lajos megfordította ezt a törvényszerűséget s a közösség

8 Balázs Lajos: *A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről*. Scientia Kiadó. Kolozsvár 2006.

9 Balázs Lajos: *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2009.

„teljességétől” nyert tudásanyagot – képletesen, de jól komponált dramaturgiával – egy képzeletbeli „adatközlővel”, mindent tudó mesélővel mondatja el. Ami természetesen lehetőséget nyújt az árnyalatok érzékeltetésére, az ellentmondások kiélezésére vagy kiegyenlítésére és az egyéninek tűnő sorsok magasabb szinten – a valóság égi másaként történő – szintézisére, újáteremtésére. Ennek a varázslatnak a csodás eredménye ez *A parasztvilág szerelmi eposza* című opus, ami a sokat mondó, még többet sejtető *Cérna és tú* címet viseli és egyaránt tekinthető – mint minden eposz – valóságos elemeket is tartalmazó költői szárnyalásnak, valamint szépirodalmi ihletésű tudományos adattárnak. A magam részéről talán *közösségi elbeszélésnek* mondanám, amelybe egyetlen faluközösség tudását, tapasztalatát, vélekedését, és érzelmeit sikerült a szerzőnek összehalásznia és lepárolnia. Ahogy Móricz Zsigmond az „Egy boldog ember”-ben egy Joó Györgyöt teremtett, Balázs Lajos a több száz – boldog és boldogtalan – ember mélyen átélt emlékeiből párolja könyvének anyagát és „hősét”, aki nem egyetlen személy, hanem maga a közösség. „Az összegyűlt hatalmas tapasztalati tudásból – írja –, világszemléletből, hitből, cselekvési mintákból „teremtettem” egyetlen személyt, aki koránál, értelmiszellemi, érzelmi képességénél fogva kívülről is, belülről is mindent hall, lát, tud, mindenre emlékezik.” S hadd tegyem hozzá, ez a „néprajzi látomással” teremtett képletes személy öröklött képességével, mintegy genetikailag emlékezik, és amire mégsem, arról is tudja, hogy miként *történhetett volna*. „Ez a könyv a születéstől a halálig mindent behálózó, mindenhol jelenlévő *szerelem és nemiség szóbeli története*”, amit a romantika legkülönbözőbb formáinak hálójába (csapdájába?) került szépirodalom hajlamos szétválasztani, de a paraszti rendtartás hagyományos világában szorosan összetartozott, hiszen a kölcsönös örömszerzésen kívül a szaporodást, vagyis a család és a közösség önfenntartását is szolgálta.

Balázs Lajos könyve, bár elsősorban a nemiség különböző megjelenési, megélési formáiról szól, távolról sem pornográfia, még kevésbé obszcén, bár néhányszor sor kerül a nemi szervek s a szexuális cselekmény – amúgy paraszti – néven nevezésére is. De éppen a magyar, s azon belől a székely nyelv csodálatos teremtményét, kifejezőképességét és természetes szemérmességét mutatja, hogy a hajdani jutasi őrmesterek és napjaink néhány extravagáns szépirója trágár stílusához képest a székely falusiak mennyire árnyaltabban, szebben, mondhatom költőibben, s mégis pontosabban tudták kifejezni azt, amit mondani akartak. Ott van például a könyv címét adó, a közösségnek a szerelmesek háta mögött – rosszalló vagy éppen elismerő szándékkal – elstogott vélekedése: *„Ezek es befűzték a cérnát a tú fokába”*. Erről az ellesett nyelvi leleményről a szerző „megvallja”: „azzal a szándékkal ötvöztem, hogy teljesebbé tegye azt a képet, ami népünk társadalmi, lelki, érzelmi világáról még mindig hiányosan él.”

A *Cérna és tű* című könyv szerkezetileg 33 „beszélgetésre” tagolódik, amik tematikailag főként az emberi élet menetét követik. Az első beszélgetés, mintegy a kezdőhang leütéseként a *közösüléssel* foglalkozik, aminek célja „az örömszerzés, a gyermeknemzés, de a családi béke megtartásában, helyreállításában is nagy szerepet játszik. (...) A békesség es helyreáll egy jóízű közösüléssel.” Aztán logikus sorban szó esik a *gyermekkori erotikus kísérletezésről*, a *gyermekszerелеmről*, a *legények „beiskolázásáról”*, a *nemi életbe való beletanulás alkalmairól és helyszíneiről*, a *szüzességről* mint értékről, a szegény leány „vagyonáról”, a *csókról* és egyéb *ingerkedésekről*, a „*botlott leán*” soráról, a *nászéjszakáról*, a *házastársak nemi életéről*, a *nemi élet rendjéről* s a *rendestől eltérőről*, a *hűtlenségről*, a *nemi kilengésekről*, aztán ... telik az idő ... a szerelem és a szeretkezés *alkonyáról*; végül pedig – ha úgy hozza sors – a *szerelem gyűlöletté válásáról*, az *özvegyek szerelmi életéről*, a *várandós korban folytatott nemi életről*, a *fogamzásgátlásról* és a *magzatelhajtásról*, az *egymás testéről való vélekedésekről* és *nemiség* egyéb *titkairól*.

Láthatjuk, hogy a „paraszti világ szerelmi eposzának” szinte minden területe és részlete szóba kerül *Róza néni* tudásának és sejtéseinek gazdag – mert a közösség tudásából és érzésvilágából származó – tárházából. Talán csak a mostanában erőszakkal a közbeszédbe ráncigált esetekről nem esik szó, mégpedig az azonos neműek vonzalmának dekadens jelenségéről, az egészséges paraszti közösségben ez valószínűleg nem ütötte föl a fejét. És még valami hiányzik ebből a könyvből! Az, ami pedig több hasonló témájú, tehát a szerelemmel, a nemiséggel foglalkozóban megvan, sőt nemegyszer túlteng: a kaján csámcsogásra való hajlam. Ilyesmit – hála Istennek – még mutatóban sem találunk Balázs Lajos könyvében. Nagy erénye a könyvnek, hogy a szexualitás részletei legtöbbször tanulságosak, sohasem öncélúak. Hiszen annyi minden szép, tanulságos, megszívelendő és elgondolkodtató, nem egyszer megható, sőt fölemelő jeliséggel találkozhatunk, semmit sem kellett hajánál fogva előrángatni.

Jó néhány kutyanyelvet telejegyzeteltem a könyv olvasása közben, valamennyire nem tudok sort keríteni ennek az ismertetésnek a keretében, de néhányat azért felemlítek, elsősorban a tájékoztatás, a figyelemfelkeltés céljából. Mindenekelőtt szeretném megállapítani, hogy a *Cérna és tű* beszélgetései elsősorban a *tűről* szólnak és csak másodsorban, legtöbbször áttételesen a *cérnáról*. Mert bár a *varrás* műveletéhez – mint tudjuk – mindkettőre szükség van, de a tapasztalat – mármint a gyűjtő-kutató szerző tapasztalata – szerint a nők nemcsak közlékenyebbek szexuális élményeik tekintetében, de talán mélyebben és – lehet mert ritkábban van részük benne – teljesebben élik át a szerelmi öröömök teljes körét, amihez bizonyára a rá való emlékezés is hozzátartozik. Ahogyan már az első beszélgetésben elhangzik: „Erősen szeretjük ezt a beszédet: annyit nem imádkozunk, s egyéb dolgainkról sem beszélünk

annyit, mint erről.” Vagy talán éppen azért beszéltek róla többet – ha igaz? –, mert kevesebb effajta örömük volt az valóságban. A Balázs Lajos teremtette „Róza néni” azt is tudja, hogy miért nem volt örömük az asszonyoknak? „Az asszony örökké félt valamitől. Félt, hogy meghallják az öregek, amint az ágy, egyik a másikat mozgatta..., félt attól, hogy teherben marad, nem tudott felkelni mosakodni, mert nem volt külön helyiség, főleg télen... Akkor oda tudott-e figyelni az asszony a közösülésre? Hát hogy tudott vóna?... Nem csodálom, hogy nem volt jó, s hogy kikészültek az asszonyok. Felőrldtünk.”

A férfiak – a tú – ritkábban beszélnek róla, akkor is inkább közvetve: az asszonyok beszélnek, s mondanak véleményt róluk. És hát ez a vélemény bizony nem mindig kedvező, sőt mondhatjuk, elég ritkán kedvező. Az asszonyok kevesebbet dicsérik az emberüket, bár ez a Rozi néni ritkán szapulja az ő Árpádját. De a többiek annál inkább a magukét. Mert a könyv anyagát attól a sok-sok szomszédasszonyától gereblyélte össze, pontosabban gereblyéltette össze Balázs Lajos. Itt derül csak ki, hogy mennyi szomszédasszonya is van egy székelly asszonynak, s mindnek van valamilyen esete, mondanivalója, véleménye, tanácsa, tanulsága... És mindegyik más és más, mondhatni *személyre szabott*, egyénileg megélt, egymástól különböző ember, miként Kosztolányi írta: *„Ilyen az ember. Egyedüli példány.”*

Mondják is Balázs Lajos hősei, beszélgetőtársai, Rozi néni alteregói, hogy *ahányan vagytok, annyiféle vélemény..., attól függ, kinek hogy; meg asszonya válogatja...!* S ezeket a vélekedéseket olvasva felmerül a kérdés, miről is szól ez a könyv? Egyéni esetekről – „mindenki másként csinálja” –, vagy a közösségre jellemző *jelenségekről*? Hol a határ a társadalomtudomány szempontjából az élet e kétféle megnyilatkozása között? Úgy érzem, hogy a határ – ami nyilván nem vonal, hanem inkább sáv vagy övezet – valahol ott van, ahol Balázs Lajos és Róza néni mozognak Csíkszentdomokos hagyományos világában, amiről beszélgetnek a közösség velük élő, általuk százával megszólított, ésszel és ösztönökkel emlékezve pedig talán sok-sok ezer tagjától tájékozódnak. Mert ez a közösségi tudás nem hasonlítható a szántóföldek, a rétek műveléséhez, az állatok tartásához, a házak építéséhez, az ünnepek tartásához, de még a falvak hagyományos rendtartásához szükséges tudáshoz, mert itt – úgy érzem – az időben felhalmozódott *tudásnak* másodlagos szerepe, van a megeléssel, az átérzéssel szemben, vagy legalábbis mellett. De hát a szerelmet, s annak testi és lelki összetevőt, egyéni érzelmek mentén kibontakozó és megnyilvánuló árnyalatait az emberiség több tízezer éves történelme során már nem egy tudósnak, művésznak, jobban és kevésbé szerelembeesett filozófusnak sikerült anélkül körüljárnia a tú és a cérna kapcsolódásának témáját, hogy a jelenség lényegének minden összetevőjét megismerték és megfejtették volna. Igaz, hogy a tú fokába sem sikerül mindig egykönnyen a cérnát, de már a próbálkozásban is sok örömet lelhet az arra vágyó és ahhoz készülődő emberpár.

Hogy milyen fontos volt minden időkben a *tűbefűzés* témája, azt mutatja a könyv végén található ötoldalnyi Tájszójegyzék, ami nem is annyira szavak, inkább találó és a dolgok lényegét rendszerint nagy nyelvi leleménnyel megfogalmazó kifejezések tára. Csak ízelítőnek: *Járt-e a macska a kamarába?* – kérdezik egymástól a szexuális esemény bekövetkezésére kíváncsi asszonyok. *Leverték már róla a harmatot* – mondják a lányról, aki elvesztette szüzességét. Az idősödő férfiről úgy beszélnek, hogy biza *lejár a betyársága*, a mindenki által megkapható nőről pedig, hogy *csak az nem ment hezza, aki sietett a vonatra*. Pedig nem is minden arra érdemes szófordulat került be a *Tájszójegyzékbe*. Találtam még olyan kitűnő és találó kifejezéseket, mint a lányát a fogamzás elkerülésére oktató anyja – *Juliska, mikor Jánosnak kezd a szeme vibrálni, szökjél ki alóla* – azt a választ kapja, hogy *jaj, édesanyám, mikor János szeme kezd vibrálni, akkor én már nem látok...* Vagy az özvegyasszony, aki a kérőjét azzal utasítja el: *jóember, én a pinámnak dolgot, s az agyamnak gondot többet nem szerzek*.

Elmondhatjuk tehát, hogy az első sorától az utolsóig tartalmas, tanulságos és fölemelő könyvet kaptunk Balázs Lajos kezéből, ahogy a Bevezetőben ígérte, *a születéstől a halálig mindent behálózó, mindenhol jelen lévő szerelem és nemiség szóbeli történetéről*. Nemcsak a fiatalság mindenhol és mindenkor *pártkereső*, mindenről *arra* gondoló időszakáról, hanem a *beteljesedő*, vagy a gyakrabban *be nem teljesedő*, végül az élet alkonyát megszépítő, vagy éppen megkeserítő szakaszáról egyaránt. Persze a 33 beszélgetésre osztott szöveg számottevő része szóbeszédből, hallomásból ered s nem a tapasztalat szől belőlük, de a hagyományos értékrendek szűrőjén át érkeznek, amin fennakadtak a képtelenségek, az illetlenségek, a megbotránkoztató haszontalanságok. Többek között ez adja a könyv hitelességét, a szerelem és a nemiség mértéktartó összetartozását, amit a romantika, a mesterkélt irodalom hajlamos szétválasztani, de a paraszti rendtartás világában szorosan összetartozott.

Balázs Lajos Róza néni és a számtalan Rózák segítségével olyan *közösségi elbeszélést* alkotott, amiben a paraszti világ számára természetes, de a közösségen kívüli – esetünkben az olvasó – számára sok rejtett, olykor sejtelmes dolgot, jelenséget, érzésvilágot látott meg, amit – jobb szó híján – *szerelemnek* nevezünk, pedig nem föltétlenül az, vagy *szeretetnek*, pedig annál gyakran több, *vonzódásnak*, az meg kevesebb..., szóval olyan testi és lelki kapcsolat, ami mindkét fél számára kívánatos állapot. De a lényegét, működését és irányító erőit, annak árnyalatait, ránk találásának bekövetkezését, az egymásba bolondulás útvesztőit, hogy a törvényszerűségeiről ne is beszéljünk senki sem tudta megragadni, megfogalmazni. Mert ahhoz bizonyára nem elég a paraszti átélés teljessége, a tudós megfigyelőképessége. Ahhoz legföljebb egy-egy költő juthat el az isteni kegyelem legszebb pillanataiban, mint például egy Ady, aki *tudott nagyszerűen, költősen szeretni, valaki számára egyetlen*

egy lenni... Vagy még inkább az a csíkszentdomokosi asszony, aki a szerelmi mámor csúcán, amikor mind a kettőnek egyszerre jó és úgy érzi, hogy „az a legnagyobb boldogság a világon, s akkor nem törődik semmivel. Ezekért a pillanatokért érdemes élni. Ezekért a kicsi rövid pillanatokért érdemes végigkínlódni 80-90 évet. Habár öregkorunkban má nem kell, de azért a fiatalok kicsi boldogságért vállaljuk az egész élet nyomorúságát.”

Balázs Lajos munkája legnagyobb értékének azt tartom, hogy a szerelem és az erotika világát a paraszti élet gyakorlatából és beszédtemájából, nem mondom, hogy fel- de átemelte ebbe a néprajzi szakirodalom és a népi ihletésű szépirodalom határán járó könyvbe. Ehhez pedig szorosan hozzátartozik annak a teljesítménynek elismerése, amivel a sokszor hét lakattal őrzött titkok rejtekéből, mint Judit a Kékszakállú várának kamaráiból, vagyis a lelkek mélységiből, a legteljesebb bizalom megteremtésével, elő tudott csalogatni.

Végezetül szót kell ejtenem a könyvet illusztráló képekről, Muhi Sándor művészi alkotásairól. A vén fák „művészien” tekeredő és bütykösödő, kérges részletei az alkotó tehetségén kívül azt a képességét is dicsérik, amivel átérezte a könyv témájának, a szerelmi életnek a sejtelmességét és fantáziát megmozgató világát. De amíg Balázs Lajos szövegei viszonylag keveset bíznak az olvasó fantáziájára, Muhi Sándor grafikái annál többet.

Engedjük, hogy ez a két erő együttesen hasson ránk a könyv olvasása és lapozgatása közben.

Mint a cérna és a tű látomása.

(Balázs Lajos: *Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza*. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2020.)

A szerkesztő megjegyzése: első közlés: *Székelyföld* 2021. 3. 92–101.

Rezumate

Cs. Nagy Lajos: Structura substantivelor geografice în toponimele din Tureni

Bogăția numelor comune reflectă diversitatea topografiei din Tureni. Apar mai multe elemente românești printre substantivele comune geografice, ceea ce este firesc într-un mediu bilingv. Analiza semantică a substantivelor comune geografice poate ajuta dialectologia să promoveze cercetările privind spațializarea sensurilor, de exemplu, pentru a defini mai bine denotarea și spațialitatea substantivelor comune aroc, picurare, fântână, șanț etc.

Cuvinte cheie: Turdeni, substantivele comune geografice, denumirea formelor de suprafață

Vajnáné Székely Ilona: Toponimele din Vasileni

Descrierea și clasificarea toponimelor parțial dispărute, istorice și actuale din Vasileni, bazate pe culegeri, amintiri personale și de familie.

Cuvinte cheie: Vasileni, culegeri de toponime

Szegedi Mária: Folclor de tunel. Poveștile tunelurilor din Săcuieni

Se consideră aproape peste tot că în castelele și conacele se găseau pasaje subterane (tuneluri). Dar numai în cele mai rare cazuri ele au fost descoperite. Cu toate acestea, în cele mai multe locuri nu s-a găsit nici o urmă ale acestora, așa că, probabil, ele existau doar în imaginația oamenilor. Existența tunelurilor în toate epocile a captivat imaginația oamenilor, stârnind dorința lor de a povesti și astfel a dat naștere la numeroase legende locale (legende de origine sau legende istorice) și alte povești.

Cuvinte cheie: folclor de tunel, povești locale reale, Săcuieni, castelul din Săcuieni, castelul Stubenberg, poveștile tunelurilor

Pék Sándor: Palota, satul în formă de cruce

Obiceiurile specifice (biserică, criptă și sat în formă de cruce), frământările istorice, folosirea limbii și posibilul viitorul ale unui fost sat maghiar, repopulat de germani în secolul al XVIII-lea.

Cuvinte cheie: Palota Vechi, Palota Nou, biserică în formă de cruce, sat în formă de cruce, obiceiurile religioase ale coloniștilor germani

Szilágyi-Varga Zsuzsa: Concluziile unei colectări de date a dialectului de pe Facebook

În primăvara anului 2020, membrii Universității Creștine Partium trebuiau să se obișnuiască nu numai cu tranziția la predarea-învățarea și administrarea online. Pentru a asigura continuitatea fără probleme, personalul a trebuit, de asemenea, să găsească soluții alternative și pentru alte probleme. Carantina i-a lăsat pe cadrele universitare, printre multe alte probleme, și să se întrebe cum să continue cercetarea empirică și, afectând direct situația specializărilor universitare, cum să rezolve problema promovării acestora dacă clădirile școlare erau închise. Pentru prima problemă, soluția a constat în principal în chestionare online și interviuri realizate prin diverse aplicații de comunicare video (de exemplu, Skype, Messenger, Google Meet etc.). Pentru cea din urmă, soluția a fost ca profesorii și elevii să fie mai activi pe rețelele de socializare (în special Facebook și Instagram) și să producă și să posteze conținut online. Specializarea de Limbă și literatură maghiară a Universității Creștine Partium a încercat să rezolve problemele de mai sus - printre multe alte activități - și cu o colectare de date despre dialectul de pe Facebook, care a fost motivată de intenția de a realiza o mică cercetare (sau cel puțin o încercare a acesteia) și de a promova specializarea. Lucrarea mea rezumă procesul și rezultatele acestei cercetări, precum și problemele metodologice și concluziile colectării și prelucrării datelor.

Cuvinte cheie: dialecte, colectate de date, regionalism, Facebook, concluzii

Boka László: Despre rolul, semnificația și personalitățile contemporane ale revistei A Holnap (II.)

Antologia de poezii moderne *A Holnap*, care a apărut în Oradea în anii 1908 și 1909, este considerată de către istoria literară ca și o etapă extrem de semnificativă în viața liricii maghiare și ca și un progres a modernității literare interne. Dezbaterea care a explodat în jurul lor – vizionând răspândirea modernității și a progresiei sociale – a fost cu adevărat un moment decisiv în polemica anterioară asupra viziunii literaturii și a vieții celor conservativi și moderni. Mișcarea declanșată de către cei șapte poeți ai antologiei (Ady Endre, Babits Mihály, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka), a fost numit de către Ady Endre „magyar lelkek forradalma”. Pe lângă revista *Nyugat*, care a apărut tot în anul 1908, cei de la revista *Holnap* au avut un rol imens în dezbaterile literare ale primei jumătăți al secolului, în acceptarea de noi aspirații, dar, pe lângă toate acestea, au avut o serie de inițiative și merite, care astăzi s-au pierdut în umbra celor din capitala ungară. Personajele antologiei, rangurile și recunoașterile lor contemporane, rolul și importanța activității Societății Literare *Holnap*, care se formează în paralel cu primul volum, sunt rezumate în două părți de către autor, care este de asemenea autorul și a primei monografii pe această temă.

Cuvinte cheie: modernitate literară, prima jumătate a secolului XX., Oradea, decentralizare, Holnap-ul, Societatea Literară Holnap, Nyugat, rivalizare, Ady Endre, adysm, matinale literare, totalitatea artelor, Art Nouveau, societăți literare, instituționalism variabil

Balázs Géza: Apariția artei și a limbii

Toate activitățile artistice, precum limba și arta verbală bazată pe aceasta sunt cele mai caracteristice și “umanizatoare” calități ale omului. Fie că o abordăm dintr-o perspectivă structurală, funcțională sau metafizică, putem afirma că există o strânsă relație ontologică(antropologică) între artă și limbă. În urmărirea paralelă a dezvoltării artei și a limbii, următoarele fenomene necesită o atenție specială-formele conștiinței nediferențiate initial, co-ocurențele, combinația instinctivă, “saltul spontan”, abstracția, detașarea de funcția biologică. Caracteristicile commune ale artei și limbii includ simetria, ritmul, analogia, indexalitatea(contactul), iconicitatea(imitarea naturii, crearea semnelor motivate), și duplicitatea(concret-abstract, codarea dublă, structurarea dublă, sistemele de modelare secundară).

Cuvinte cheie: evoluție, sincretism antic, izomorfism, coincidență, salt spontan, duplicitate, comunicare animală, dezvoltarea artei și a limbii

H. Tóth István: Texte cu rădăcini creștine în pedagogia literară. Sík Sándor: *Isus și crucea*

Scopul studiului este de a încuraja viitorii și actualii profesori de limba maghiară să fie mai curajoși în prezentarea și predarea tehnicilor de analiză a genurilor și tipurilor de texte, diferite de cele din limbajul uzual. Practica de predare a limbilor arată, de asemenea, că textele mai scurte îi pot face – îi pot forma – pe cursanți curioși, interesați, întrebători și gânditori. Să îndrăznim să punem în fața elevilor, studenților extrase ale textelor sacre, astfel încât să-i apropiem de tematica sacră și prin înțelegerea corpusului. Intenționez, de asemenea, să atrag atenția profesorilor de limba maghiară asupra d-lui Sík Sándor și asupra volumului *Az írás erkölcsse és erkölcstelensége*¹, deoarece autorul acestuia, Rónay László, poate influența în mod radical fondul nostru didactic, filosofia noastră literară și, prin urmare, alegerea materialului de lectură.

Cuvinte cheie: înțelegerea textului, teme sacre, Sík Sándor, Rónay László

Györi Patrícia-Nikoletta: Pregătirea pentru viață, sau volumul Conferinței a II-a Educație în situație de transfrontalieră (recenzie)

Prezentarea volumului de studiu Pregătirea pentru viață.

Cuvinte cheie: Pregătirea pentru viață – Educație în situație de transfrontalieră

¹ Moralitatea și imoralitatea scrisului

Halász Péter: „Mondanám is nem is, igazán átallom...”² **Balázs Lajos:** *Cérna és tú*³. **Despre cartea sa** *A paraszti világ szerelmi eposza*⁴

Balázs Lajos: Lansarea cărții sale *Cérna és tú (A paraszti világ szerelmi eposza)*⁵.

Cuvinte cheie: Sândominic, etnosexologie, sexualitate țărănească

2 „Aș spune și nu, nu îndrăznesc...”

3 Așa și ac

4 O epopoe a iubirii în lumea țărănească

5 Așa și ac (O epopoe a iubirii în lumea țărănească)

Abstracts

Cs. Nagy Lajos: The System of Geographical Common Names in the Place Names of Tordatúr

The richness of common names reflects the diversity of the relief of Tordatúr. There are several Romanian elements among the geographical common names, which is natural in a bilingual environment. The semantic study of geographical common names might substantially help dialectology in advocating geographic research, more precisely the markers and perspectives of the common word i.e., ditch, stream, well, rampart, and so on.

Keywords: Tordatúr, geographical common name, names of relief forms

Vajnáné Székely Ilona: Toponyms of Homoródszentlászló

A systematic collection of the partially extinct Homoródszentlászló's historical and modern toponyms, based on personal and family memories.

Keywords: Homoródszentlászló, toponym collection

Szegedi Mária: Tunnel Folklore. The Tunnel Stories of Székelyhíd

It is widely believed that castles (or manors) also had underground passages (or tunnels). Only in the rarest cases were such tunnels fully explored. In most places, however, no trace was found, thus these tunnels presumably lived only in the imagination of the people. The existence of such tunnels dwelt the imagination of the people of all eras, thus many local legends (explanatory of origin or historical legend) and other stories emerged.

Keywords: tunnel folklore, tunnel, local true stories, Székelyhíd, the castle of Székelyhíd, Stubenberg Castle, tunnel stories

Pék Sándor: Újpalota, the Cross-shaped Village

The special Hungarian customs system (cross-shaped church, crypt and village), historical hardships, use of language and possible future of a formerly Hungarian village which was later resettled with Germans in the 18th century.

Keywords: Ópalota, Újpalota, cross-shaped church, cross-shaped village, religious customs of German settlers

Szilágyi-Varga Zsuzsa: Lessons from a Facebook Dialect Data Collection

In the spring of 2020, the people of the Partium Christian University needed to get used to the transition to online teaching and administration. In order

to proceed smoothly, those working there had to come up with alternative solutions to other issues as well. In quarantine, it has become questionable for educators, among many other issues, how to carry out empirical research in the future, and, how to promote the departments as the schools were closed. The solution to the former is mostly a sign of online questionnaires and interviews conducted on various video communication platforms (e.g., Skype, Messenger, GoogleMeet, etc.). The Department of Hungarian Language and Literature of the Partium Christian University tried to solve the aforementioned problems with a Facebook dialect data collection, because behind this the intention to conduct a small research (or at least an attempt to do so) and to promote the program was equally hidden. The paper discusses the process and results of this research, as well as the methodological questions that occurred during data collection and data processing.

Keywords: dialects, data collection, regional vocabulary, Facebook, conclusions

Boka László: On the Contemporary Role, Significance and Individualities of the “A Holnap” Literary Movement (i.e., The Tomorrow) II.

The modern poem anthologies that were published in Nagyvárad/Oradea in 1908, as well as, in 1909 as the “A Holnap” have been valued by literary history as an unavoidable milestone of Hungarian poetry, a breakthrough in Hungarian literary modernity. The debate that erupted around them – envisioning the spread of social modernity and progression – marked a real turning point in the previous literary and worldview polemics of conservatives and modernists. The movement behind the seven poets taking part in the anthology (Ady Endre, Babits Mihály, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka) was directly referred to as the “revolution of Hungarian souls” by the poet Ady Endre. Along with the “Nyugat” (i.e., West), which also started off in 1908, members of the „A Holnap” undoubtedly played a substantial role in the acceptance of new aspirations in the literary struggles of the turn of the century, but they also had many initiatives and merits. The authors of the anthologies, their contemporary rank and recognition, the role of the “Holnap Irodalmi Társaság” (i.e., Tomorrow Literary Society), which was formed in parallel with the first volume, and the significance of its activities are summarized in two parts by the author, who is also the author of the first monograph on the topic.

Keywords: literary modernity, 20th century, Nagyvárad/Oradea; decentralization, A Holnap, Holnap Literary Society, Nyugat; rivalry, Ady Endre, adyzmus, literary matinees, literacy; Art Nouveau, literary societies, changing institutionalism

Balázs Géza: The Birth of Art and Language

All artistic activities, as well as language and the verbal art based on it, are the most characteristic, “humanizing” qualities of man. Whether we approach it from a structural, functional or metaphysical point of view, we can assume a close, ontological (anthropological) relationship between art and language. In the parallel development of art and language, the following phenomena deserve particular attention: initial undifferentiated forms of consciousness, co-occurrences, instinctive combination, “sudden leap”, abstraction, detachment from biological function. The shared characteristics of art and language include symmetry, rhythm, analogy, indexicality (contact), iconicity (imitation of nature, the creation of motivated signs), and duplicity (concrete–abstract, double coding, double structuring, secondary modelling systems).

Keywords: evolution, ancient syncretism, isomorphism, coincidence, sudden leap, duplicity, animal communication, the unfolding of art and language

H. Tóth István: Texts with Christian Roots in Literary Pedagogy.**Sík Sándor: *Jesus and the Cross***

The aim of the study is to strengthen the pedagogical candidates and the Hungarian teachers already on the field to boldly present and teach the analysis techniques of genres and text types that differ from the ones written in common language. A language pedagogical practice also proves that a shorter text makes the students more curious and interested, thus they question and reflect on them more. Let us introduce the university or any other higher education students to the sacral excerpts, thus the scholars become familiar with the sanctified subject matter. It is intended to draw the attention of Hungarian teachers to Sík Sándor, via a book by Rónay László called *The Morality and Immorality of Writing*, because he could radically influence our teachers’ background knowledge, as well as our approach to literary philosophy, and thus our reading choices.

Keywords: reading comprehension, sacral themes, Sík Sándor, Rónay László

Győri Patrícia Nikoletta: *Educating for Life*; a Presentation of the Volume of the Second ‘Education next to the borders’ Conference

Presentation of the study volume *Educating for Life*.

Keywords: *Educate for life*, education at the borders

Halász Péter: ‘I would say it, I would not, I am terribly ashamed...’ Balázs Lajos: *Thread and Needle*.

Presentation of a book by Balázs Lajos entitled *Thread and Needle (The epic poem of the world of the peasants)*

Keywords: Csíkszentdomokos, ethnosexuality, peasant sexuality

